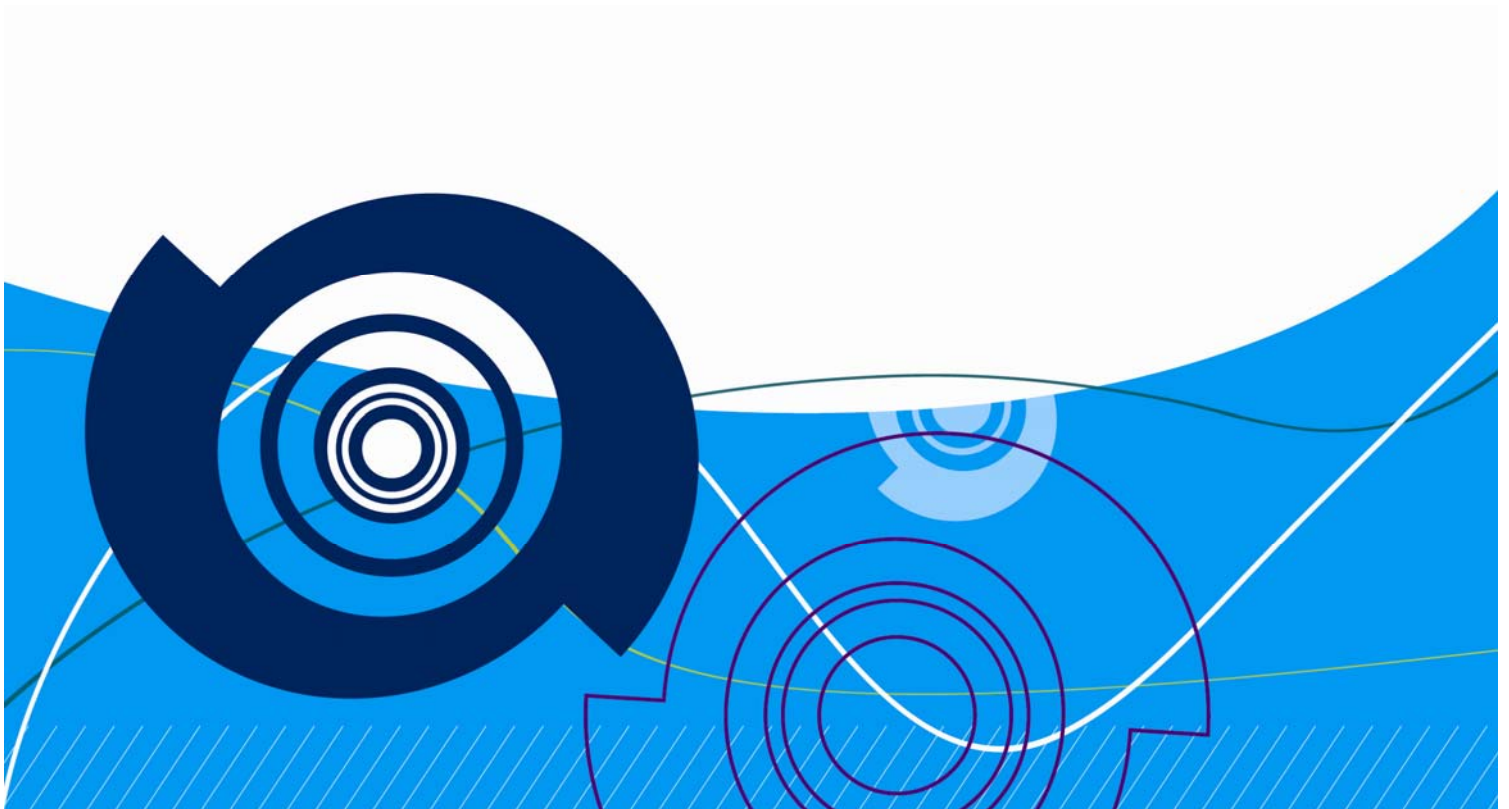

Evaluering av regjeringens strategiplan for entreprenørskap i utdanningen 2004-2008: Se mulighetene og gjør noe med dem!

Beate Rotefoss
Carl Erik Nyvold
Sissel Ovesen

KPB-rapport 4-2008

Kunnskapsparken Bodø AS

KPB rapport nr.: 4/2008

Referanseside - rapport

Tittel Evaluering av regjeringens strategiplan for entreprenørskap i utdanningen 2004-2008: Se mulighetene og gjør noe med dem!	Offentlig tilgjengelig: KPB-rapport 4/2008	
	ISBN nr. 82-8151-010-2	ISSN
	Antall sider og bilag: 87	Dato: 26. september 2008
Forfatter: Beate Rotefoss, Carl Erik Nyvold, og Sissel Ovesen	Prosjektansvarlig (sign.) Eirik Pedersen	
	Prosjektleder (sign.) Beate Rotefoss	
Prosjekt Evaluering av regjeringens strategiplan for entreprenørskap i utdanningen	Oppdragsgivere: Utdanningsdirektoratet	
	Oppdragsgivers referanse	
Sammendrag: Formålet med evalueringen har vært å vurdere hvorvidt målsettingene i regjeringens strategiplan for entreprenørskap i utdanningen ("se mulighetene og gjør noe med dem") er oppnådd. Strategiplanen utløper 31.12.2008. Evalueringen summerer også opp i hvilken grad strategiplanen og tiltakene som er iverksatt har ført til identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen. I tillegg kartlegges hvilke effekter strategiplanen har hatt, regionale forskjeller, og internasjonalt samarbeid. Ivaretagelse av koordineringsansvaret på statlig nivå er evaluert, samt implementering og forankring både nasjonalt og lokalt.	Emneord: Entreprenørskapspolicy Norge Måloppnåelse Regjeringens strategiplan for entreprenørskap i utdanningen Se mulighetene og gjør noe med dem	
	Key words: Entrepreneurship policy Norway Goal achievement The Government's strategy plan for entrepreneurship in educational training See the opportunities and make them work	
Andre rapporter innenfor samme prosjekt:	Salgspris:	

FORORD

Kunnskapsparken Bodø AS har på oppdrag fra Utdanningsdirektoratet gjennomført en evaluering av strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen; "Se mulighetene og gjør noe med dem." Strategiplanen utløper 31.12.2008. Resultatene fra evalueringen skal være til støtte for referansegruppen for entreprenørskap i utdanningen i den vurderingen de skal gjøre av arbeidet med entreprenørskap i utdanningen.

Evalueringen skal vurdere hvorvidt målsettingene i strategiplanen er oppnådd. Videre skal evalueringen oppsummere i hvilken grad strategiplanen og tiltakene som er iverksatt har ført til identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen. I tillegg kartlegges hvilke effekter strategiplanen har hatt, regionale forskjeller, og internasjonalt samarbeid. Koordineringen på statlig nivå, samt implementering og forankring både nasjonalt og lokalt, er også evaluert.

Evalueringen bygger på eksisterende forskning og statistikk, samt intervjuer med aktører med ansvar og oppgaver i forbindelse med satsningen på entreprenørskap i utdanningen. Aktørene består av lærere, rektorer og skoleeiere fra hele landet, fagpersoner som jobber med entreprenørskap innen høyere utdanning, lærere på lærerutdanninger som tilbyr entreprenørskap, samt informanter fra Utdanningsdirektoratet, Kunnskapsdepartementet (KD), Kommunal- og Regionaldepartementet (KRD), Nærings- og Handelsdepartementet (NHD), Handels- og Servicenæringens Hovedorganisasjon (HSH), Kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon (KS), Landsorganisasjonen i Norge (LO), Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), START Norge og Ungt Entreprenørskap (UE).

Prosjektgruppen ønsker å takke alle informantene for interessante innspill og synspunkt. Videre ønsker vi å takke alle som har bidratt med statistikk om ulike entreprenørskapsaktiviteter. De mangler og feil rapporten måtte ha står helt og fullt for forfatterens regning.

Prosjektet er gjennomført i perioden 13. mai - 26. september 2008.

Bodø, 26. september 2008

INNHALDSFORTEGNELSE

FORORD	1
SAMMENDRAG	4
EXECUTIVE SUMMARY	6
1) INNLEDNING	9
1.1 Bakgrunn for strategiplanen om entreprenørskap i utdanningen	9
1.2 Evalueringens formål og definisjon av oppdraget	10
1.3 Oppbygging av rapporten	10
2) STRATEGIPLANEN FOR ENTREPRENØRSKAP I UTDANNINGEN	11
2.1 Koordinering av arbeidet med strategiplanen	11
2.2 Likheter og ulikheter mellom de to strategiplanene	12
2.2.1 Visjon og målsettinger	13
2.2.2 Tiltak	15
2.2.3 Utfordringer	16
2.3 Kunnskapsløftet i strategiplanen	17
3) METODISK TILNÆRMING	19
3.1 Sekundærdata	19
3.1.1 Forskning	19
3.1.2 Statistikk	19
3.2 Primærdata	19
3.2.1 Beskrivelse av utvalgsmetode	19
3.2.2 Innhold i intervjuene	20
3.3 Undersøkelsens validitet og reliabilitet	21
4) UTVIKLING AV ENTREPRENØRSKAP I UTDANNINGEN	22
4.1 Grunnopplæringen	22
4.1.1 Skoleeiere som legger til rette for entreprenørskap	22
4.1.2 Entreprenørielle egenskaper hos elevene	23
4.1.3 Lærernes entreprenørskapskompetanse	24
4.1.4 Arbeidsformer	27
4.1.5 Elev- og ungdomsbedrifter	31
4.1.6 Partnerskapsavtaler og annet samarbeid med lokalt næringsliv	34
4.2 Høyere utdanning	37
4.2.1 Bredde og omfang på entreprenørskapstilbudet	37
4.2.2 Studentbedrifter	39
4.2.3 Samarbeid mellom høyskoler/universitet og næringslivet	41
4.2.4 Internasjonalt samarbeid og studentutveksling	43
4.2.5 Doktorgradsstipendiater	44
4.2.6 Entreprenørskapsopplæring i flere studieretninger	45
4.2.7 Entreprenørskapskurs for lærere	45
4.3 Lærerutdanningen	46
4.3.1 Entreprenørskapskompetanse hos lærerutdannerne	46
4.3.2 Entreprenørskap i allmennlærerutdanningen	47
4.3.3 Samarbeid mellom lærerutdanningen og lokalt næringsliv	48
4.3.4 Lærere og skoleledere på entreprenørskapskurs	48
4.4 Alle utdanningsnivå	49
4.4.1 Kunnskapsgrunnlag / forskning	49
4.4.2 Erfaringsutveksling og konferanser	53
4.4.3 Entreprenørskap i regional utviklingspolitikk	54
4.5 Oppsummering	54
5) HOVEDINNSPILL FRA RESPONDENTENE	56
5.1 Kjennskap til og bruk av strategiplanen	56
5.2 Effekt av strategiplanen	56
5.3 Entreprenørskap i Kunnskapsløftet	59
5.4 Forankring, koordinering og gjennomføring	60
5.5 Fremtidige utfordringer	62

6)	HOVEDKONKLUSJONER.....	66
6.1	Grad av måloppnåelse	66
6.2	Identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen	75
6.3	Strategiplanens effekt på tre spesifikke områder	77
6.4	Regionale forskjeller	78
6.5	Internasjonalt samarbeid	78
6.6	Koordinering på statlig nivå	79
6.7	Implementering og forankring hos sentrale aktører	80
7)	ANBEFALINGER FOR VIDERE SATSNING	81
7.1	Forslag til videre forskning	81
7.1.1	Utvikling av måleindikatorer for entreprenørskap i skolen	81
7.1.2	Entreprenørskap i Kunnskapsløftet	81
7.1.3	Effekten av entreprenørskap i skolen	81
7.1.4	Kartlegging av entreprenørskapsaktiviteter på ulike utdanningsnivå	82
7.2	Anbefalinger for videre satsning på entreprenørskap i utdanningen.....	82
	REFERANSER	85

SAMMENDRAG

Evnen til nyskaping hos elever og studenter er viktig for å sikre flere bedriftsetableringer og mer nyskaping i næringslivet, som igjen er avgjørende for å opprettholde levedyktige lokalsamfunn, men også for å sikre at Norge er konkurransedyktig internasjonalt. Den norske satsningen på entreprenørskap i skolen vektlegger et bredere entreprenørskapsperspektiv enn kun bedriftsetableringer. Vel så viktig er elevenes og studentenes evne til å utvikle handlingskompetanse og vågemot som gir mening til individet og fellesskapet.

Den første strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen, "Se mulighetene og gjør noe med dem," ble lansert våren 2004 av den daværende Bondevik II-regjeringen. Høsten 2006 kom dagens regjering med en revidert versjon av strategiplanen. Begge strategiplanene benytter den samme definisjonen av entreprenørskap. Det kan imidlertid synes som om individperspektivet og fokuset på bedriftsetableringer var større i den opprinnelige planen, og at dette har blitt erstattet av fokus på samarbeid og entreprenørskap som læringsstrategi i den reviderte planen. I den reviderte versjonen er Kunnskapsløftet viet et eget kapittel, mens det er mindre endringer i målsettinger og tiltak. Det er den reviderte strategiplanen som ligger til grunn for evalueringen.

Formålet med denne evalueringen er å vurdere i hvilken grad målsettingene i strategiplanen er oppnådd, og kartlegge i hvilken grad strategiplanen og tiltakene som er igangsatt har ført til identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen. Evalueringen skal vurdere strategiplanens effekt, samt kartlegge regionale forskjeller, tiltak for å øke et internasjonalt samarbeid, hvordan strategien er koordinert på statlig nivå, og hvordan strategien er implementert og forankret nasjonalt og lokalt.

Evalueringen bygger på foreliggende forskning og statistikk, samt intervjuer med aktører med ansvar og oppgaver knyttet til satsningen på entreprenørskap i utdanningen. Informantene i denne evalueringen er: Lærere/forelesere, skoleledere/rektorer, skoleeiere, sentrale organisasjoner relatert til entreprenørskap i utdanningen, samt eiere og gjennomføringsansvarlige av strategiplanen. 48 informanter fra hele landet har bidratt med sin kunnskap om entreprenørskap i skolen i denne evalueringen.

Evalueringen viser at 4 av strategiplanens 22 målsettinger er dokumentert oppnådd. 10 av målene er delvis oppnådd, mens ett er delvis ikke oppnådd. For 7 av målene finnes det ikke tilstrekkelig dokumentasjon for å foreta en vurdering av måloppnåelse. Det er i grunnopplæringen at måloppnåelsen er høyest. Videre viser evalueringen at 9 av 19 tiltak i strategiplanen kan dokumenteres som iverksatt, ytterligere 3 tiltak er delvis iverksatt, mens et av tiltakene anses å være delvis ikke iverksatt. Det mangler tilstrekkelig dokumentasjon for 6 av tiltakene for å kunne vurdere om de er iverksatt eller ikke.

Evalueringen indikerer at det har blitt økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjonene, næringslivet og det offentlige lokalt og nasjonalt. Det er imidlertid usikkerhet blant informantene fra grunnopplæringen om denne utviklingen er en effekt av strategiplanen. Informantene fra høyere utdanning tror ikke at det er strategiplanen som er den direkte årsaken til den utviklingen som har vært i entreprenørskap i utdanningen. Informantene fra Utdanningsdirektoratet, departementene og de eksterne aktørene mener at strategiplanen har hatt en effekt for utviklingen av dette samarbeidet. Det synes som om strategiplanen har hatt en effekt i forhold til å øke kompetansen hos lærerne og rektorene gjennom økt tilbud av kurs og etter- og videreutdanning, mens lærerutdannerne i liten grad har fått styrket sin kompetanse i løpet av strategiplanperioden. Informantene tror ikke at strategiplanen har hatt noen effekt på tilgangen til læremidler og veiledningsmateriell, med unntak av UE og REAL sitt bidrag.

Det er regionale forskjeller i antall elever og lærere som deltar i entreprenørskapsaktiviteter. Fylkene Nordland, Oppland, Oslo, Sogn og Fjordane, Telemark og Østfold skiller seg positivt ut med over gjennomsnittlig aktivitet. Felles for disse fylkene er at de også har høgskoler/universitet som har formaliserte entreprenørskapsutdanninger. Sogn og Fjordane og Nordland er de fylkene som kan vise til størst aktivitet innen entreprenørskapsområdet, og disse fylkene kjennetegnes også med at det finnes formaliserte planer for entreprenørskap i utdanningen som involverer en rekke institusjoner og organisasjoner. Når det gjelder lærerutdanninger som tilbyr entreprenørskapskurs/-

studier er alle landsdelene representert. Basert på eksisterende forskning/statistikk er det ikke mulig å måle kvaliteten på de ulike entreprenørskapstilbudene rundt om i landet.

Evalueringen beskriver også hvordan koordineringsansvaret for strategien er ivaretatt på statlig nivå (KD, NHD, KRD og Utdanningsdirektoratet). Det overordnede ansvaret for strategiplanen ligger hos KD, med et utføreransvar delegert til Utdanningsdirektoratet. Evalueringen viser at det er et ønske både fra NHD, KRD og de sentrale aktørene at KD og Utdanningsdirektoratet hadde prioritert entreprenørskap høyere enn hva de har gjort.

De sentrale aktørene som ble intervjuet i denne evalueringen (HSH, KS, LO, NHO, START Norge og UE) hadde alle godt kjennskap til strategiplanen og flere brukte den aktivt i sine organisasjoner, i tillegg til at flere av disse jobbet for å få strategiplanen forankret hos sine medlemsbedrifter. UE anses å være den viktigste aktøren. Både tidligere forskning og intervjuene viser at det varierer i hvilken grad entreprenørskap er forankret hos skoleeier, og det er regionale forskjeller. Mye arbeidet med entreprenørskap i skolen er ildsjelsbasert.

Strategiplanen utløper 31.12.2008, og innen den tid bør det fattes en beslutning om satsningen skal videreføres, og eventuelt i hvilken form og med hvilket innhold dette skal skje. Basert på kunnskap og innspill som har fremkommet gjennom evalueringen oppsummeres evalueringsrapporten med følgende anbefalinger for videre arbeid med entreprenørskap i opplæringen:

- 1) Sikre kontinuitet i det arbeidet som allerede er igangsatt
- 2) Videreføring av det tverrdepartementale eierskapet
- 3) Styrke entreprenørskapskompetansen hos lærerne og skolelederne
- 4) Forankring av entreprenørskap hos skoleeierne
- 5) Utvikling og spredning av læremidler og veiledningsmaterieil
- 6) Ressursbank for erfaringsspredning
- 7) Bedre kunnskapsgrunnlaget gjennom forskning
- 8) Fortsatt støtte til Ungt Entreprenørskap
- 9) Videreføring i form av en handlingsplan med tilhørende budsjett

En eventuell videre satsning bør inkludere både grunnopplæringen, høyere utdanning og lærerutdanningen. Det bør settes klare mål og ansvarsfordeling mellom de involverte parter, samt at det bør avsettes tilstrekkelig økonomiske midler for gjennomføring.

EXECUTIVE SUMMARY

The Norwegian government encourages extensive cooperation between authorities, educational institutions and businesses. The three ministries responsible for entrepreneurship policy (Ministry for Education and Research, The Ministry for Trade and Industry and the Ministry of Local Government and Regional Development) announced the government's strategy plan for entrepreneurship in the educational system in May 2004. The government promotes a strategy for entrepreneurship in the educational system by increasing entrepreneurial capabilities through an interaction between education, businesses, and the local community. The initiative comprises the entire educational career from primary school to college and university, including teacher training.

The 2004-government's vision was that the Norwegian educational system should be among the best in the world when it comes to entrepreneurial training. The current government revised the strategy plan in November 2006 resulting in a new vision: Entrepreneurship in the education system shall renew education and create quality and multiplicity in order to foster creativity and innovation. By this the government wishes to strengthen the individual's ability to see and exploit opportunities in an economic, social and cultural context. This strategy document is the most explicit national entrepreneurship policy document in Norway.

The target group for the strategy plan is primarily those who are responsible for education at all levels from primary school to college/university. Various stakeholders, who support entrepreneurship in their sectors, could use this strategy plan as a comprehensive plan and overview of the work carried out on entrepreneurship in the educational system.

Owners of educational institutions have had the primary responsibility for implementing the strategy plan for entrepreneurship in the educational system, while the Directorate for Education and Training and the Ministry of Education and Research have been responsible for the coordination of the strategy plan.

In May 2008, Kunnskapsparken Bodø AS was given the task to evaluate the strategy plan by the Directorate for Education and Training. The point of departure for this evaluation is the revised strategy plan from 2006. The assessment of the strategy plan is founded on the goals in the plan. A significant part of the evaluation is based on already documented results from previous research and statistics, in addition to primary data based on interviews with key informants. These informants include teachers/lecturers, headmasters, school-owners, important external organisations, in addition to the three Ministries responsible for this plan, and the Directorate for Education and Training who had the overall responsibility for the execution of the plan. 48 informants from all parts of the country have contributed with their knowledge and experience.

Goal achievement

The overall goal stated in the strategy plan is that the education system shall contribute to productive work and innovation by encouraging acquisition of knowledge and skills, enjoyment and mastery of work, independence and community feeling in pupils, students and teachers at all levels, and development of a culture propagating entrepreneurship. In total, there are stated 22 goals for the different educational levels in the strategy plan. Out of these 22 stated goals, four have significant documentation of achievement. Further, ten of the goals are partly achieved, while there are indications that one of the goals is not achieved. For seven of the goals there is insufficient documentation in order to conclude on the degree of goal achievement. The goals of primary, lower and upper secondary training is to a larger extent achieved than for higher education, teacher training, or the general goals at all levels of education and training. Further, the evaluation states that nine of nineteen measures in the strategy plan are implemented. In addition, three measures are partly implemented, while there are indications that one measure is not implemented. There is lack of documentation in order to conclude if six of the measures have been implemented or not.

The evaluation indicates that there has been increased cooperation between the educational institutions, business community, and local as well as national public sector. The informants from primary, lower and upper secondary education and training doubt that this is a result of the strategy plan. Informants from higher education do not believe that the strategy plan has an impact on the

development related to entrepreneurship in the education system. Informants from the Directorate for Education and Training, the three ministries and the external organisations, believe to a large extent that the strategy plan has had an effect on developing collaboration.

The strategy plan seems to have had an effect on competence upgrading among teachers and school masters through increased number and availability of continuing education and courses, while providers of teacher training only to a limited degree have strengthened their competence during the time period of the strategy plan. The informants do not believe that the strategy plan has had an effect on the availability of textbooks and instruction manuals focusing on entrepreneurship, except for those published by Ungt Entreprenørskap (JA-YE Norway) and REAL.

There are regional differences with regard to the number of pupils and teachers involved in entrepreneurship activities. The counties of Nordland, Oppland, Oslo, Sogn and Fjordane, Telemark and Østfold stand out with above average activities. Common for these counties are that they all have higher education institutions with formalised entrepreneurship courses/studies. Sogn and Fjordane and Nordland are the counties with the overall largest activity with regard to entrepreneurship, and both of these counties have formalised plans for entrepreneurship in education that involves several stake holders. Teacher training institutions in all parts of the country now offer entrepreneurship courses/studies. Based on existing research/statistics it is not possible to measure the quality of the different national and regional entrepreneurship activities.

The evaluation describes how the overall coordinating responsibility has been attended to at governmental level (Ministry of Education and Research, Ministry of Trade and Industry, Ministry of Local Government and Regional Development, and the Directorate for Education and Training). The responsibility for coordination lies with the Directorate for Education and Training and the Ministry of Education and Research. The Ministry of Education and Research has supervisory control for the strategy plan, while the responsibility for execution is delegated to the Directorate for Education and Training. The evaluation shows that the Ministry of Trade and Industry, the Ministry of Local Government and Regional Development, and other external organisations state that the strategy plan should have been higher prioritized by the responsible ministry and its directorate. Further, the external organisations view the Ministry for Trade and Industry and the Ministry for Local Government and Regional Development as the driving forces of the strategy plan. Finally, the advisors in the Directorate for Education and Training are being acknowledged for the work they have carried out related to the implementation of the strategy plan.

The external organisations that were interviewed in this evaluation; The Federation of Norwegian Commercial and Service Enterprises (HSH), The Norwegian Association of Local and Regional Authorities (KS), The Norwegian Confederation of Trade Unions (LO), The Confederation of Norwegian Enterprise (NHO) Start Norway and Junior Achievement Young Enterprise (JA-YE Norway), are all familiar with the strategy plan. Several of these used the plan actively within their organisations, in addition to introducing it to their federated companies. JA-YE Norway was rated as the most important actor with regard to entrepreneurship education in Norway. Previous research and the interviews in this evaluation show variable results to which extent the strategy plan is grounded by the school-owners. There are regional differences with regard to the extent of entrepreneurship activities, and many of the activities are carried out by enthusiasts ("fiery souls").

Recommendations for further work with entrepreneurship in the educational system

The strategy plan expires 31th of December 2008, and by then a decision should be made whether or not to continue the emphasis on entrepreneurship in the educational system and, if so, how this should be done. Based on feedback from the informants, and previous research and statistics, the following recommendations are put forward for the continued work with entrepreneurship in education:

- 1) Ensure continuity in the work that is already initiated.
- 2) Continue the co-operation between the three involved ministries when it comes to entrepreneurship in education.
- 3) Strengthen the entrepreneurship competence of teachers/lecturers and school managers.
- 4) School-owners (county municipalities and local government) should acknowledge the importance of entrepreneurship.
- 5) Develop and disseminate textbooks and instruction manuals.

- 6) Establish a resource bank to share best practices.
- 7) Widen the knowledge-base through research.
- 8) Continue to support JA-YE Norway.
- 9) Further develop the strategy plan into an action plan with allocated budget.

Regardless of the form of the further pursuing of the strategy plan, the initiative should include primary, secondary education and training (both lower and upper), higher education, and teacher training institutions. The initiative should have clearly stated goals and distribution of responsibility among the involved parties. Finally, the further initiative should have adequate economic funding.

1) INNLEDNING

Våren 2004 lanserte Bondevik II-regjeringen strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen "Se mulighetene og gjør noe med dem." Den lanserte visjonen om at skolene i Norge skal være blant de beste i verden når det gjelder entreprenørskap i utdanningen. Høsten 2006 kom dagens regjering med en revidert versjon av strategiplanen. De beholder modellen for entreprenørskapskompetanse, men har endret visjonen til at entreprenørskap i utdanningssystemet skal fornye opplæringen og skape kvalitet og mangfold for å fostre kreativitet og nyskaping. I begge strategiplanene fastslås behovet for en evaluering som vurderer effektene av strategien for entreprenørskap i utdanningen. En slik evaluering skal gjennomføres av et frittstående forskningsinstitutt. Det presiseres i den reviderte strategiplanen at "evalueringen skal være til støtte for referansegruppen i vurdering av arbeidet mens strategiplanen fremdeles er virksom."¹ Evalueringen av strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen presenteres i denne rapporten.

1.1 Bakgrunn for strategiplanen om entreprenørskap i utdanningen

Dagens unge vil møte et arbeidsmarked med store utfordringer, både med hensyn til stillinger og fagområder som i dag er ukjente. Dette fordrer at dagens elever og studenter gjennom utdanningen må tilegne seg entreprenørielle egenskaper (for eksempel kreativitet, evne til nyskaping, se og utnytte muligheter osv). Dette er egenskaper som er verdifulle både for arbeidstakere og for de som ønsker å etablere egen bedrift. Det er i dag en generell oppfatning at det gjennom å gi opplæring i entreprenørskap stimuleres til etableringer av nye virksomheter. Både i EU og i Norge har det siden begynnelsen av 1990 vært gjennomført både nasjonale og internasjonale prosjekter og programmer for å finne en best mulig måte å drive entreprenørskap i skolen. EU har allerede i sitt *Green Paper on Entrepreneurship in Europe* (2003) fremhevet viktigheten av å innføre entreprenørskap i skolen. Felles for etterfølgende prosjekter er at de sterkt anbefaler at det satses mer på entreprenørskap i skolen som et viktig virkemiddel for å skape flere potensielle entreprenører blant de unge.

I 1994 ba Stortinget Kirke-, Undervisnings- og Forskningsdepartementet (KUF) om å sørge for en langsiktig strategi for videreutvikling av entreprenørskap og etablererperspektivet som en del av opplæringen i grunnskolen og den videregående skole.² Læreplanens generelle del for grunnskole, videregående skole og voksenopplæring fra 1993³ bygger på prinsipper om at barn, unge og voksne skal kunne utvikle handlingskompetanse og vågemot som gir mening til individet og fellesskapet. Dette skal gjøres ved å stimulere evnen til å se ressurser og muligheter lokalt og til å være nyskapende både i arbeidsliv og samfunnsliv, ved å tilegne seg kvalifikasjoner til å bruke ressursene på en produktiv og meningsfull måte, ved å skape forståelse for konsekvenser av egne valg og handlinger, ved å vise vilje til å ta ansvar for felles arbeidsoppgaver, og ved å vise utholdenhet og stå-på-holdning.⁴

Den norske satsningen på entreprenørskap har dermed allerede fra begynnelsen av vektlagt et bredere perspektiv på entreprenørskap enn bedriftsetableringer. Entreprenørskap, og spesielt entreprenørielle egenskaper, kan stimuleres gjennom ulike undervisningsformer og læringsstrategier. Selv om satsningen har hatt en bred definisjon av entreprenørskap, har motivasjonen for å innføre entreprenørskap i skolen for politikerne i stor grad vært et ønske om flere bedriftsetableringer og mer nyskaping i næringslivet. Dette fordi evnen til nyskaping er avgjørende for å opprettholde levedyktige lokalsamfunn og for å sikre at Norge er konkurransedyktig internasjonalt.

I 2003 kom handlingsplanen "Fra idé til verdi" som var den daværende regjeringens handlingsplan for en helhetlig innovasjonspolitik. Handlingsplanen fremsetter visjonen: "Norge skal være et av de mest nyskapende land der bedrifter og mennesker med pågangsmot og skaperevne har gode muligheter til å utvikle lønnsom virksomhet. På viktige områder skal Norge ligge i tet internasjonalt når det gjelder kunnskap, teknologi og verdiskaping. ... Innovasjonspolitikken må være helhetlig og langsiktig. Denne planen skal bidra til en mer koordinert og målrettet innsats på tvers av ulike politikk- og forvaltningsområder. Samtidig styrker vi samarbeidet mellom aktører i privat og

¹ KD, KR D og NHD (2006:24).

² KUF, B.innst.S.nr.12, 1994-95.

³ Den generelle delen var gjeldene for L94, L97 og er det fortsatt for LK06.

⁴ KUF (1997).

offentlig sektor på ulike nivåer. Bare slik kan vi legge grunnlaget for vekstkraftige regioner, framtidig sysselsetting og velferd.”⁵ Handlingsplanen har fem hovedsatsningsområder og et av disse er entreprenørskap, herunder entreprenørskap i utdanningen. Et tiltak for å styrke entreprenørskapsopplæringen i Norge var å utarbeide en nasjonal strategi for entreprenørskap i utdanningen.

Bondevik II-regjeringen lanserte strategiplanen ”Se mulighetene og gjør noe med dem!” i mai 2004. Dette er en tverrdepartemental strategiplan som eies av tre departement: Nærings- og handelsdepartementet (NHD), Utdannings- og forskningsdepartementet (UFD) og Kommunal- og regionaldepartementet (KRD). Etter regjeringsskiftet videreførte dagens regjering arbeidet med entreprenørskap i utdanningen, og høsten 2006 kom den reviderte planen som bærer samme navn som den opprinnelige. De samme tre departementene er eiere av den reviderte strategiplanen: Kunnskapsdepartementet (KD), NHD og KRD.

1.2 Evalueringens formål og definisjon av oppdraget

I anbuds brevet til denne evalueringen ble det presentert følgende formål og problemstillinger som ønskes belyst: ”Evalueringen skal summere opp i hvilken grad strategiplanen og tiltakene som er igangsatt har ført til identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen. Grad av måloppnåelse skal evalueres i forhold til målene på side 19 i strategidokumentet, så langt det foreligger forskning og statistikk eller nødvendig informasjon som kan innhentes gjennom de aktører som har ansvar og oppgaver i forbindelse med tiltakene i strategiplanen. Her må tilbyder foreslå om og hvordan disse målene kan evalueres innenfor oppdragets rammer.

Sentrale spørsmål som kan stilles her er:

- 1) Har strategien bidratt til å styrke samarbeidet mellom utdanningsinstitusjonene, næringslivet og det offentlige lokalt og nasjonalt?
- 2) Har strategien bidratt til å styrke lærere og lærerutdanningens entreprenørskapskompetanse og bruk av entreprenørielle metoder i undervisningen?
- 3) Har strategien bidratt til å bedre tilgangen på læremidler og veiledningsmaterieil?
- 4) Er det regionale forskjeller i opplæringen i entreprenørskap (forskjeller i kvalitet og kvantitet, mht. antall elever, lærere, lærerutdanninger som deltar i entreprenørskapsaktiviteter)?
- 5) Er det iverksatt tiltak for å øke et internasjonalt samarbeid på entreprenørskapsområdet?

Evalueringen skal også beskrive hvordan koordineringsansvaret av strategien er ivaretatt fra statlig nivå (KD, NHD, KRD og Utdanningsdirektoratet), og hvordan strategien er implementert og forankret hos sentrale aktører nasjonalt gjennom fylkesmannen og KS, og lokalt gjennom skoleeiere, skoleledere, og ved høyskoler- og universiteter. På bakgrunn av evalueringen skal det skisseres fremtidige utfordringer og gis anbefalinger for det videre arbeid med entreprenørskap i utdanningen. Anbefalinger som gis på grunnlag av evalueringen må vurderes i et helhetlig perspektiv og drøftes i forhold til Kunnskapsløftet.”

Evalueringen skal bygge på foreliggende forskning og statistikk, samt intervjuer med aktører med ansvar og oppgaver i forbindelse med satsningen på entreprenørskap i utdanningen. Det er den reviderte strategiplanen som ligger til grunn for evalueringen. Evalueringen gjennomføres i perioden 13. mai - 26. september 2008.

1.3 Oppbygging av rapporten

Kapittel 2 inneholder en beskrivelse av strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen, inkludert endringer som ble gjort under revideringen av planen, samt referansegruppens mandat. Metoden evalueringen benyttes presenteres i kapittel 3. I kapittel 4 er det en gjennomgang av hvordan utviklingen av entreprenørskap i utdanningen har vært i strategiplanens levetid (2004-2008). Dette kapitlet bygger kun på sekundærdata (forskning og statistikk). Hovedinnspillene fra informantene presenteres i kapittel 5, og disse baseres på informasjonen i vedlegg 2. Kapittel 6 diskuterer problemstillingene som ble stilt i anbuds brevet. Evalueringen oppsummeres i kapittel 7 med forslag til videre forskning og anbefalinger for videre satsning på entreprenørskap i utdanningen.

⁵ Nærings- og handelsdepartementet (2003:5).

2) STRATEGIPLANEN FOR ENTREPRENØRSKAP I UTDANNINGEN

Dette kapitlet innledes med en kort beskrivelse av eierne av strategiplanen, samt hvordan koordineringen av strategiplanen skal ivaretas. Videre presenteres likheter og ulikheter mellom den opprinnelige og reviderte strategiplanen på sentrale områder, samt hvordan Kunnskapsløftet har blitt inkludert i den reviderte strategiplanen.

2.1 Koordinering av arbeidet med strategiplanen

Strategiplanen eies som nevnt av KD, NHD og KRD, som alle har hver sin tilnærming til hvordan samfunnet skal utvikles, og det er derfor naturlig å forvente at de har ulike incitament for å være eiere av en strategiplan for entreprenørskap i utdanningen. Formålet og ansvarsområdene for de enkelte departementene er:⁶

- KD har ansvaret for barnehager, utdanningsinstitusjonene og forskningsmiljøene. Norge skal ha et godt og effektivt utdanningssystem, samt produktive og kreative forskningsmiljøer. KD har som mål at alle skal ha mulighet til å delta i og påvirke utvikling i kunnskapssamfunnet. En viktig forutsetning for å nå dette målet er en kunnskapssektor som har evne til å utvikle, formidle og utnytte ny kunnskap.
- KRD har ansvaret for spørsmål som gjelder bolig- og bygningspolitikk, regional- og distriktpolitikk, lokalforvaltning, kommuneøkonomi og gjennomføring av valg. KRD har fem avdelinger; kommunalavdelingen, regionalpolitisk avdeling, bolig- og bygningsavdelingen, plan- og administrasjonsavdelingen, og kommunikasjonsenheten. Det er først og fremst regionalpolitisk avdeling som jobber med entreprenørskap.
- NHD har ansvaret for å utforme en fremtidsrettet næringspolitikk. Målet for regjeringens næringspolitikk er at vi skal ha størst mulig verdiskaping i norsk økonomi. NHD skal utforme, forvalte og tilrettelegge politikk for norsk næringsvirksomhet og fremme handel, forskning, innovasjon, entreprenørskap, tilgang på kompetent kapital, samt andre næringspolitiske virkemidler og skipsfartspolitikk. Videre skal NHD også bidra til samordning av ulike departementers arbeid for å sikre en helhetlig, god og fremtidsrettet næringspolitikk.

I innledningen til den reviderte strategiplanen kommer de tre departementenes incitament for å fokusere på entreprenørskap i utdanningen tydelig frem. Her trekkes fram entreprenørskap som opplæringsstrategi (KD), at entreprenørskap er sentralt i utviklingen av næringsliv (NHD), og at entreprenørskap kan gi grunnlag for større valgfrihet med hensyn til valg av bosted for ungdom (KRD). Dette er tre komplementære tilnærminger til entreprenørskap i utdanningen, og de tre departementene har kommet fram til et formål med strategiplanen som underbygger målsettingen til alle tre departementene: "En strategi for entreprenørskap i utdanningen er en strategi for å styrke individets evne til å se og utnytte mulighetene i økonomisk, sosial og kulturell sammenheng. Dermed legges grunnlaget for framtidig entreprenørskap, innovasjon, omstilling og verdiskaping i hele landet."⁷

For å koordinere arbeidet med strategiplanen er det etablert en tverrdepartemental referansegruppe.⁸ Referansegruppen består av deltakere fra KD, KRD og NHD. Utdanningsdirektoratet er sekretariat for gruppen. Alle kan møte med inntil to representanter. Referansegruppen setter opp en egen møtekalender der gruppen skal møtes minst to ganger i halvåret.

Referansegruppens mål er å koordinere arbeidet og den videre oppfølgingen av tiltak og målsettinger skissert i strategiplanen i departementene og Utdanningsdirektoratet. Det overordnede ansvaret for strategiplanen ligger hos KD med et utføreransvar delegert til Utdanningsdirektoratet. KD leder referansegruppen. Dette innebærer at KD underveis avklarer med de involverte departementene formelle prosesser og får tilslutning til strategiske veivalg, samt sikrer at implementeringen av strategien er i tråd med regjeringens utdanningspolitiske målsettinger. KRD og NHD deltar i referansegruppen bl.a. for å bidra til å identifisere koordinerings-/samordningsutfordringer. Ønsker NHD eller KRD å ta opp mer prinsipielle saker, må de gå tjenestevei.

⁶ www.regjeringen.no.

⁷ KD, KRD og NHD (2006:3).

⁸ Informasjon om referansegruppens mandat er mottatt fra leder i referansegruppen.

Den tverrdepartementale referansegruppen skal bistå Utdanningsdirektoratet i gjennomføringen og oppfølgingen av strategiplanen. Dette innebærer blant annet:

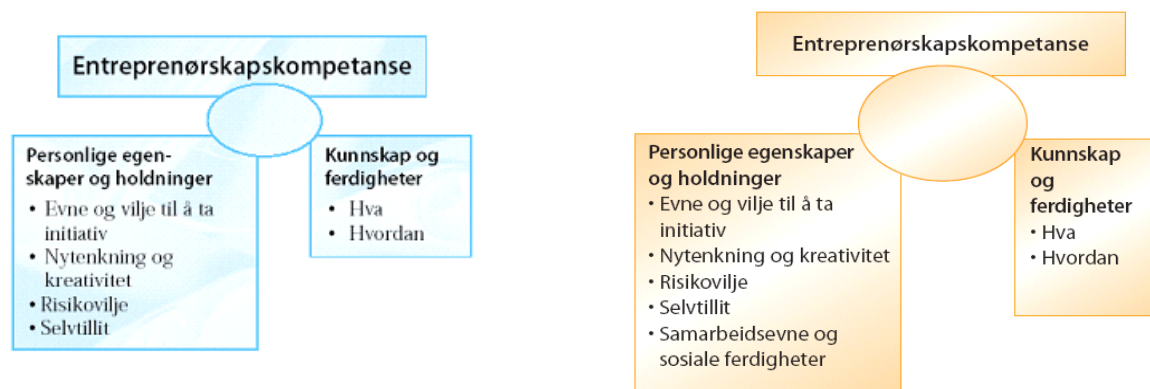
- Holde hverandre informert om det som skjer i det enkelte departement/direktorat i tilknytning til entreprenørskapsarbeid.
- Være oppdatert om innholdet i forskningsrapporter som måtte ha relevans for gjennomføringen av strategiplanen.
- Holde seg oppdatert innenfor området gjennom deltakelse på konferanser, møter og arrangementer.
- Som et innspill til evalueringen av strategiplanen; levere et felles notat som bør oppsummere erfaringene fra den tverrdepartementale gruppen og komme med råd knyttet til videre innsats innenfor området entreprenørskap i utdanningen.

Utdanningsdirektoratet har ansvar for å:

- Innkalle til og forberede møter i samarbeid med ledelsen av referansegruppen.
- Holde representantene i referansegruppen jevnlig orientert om hva som skjer på de tiltaksområdene hvor direktoratet alene har gjennomføringsansvaret.

2.2 Likheter og ulikheter mellom de to strategiplanene

Begge strategiplanene benytter samme definisjon av entreprenørskap i opplæring og utdanning. Dette er den samme definisjonen som en ekspertgruppe, satt ned av EU-kommisjonen i 2001, kom fram til: "Entreprenørskap er en dynamisk og sosial prosess, der individer, alene eller i samarbeid, identifiserer muligheter og gjør noe med dem ved å omforme ideer til praktisk og målrettet aktivitet, det være seg i sosial, kulturell eller økonomisk sammenheng."⁹ Entreprenørskap i utdanningen omfatter dermed utvikling av både personlige egenskaper og holdninger (ofte kalt entreprenørielle egenskaper), og formelle kunnskaper og ferdigheter. Basert på disse to hovedelementene, bruker strategiplanene begrepet entreprenørskapskompetanse. Figurene viser definisjonen av entreprenørskapskompetanse i den opprinnelige (t.v.) og den reviderte (t.h.) strategiplanen.

Figur 2.1: Definisjon av entreprenørskapskompetanse (opprinnelig t.v. og revidert t.h.).

Den eneste forskjellen på disse to figurene, er at dagens regjering har presisert samarbeidsevne og sosiale ferdigheter som en personlig egenskap. Dette er ikke tilfeldig. Den reviderte strategiplanen har et større fokus på samarbeid, mens den opprinnelige strategiplanen var noe mer individfokuset. Målgruppen er den samme i den opprinnelige og reviderte strategiplanen: de som er ansvarlig for opplæringen på alle nivåer i utdanningssystemet. Det overordnede ansvaret for entreprenørskap i utdanningen ligger hos eierne av utdanningsinstitusjonene.

Sentralt i denne evalueringen står evaluering av måloppnåelse og iverksettelse av tiltak. De to kommende avsnittene tar derfor for seg målsettinger og tiltak i de to planene. I disse avsnittene er fokus på eventuelle endringer fra den opprinnelige til den reviderte strategiplanen. I kapittel 4 ses det nærmere på status for de enkelte målsettingene og tiltakene.

⁹ UFD, KRD og NHD (2004:6); KD, KRD og NHD (2006:4).

2.2.1 Visjon og målsettinger

Regjeringens visjon i den opprinnelige strategiplanen var: " Det norske utdanningssystemet skal bli blant de beste i verden når det gjelder opplæring i entreprenørskap."¹⁰ I den reviderte versjonen definerer dagens regjering visjonen til at: "Entreprenørskap i utdanningssystemet skal fornye opplæringen og skape kvalitet og mangfold for å fostre kreativitet og nyskaping."¹¹ Det har altså skjedd en endring i fokus fra at Norge skal lede an internasjonalt, til hvordan entreprenørskap skal fornye opplæringen. Når man ser nærmere på de enkelte målsettingene, har ikke denne endringen i visjon hatt stor innvirkning på hvilke målsettinger de to regjeringene har satt for entreprenørskap i utdanningen (se tabell 2.1). I tabell 2.1 er målsettingene gjengitt i den rekkefølgen de står i de respektive strategiplanene.

Tabell 2.1: Mål for ulike utdanningsnivå i opprinnelig og revidert strategiplan.

Hovedmål	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Utdanningssystemet skal bidra til verdiskaping, nyetableringer og innovasjon i Norge ved å stimulere holdninger, kunnskap og ferdigheter hos elever, studenter og lærere på alle nivåer og utvikle en kultur for entreprenørskap.	Utdanningssystemet skal bidra til verdiskaping og innovasjon ved å stimulere kunnskap og ferdigheter, arbeids glede og mestring, selvstendighet og fellesskap hos elever, studenter og lærere på alle nivåer og utvikle en kultur for entreprenørskap.
Mål på alle utdanningsnivåer	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
En helhetlig og godt forankret entreprenørskaps-satsing mellom offentlige og private aktører.	En helhetlig og godt forankret entreprenørskaps-satsing som omfatter offentlige og private aktører.
Økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjoner og næringslivet.	Økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjoner og nærings- og samfunnsliv.
Entreprenørskapsfokus i regional utviklingspolitikk.	Entreprenørskapsfokus i regional utviklingspolitikk.
Økt kontakt med utdanningssystemer i andre land, økt kontakt med internasjonale nettverk og større muligheter for elever og studenter til å få internasjonale erfaringer.	Økt kontakt med utdanningssystemer i andre land, økt kontakt med internasjonale nettverk og større muligheter for elever og studenter til å få internasjonale erfaringer.
	En opplæring som gir variasjon og utfordringer på ulike læringsarenaer.
Mål i grunnopplæringen	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Skoleeiere som legger til rette for entreprenørskap i opplæringen.	Skoleeier som legger til rette for entreprenørskap i opplæringen.
Elever med ferdigheter og holdninger som fremmer kreativitet og nyskaping.	Elever med sosiale og faglige ferdigheter og holdninger som fremmer kreativitet og nyskaping.
Flere elev- og ungdomsbedrifter på ungdomstrinnet og i videregående opplæring, og flere elever som deltar i disse.	Økt kompetanse hos lærere i skolen til å drive entreprenørskapsopplæring.
Økt bruk av partnerskapsavtaler og lignende samarbeid med lokalt næringsliv.	Skoler som utvikler og anvender varierte arbeidsformer og nye metoder.
	Flere elev- og ungdomsbedrifter på ungdomstrinnet og i videregående opplæring, og flere elever som deltar i disse.
	Økt bruk av partnerskapsavtaler og lignende samarbeid med lokalt næringsliv.

¹⁰ UFD, KRD og NHD (2004:1).

¹¹ KD, KRD og NHD (2006:1).

Tabell 2.1: Mål for ulike utdanningsnivå i opprinnelig og revidert strategiplan (forts.).

Mål i høyere utdanning	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Økt omfang og bredde på entreprenørskapstilbudet for studentene.	Økt omfang og bredde på entreprenørskapstilbudet for studentene.
Flere studentbedrifter og flere studenter som deltar.	Flere studentbedrifter og flere studenter som deltar.
Økt grad av samarbeid mellom universitetene/høgskolene og næringslivet.	Økt grad av samarbeid mellom universitetene/høgskolene og næringslivet.
Økt grad av internasjonalt samarbeid og utveksling av studenter.	Økt bruk av internasjonalt samarbeid og utveksling av studenter.
Mastergrad i entreprenørskap og innovasjon.	Doktorgradsstipendiater innen feltet entreprenørskap og innovasjon.
Flere doktorgradsstipendiater innen feltet entreprenørskap og innovasjon.	Entreprenørskapsopplæring som et tilbud for flere studieretninger.
Entreprenørskapsopplæring som et tilbud for flere studieretninger.	Økt tilbud av entreprenørskapskurs for lærere.
Økt tilbud av entreprenørskapskurs for lærere.	
Mål i lærerutdanningen	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Økt kompetanse hos lærerne til å drive entreprenørskapsopplæring.	Økt kompetanse i entreprenørskap hos lærerutdannerne.
Flere lærere som velger entreprenørskap som valgfritt emne i allmennlærerutdanningen.	Styrking av arbeidet med entreprenørskap i allmennlærerutdanningen.
Økt samarbeid mellom lærerutdanningen og lokalt næringsliv.	Økt samarbeid mellom lærerutdanningen og lokalt næringsliv.
Flere lærere som tar entreprenørskapskurs.	Flere lærere og skoleledere som tar entreprenørskapsutdanningen.

Felles for de to hovedmålsettingene er at utdanningssystemet skal bidra til verdiskaping og innovasjon gjennom å stimulere kunnskap og ferdigheter hos elever, studenter og lærere på alle nivåer, samt utvikle en kultur for entreprenørskap. Mens den opprinnelige strategiplanen inkluderte nyetableringer som et sentralt mål, er dette erstattet med arbeidsglede, mestring, selvstendighet og fellesskap i den reviderte strategiplanen.

Når det gjelder målsettingene som gjelder alle utdanningsnivåene, er samtlige fra den opprinnelige strategiplanen adoptert i den reviderte planen. I den reviderte strategiplanen er det inkludert et nytt mål som går ut på at opplæringen skal gi variasjoner og utfordringer på de ulike læringsarenaene. For grunnopplæringen er også alle målsettingene fra den opprinnelige strategiplanen videreført i den reviderte planen, med en presisering at med ferdigheter menes sosiale og faglige ferdigheter som skal fremme kreativitet og nyskaping. Den reviderte strategiplanen har utviklet to nye målsettinger: 1) Økt kompetanse hos lærerne i skolen til å drive entreprenørskapsopplæring, og 2) Skoler som utvikler og anvender varierte arbeidsformer og metoder. Med dette understrekes fokuset på entreprenørskap som en læringsstrategi.

Målsettingene for høyere utdanning er identiske i de to strategiplanene med ett unntak: Målet om mastergrad i entreprenørskap og innovasjon er fjernet i den reviderte strategiplanen. Når det gjelder lærerutdanningen, er det her de fleste endringene/presiseringene har funnet sted. Mens den første målsettingen i den opprinnelige planen lyder "økt kompetanse hos lærerne til å drive entreprenørskapsopplæring," er denne revidert til "økt kompetanse i entreprenørskap hos lærerutdannerne." Den reviderte målsettingen kan tolkes til å være noe videre enn den opprinnelige. I den opprinnelige strategiplanen var det et mål om at flere lærere skulle velge entreprenørskap som valgfritt emne i allmennlærerutdanningen. I den reviderte strategiplanen er dette endret til å styrke arbeidet med entreprenørskap i allmennlærerutdanningen. Også dette målet kan dermed tolkes videre i den reviderte planen og inkluderer flere aktører enn lærerne (for

eksempel skolelederne). I tillegg er det i den reviderte strategiplanen presisert at det er et mål at også flere skoleledere (og ikke bare lærere) tar entreprenørskapsutdanning.

2.2.2 Tiltak

For hvert utdanningsnivå er det definert tiltak. Tiltakene i den opprinnelige og reviderte strategiplanen presenteres i tabell 2.2 i den rekkefølge de står i strategiplanene.

Tabell 2.2: Tiltak for ulike utdanningsnivå i opprinnelig og revidert strategiplan.

Tiltak på alle utdanningsnivåer	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Bedre kunnskapsgrunnlag.	Bedre kunnskapsgrunnlag.
Årlig erfaringsspredningskonferanse.	Entreprenørskapskonferanser.
Erfaringsutveksling/spredning av gode eksempler.	Erfaringsutveksling/spredning av gode eksempler.
Samarbeid med organisasjoner.	Samarbeid med organisasjoner og nettverk.
Styrke internasjonalt samarbeid.	Styrke internasjonalt samarbeid.
Etablering av tverrdepartemental referansegruppe for oppfølging av strategien.	Tverrdepartemental referansegruppe for oppfølging av strategien.
Tiltak i grunnopplæringen	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Utvikling av indikatorer på aktivitet og kvalitet i tidlig grunnopplæring.	Samarbeid mellom skole og kulturliv.
Entreprenørskapsuke.	Samarbeid mellom skole og lokalt nærings- og samfunnsliv.
Tiltak for å motivere skoleeiere.	Utvikling av elevaktive arbeidsmetoder innenfor entreprenørskap.
Innovasjon, kvalitet og design i videregående opplæring.	Etablering av det nye programfaget entreprenørskap og bedriftsutvikling.
Entreprenørskap som kriterium i insentivordninger.	Tiltak for å redusere frafallet i videregående skole.
Samarbeid skole-kultur.	
Tiltak i høyere utdanning	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Bedre samarbeidet mellom næringslivet og universitets- og høyskolesektoren.	Bedre samarbeidet mellom næringslivet og universitets- og høyskolesektoren.
Utvidelse av kunnskapsgrunnlaget i entreprenørskap.	Ordning med "næringslivsdoktorgrad."
Utredning av ordning med "næringslivsdoktorgrad."	Forskning på entreprenørskap i utdanningen.
Samarbeid med studenter.	Samarbeid med studenter.
Samarbeid mellom høyere utdanning innenfor kultur/kunstfag og kulturinstitusjoner/næringsliv.	Samarbeid mellom høyere utdanning innenfor kultur/kunstfag og kulturinstitusjoner/næringsliv.
Tiltak i lærerutdanningen	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Etablering av studier innen entreprenørskap/ innovasjon/arbeidslivkunnskap.	Etablering av studier innen entreprenørskap.
Kompetanseutvikling for lærere i grunnopplæringen.	Kompetanseutvikling i allmennlærerutdanningen.
	Kompetanseutvikling for lærere i grunnopplæringen.

Tiltakene på alle utdanningsnivåene er de samme i de to strategiplanene. Tiltaket som omfatter samarbeid med organisasjoner er utvidet til samarbeid med organisasjoner og nettverk i den reviderte strategiplanen. Det er for tiltakene i grunnopplæringene de største endringene har skjedd.

Fem av de seks tiltakene fra den opprinnelige strategiplanen er fjernet i den reviderte planen. Dette betyr at tiltakene "entreprenørskapsuke," "tiltak for å motivere skoleeier," "innovasjon, kvalitet og design i videregående opplæring," "entreprenørskap som kriterium i incentivordninger" og "utvikling av indikatorer på aktivitet og kvalitet i tidlig grunnopplæring" erstattes av nye tiltak. Det eneste tiltaket som er felles for de to strategiplanene er samarbeid mellom skole og kulturliv. De nye tiltakene omhandler samarbeid mellom skole og lokalt nærings-/samfunnsliv, utvikling av elevaktive arbeidsmetoder, etablering av det nye programfaget entreprenørskap og bedriftsutvikling, samt tiltak for å redusere frafallet i videregående skole.

Når det gjelder tiltakene i høyere utdanning er disse så å si de samme i de to planene. Tiltaket "utvidelse av kunnskapsgrunnlaget i entreprenørskap" er erstattet med "forskning på entreprenørskap i utdanningen." I beskrivelsen av de enkelte tiltakene, kan det synes som at tiltaket "forskning" var noe mer ambisiøst i den opprinnelige planen, samtidig som det er mer spesifisert og målbart i den reviderte planen. I den opprinnelige strategiplanen var det bare skissert to tiltak i lærerutdanningen. Det ene (kompetanseutvikling for lærere i grunnopplæringen) er videreført i den reviderte strategiplanen. Tiltaket om å etablere studier innen entreprenørskap/innovasjon/arbeidslivskunnskap er spisset til å etablere studier innen entreprenørskap. I tillegg er det et nytt tiltak i den reviderte strategiplanen; kompetanseutvikling i allmennlærerutdanningen.

2.2.3 Utfordringer

I strategiplanene er et kapittel tilegnet utfordringer for å lykkes med entreprenørskap i utdanningen. Disse utfordringene er i stor grad innarbeidet i målsettingene og tiltakene i de enkelte planene (se 2.2.1 og 2.2.2). Utfordringene gjengis i tabell 2.3, og de er gjengitt i den rekkefølgen de står i strategiplanene.

Tabell 2.3: Skisserte utfordringer i opprinnelig og revidert strategiplan.

Utfordringer	
<i>Opprinnelig strategiplan</i>	<i>Revidert strategiplan</i>
Bedre kunnskapsgrunnlag om omfanget og resultatene av entreprenørskapsopplæringen på de ulike utdanningsnivåene.	Bedre kunnskapsgrunnlaget ved å øke forskningen på entreprenørskap i utdanningen på alle nivåer.
Mer bevisstgjøring i form av å utvikle bevisste holdninger til verdien av entreprenørskap hos elever, studenter, lærere, skoleledere og skoleeiere.	Øke utbredelsen av entreprenørskapsundervisningen til alle deler av landet.
Styrke internasjonalt samarbeid og erfaringsutvekslinger med andre land.	Mer bevisstgjøring i form av å utvikle bevisste holdninger til verdien av entreprenørskap hos elever, studenter, lærere, skoleledere og skoleeiere; herunder etablering og vedlikehold av nettverk mellom disse aktørene.
Skoleledere og -eiere må forankre og integrere entreprenørskap i undervisningen.	Styrke internasjonalt samarbeid og erfaringsutvekslinger med andre land.
Økt kompetanse hos lærerstudenter og lærere som allerede er i jobb.	Skoleledere og -eiere må forankre, integrere og kvalitetssikre entreprenørskap i undervisningen; bl.a. aktivt arbeid med lokale læreplaner med utgangspunkt i Kunnskapsløftet.
Økt kontakt med næringslivet.	Økt kompetanse hos lærerstudenter og lærere som allerede er i jobb.
Koordinert innsats mellom fylkesmann, fylkeskommuner, kommuner, skoler, lærere, arbeids- og næringslivsorganisasjoner og lokalt næringsliv.	Økt kontakt med nærings- og samfunnsliv. Koordinere innsats, synliggjøre og følge opp ansvar fra fylkesmannen, fylkeskommuner, kommuner, skoler, lærere, arbeids- og næringslivsorganisasjoner og lokalt næringsliv.

Det er rimelig å anta at det ble tatt tak i en del av utfordringene skissert i den opprinnelige planen. Imidlertid kan det synes som om denne innsatsen ikke har vært nok til å si at de ikke lenger er

utfordringer, siden alle utfordringene skissert i den opprinnelige strategiplanen også er inkludert i den reviderte planen. I tillegg er det inkludert en ny utfordring i den reviderte strategiplanen; øke utbredelsen av entreprenørskapsundervisning til alle deler av landet.

Denne gjennomgangen viser at det ikke har vært store endringer i sentrale punkt i strategiplanen etter regjeringsskiftet (bortsett fra implementeringen av Kunnskapsløftet). Det kan synes som om individperspektivet og fokuset på bedriftsetableringer var større i den opprinnelige planen, og at dette har blitt erstattet av fokus på samarbeid og entreprenørskap som læringsstrategi i den reviderte planen. Evalueringen som dokumenteres i denne rapporten, tar utgangspunkt i den reviderte strategiplanen.

2.3 Kunnskapsløftet i strategiplanen

Kunnskapsløftet er den siste reformen i grunnskolen og videregående opplæring. Reformen førte til flere endringer i skolen både når det gjelder hva elevene skal lære og hvordan opplæringen er lagt opp. Målet for Kunnskapsløftet er at alle elever skal utvikle grunnleggende ferdigheter og kompetanse man trenger for å kunne ta aktivt del i kunnskapssamfunnet.¹² Disse ferdighetene er å kunne uttrykke seg muntlig, lese, regne, uttrykke seg skriftlig, og kunne bruke digitale verktøy. Kunnskapsløftet skal videre bidra til å sikre tilpasset opplæring for alle elever og legge økt vekt på læring. I følge KD¹³ er de viktigste endringene i norsk skole som følge av Kunnskapsløftet:

- Grunnleggende ferdigheter styrkes.
- Lese- og skriveopplæring vektlegges fra første årstrinn.
- Nye læreplaner i alle fag, med tydelige mål for elevenes og lærerens kompetanse.
- Ny fag- og timefordeling.
- Ny tilbudsstruktur i videregående opplæring.
- Lokal valgfrihet når det gjelder arbeidsformer, læremateriell og organisering av opplæringen.

Læreplanverket for Kunnskapsløftet består av tre deler; generell del, prinsipper og rammer for opplæring og læreplaner for fag. Kunnskapsløftet ble iverksatt i august 2006 for de fleste klassetrinnene. Dette innebærer at det kom en ny reform i grunnskolen og videregående opplæring midt i strategiplanens levetid. Det var derfor ikke bare et regjeringsskifte som gjorde en revidering av strategiplanen nødvendig. Det var spesielt ett av de nye prinsippene i Kunnskapsløftet som gjorde det nødvendig med å vise hvordan entreprenørskap kan inkluderes i undervisningen; lokal valgfrihet når det gjelder arbeidsformer, læremateriell og organisering av opplæringen. Dette ble av noen oppfattet som en mulighet for å inkludere entreprenørskap i undervisningen, mens denne "metodefriheten" for andre førte til at de ikke så hvordan de kunne jobbe med entreprenørskap.

Den reviderte strategiplanen inneholder et eget kapittel om entreprenørskap i Kunnskapsløftet (kapittel 3). Her hevdes det at man finner igjen entreprenørskap i alle tre delene i læreplanverket til Kunnskapsløftet. I den generelle delen presenteres hvilket verdigrunnlag og menneskesyn som ligger til grunn for opplæringen. Det finnes her flere eksempler på egenskaper som kan knyttes til entreprenørielle holdninger og kompetanse. Prinsipper for rammer for opplæringen nevner flere områder som vil styrkes ved bruk av entreprenørskap i undervisningen;¹⁴

- Sosial og kulturell kompetanse.
- Motivasjon for læring og læringsstrategier.
- Elevmedvirkning.
- Tilpasset opplæring og likeverdige muligheter.
- Læreres og instruktørers kompetanse og rolle.
- Samarbeid med hjemmet.
- Samarbeid med lokalsamfunnet.

¹² www.skolenettet.no.

¹³ www.regjeringen.no.

¹⁴ KD, KRD og NHD (2006:6).

For å gi retning og grunnlag for skolenes undervisning, kvalitetsutvikling og vurdering, er læringsplakaten sentral i Kunnskapsløftet. Denne består av 11 punkter.¹⁵ I den reviderte strategiplanen hevdes det at syv av disse punktene kan relateres til entreprenørskap. Disse er markert i kursiv i listen nedenfor:

- 1) *Gi alle elever og lærlinger/lærekandidater like muligheter til å utvikle sine evner og talenter individuelt og i samarbeid med andre.*
- 2) *Stimulere elevene og lærlingene/lærekandidatenes lærelyst, utholdenhet og nysgjerrighet.*
- 3) *Stimulere elevenes og lærlingenes/lærekandidatene til å utvikle egne læringsstrategier og evne til kritisk tenkning.*
- 4) *Stimulere elevene og lærlingene/lærekandidatene i deres personlige utvikling og identitet, i det å utvikle etisk, sosial og kulturell kompetanse og evne til demokratiforståelse og demokratisk deltakelse.*
- 5) *Legge til rette for elevmedvirkning og for at elevene og lærlingene/lærekandidatene kan foreta bevisste verdivalg og valg av utdanning og fremtidig arbeid.*
- 6) *Fremme tilpasset opplæring og varierte arbeidsmåter.*
- 7) Stimulere, bruke og videreutvikle den enkelte lærers kompetanse.
- 8) Bidra til at lærere og instruktører fremstår som tydelige ledere og som forbilder for barn og unge.
- 9) Sikre at det fysiske og psyko-sosiale arbeids- og læringsmiljøet fremmer helse, trivsel og læring.
- 10) Legge til rette for samarbeid med hjemmet og sikre foreldres/foresattes medansvar i skolen.
- 11) *Legge til rette for at lokalsamfunnet blir involvert i opplæringen på en meningsfylt måte.*

Relatert til modellen for entreprenørskapskompetanse som strategiplanen bygger på, er det i første rekke de personlige egenskapene og holdningene som fremmes av læringsplakaten. Kunnskap og ferdigheter om hva som må gjøres for å lykkes med utvikling av en idé til praktisk og målrettet lønnsom aktivitet, kan i første rekke relateres til det ellefte punktet i læringsplakaten.

Den reviderte strategiplanen viser til eksempler på læreplaner for fag som har nedfelt begrepet entreprenørskap eller entreprenørskapstankegangen uten å bruke begrepet entreprenørskap. På grunnskolen kan det synes som om entreprenørskap har blitt mest synlig i faget Programfag til Valg (som nå er endret til Utdanningsvalg hvor entreprenørskap oppfattes å ha blitt tonet ned), mens programfaget entreprenørskap og bedriftsutvikling på vg2 er det faget som tydeligst flagger entreprenørskap på videregående opplæring.

Entreprenørskap i Kunnskapsløftet vil bli grundigere drøftet i kapittel 5 der informantene i denne evalueringen blant annet diskuterer om Kunnskapsløftet har virket fremmende eller hemmende på entreprenørskap i skolen.

¹⁵ www.skolenettet.no.

3) METODISK TILNÆRMING

Utdanningsdirektoratet har presisert i anbuds brevet at evalueringen skal baseres på tilgjengelig sekundærdata (forskning og statistikk) og intervjuer med aktører som har ansvar og oppgaver i forbindelse med satsningen på entreprenørskap i utdanningen. Dette kapitlet inneholder en beskrivelse av de sekundær- og primærdata som evalueringen bygger på. Avslutningsvis diskuteres reliabilitet og validitet.

3.1 Sekundærdata

Sekundærdata er data som er samlet inn av andre, og de vanligste formene for slike data er forskning og statistikk. Denne evalueringen er spesifikt bedt om å bygge på foreliggende forskning og statistikk når det gjelder entreprenørskap i utdanningen.

3.1.1 Forskning

Det er gjennomført en rekke undersøkelser som har fokus på entreprenørskap i utdanningen (se tabell 4.22 for en oversikt). Utfordringen i forhold til denne evalueringen, er at det meste av denne forskningen ikke har fokus på målsettingene og tiltakene i strategiplanen. Relatert til denne evalueringen er de viktigste forskningsrapportene de to undersøkelsene om entreprenørskapskompetanse i den norske grunnskolen (Kunnskapsparken Bodø AS) og undersøkelsen om entreprenørskapsopplæring og elevenes læringsutbytte i grunnskolen og videregående skole (Østlandsforskning).

3.1.2 Statistikk

For å kunne se utviklingen i for eksempel antall elev-, ungdoms- og studentbedrifter, samt partnerskapsavtaler er det innhentet statistikk fra Ungt Entreprenørskap og Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO). Det er videre hentet inn data fra høyskoler/universitet og andre aktører som har entreprenørskapsaktiviteter i det norske utdanningssystemet.

3.2 Primærdata

Primærdata er data som har blitt innsamlet spesifikt til denne evalueringen. I dette tilfellet er primærdataene intervjuer med aktører som har ansvar og oppgaver i forbindelse med satsningen på entreprenørskap i utdanningen.

3.2.1 Beskrivelse av utvalgsmetode

I denne evalueringen har det blitt benyttet strategiske utvalg; det vil si at informantene velges ut selektivt i forhold til problemstillingen som skal belyses. Generalisering og representativitet er derfor ikke det sentrale siktemål ved denne fremgangsmåten, men derimot å få utdypende og reflekterte svar på de spørsmålene som ble stilt. En del av de spørsmålene oppdragsgiver ønsker besvart, finnes det ikke eksisterende forskning eller statistikk for. Det er derfor nødvendig å få belyst disse gjennom intervju, og da er det særdeles viktig at informantene innehar nok erfaring og kunnskap til å kunne svare på disse spørsmålene. Det er altså valgt ut informanter som en kan forutsette har et høyt informasjonsnivå om entreprenørskap i utdanningen. I tillegg til kriteriet om god kjennskap til og erfaring fra entreprenørskap i skolen, er det forsøkt å få en spredning på fylker og kjønn.

Informantene i denne evalueringen kan deles inn i fem hovedgrupper: lærere/forelesere, skoleledere/rektorer, skoleeiere, sentrale organisasjoner relatert til entreprenørskap i utdanningen, samt eiere og gjennomføringsansvarlige av strategiplanen. For å identifisere informanter blant lærere og rektorer ble det benyttet to kilder: nettverket Kunnskapsparken Bodø AS har bygget opp rundt INOVUS (festival for entreprenørskap blant barn og ungdom), og de regionale kontorene til Ungt Entreprenørskap (UE). De regionale UE-kontorene ble også benyttet for å identifisere skoleeiere. For å plukke ut skoleeiere ble i tillegg Kommunesektorens interesse- og arbeidsgiverorganisasjon (KS) benyttet. Ved kåringen av entreprenørskapsprisen har de vurdert innsatsen til mange kommuner og fylkeskommuner når det gjelder forankring og tilrettelegging for entreprenørskap i utdanningen. Sentrale organisasjoner i forhold til satsningen på entreprenørskap i

skolen er definert å være HSH, KS, LO, NHO, START Norge og UE. For å få innspill fra eiere og gjennomføringsansvarlige av strategiplanen, ble det intervjuet personer fra NHD, KRD og KD som har et dedikert ansvar for å jobbe med entreprenørskap i utdanningen. Etter ønske fra informantene i KD, presiseres det at deres innspill ikke nødvendigvis representerer arbeidsgivers synspunkter. Videre er ledelsen, samt de som har hatt det operative arbeidet med implementering av strategiplanen hos Utdanningsdirektoratet intervjuet. Tabell 3.1 viser en oversikt over antall intervjuer som har blitt gjennomført.

Tabell 3.1: Oversikt over antall informanter.

Utdanningsnivå	Antall informanter
Grunnoplæringen	8 lærere, 5 rektorer og 5 skoleeiere.
Høgskoler/universitet	10 fagpersoner som jobber med entreprenørskap.
Lærerutdanning	5 lærere som jobber på lærerutdanninger som tilbyr entreprenørskap.
Alle utdanningsnivå	3 fra Utdanningsdirektoratet, 2 fra NHD, 2 fra KD, 1 fra KRD, 2 fra Ungt Entreprenørskap, 1 fra KS, 1 fra NHO, 1 fra LO, 1 fra HSH og 1 fra START Norge.

Totalt har det blitt gjennomført intervju med 48 personer. Før intervjuene startet, ble informantene gjort oppmerksomme på formålet med evalueringen og at vi ønsket å oppgi dem som kilder i rapporten. Alle informantene har samtykket til å være navngitt i denne evalueringen. Informantene oppgis i vedlegg 1. Informantene har videre fått lese korrektur på egne innspill som benyttes i rapporten, og den konteksten disse innspillene har blitt satt inn i. Samtlige informanter har lest korrektur, og de kommentarene som er mottatt har blitt innarbeidet i rapporten.

3.2.2 Innhold i intervjuene

Intervjuene har blitt gjennomført som en kombinasjon av intervju med personlig oppmøte og telefonintervju. Det er i første rekke informantene fra departementene, Utdanningsdirektoratet og UE som det har blitt gjennomført intervju med personlig oppmøte. En informant har svart på spørsmålene per e-post, mens de resterende informantene har det blitt gjennomført telefonintervju med. De fleste intervjuene har blitt tatt opp, og det er skrevet intervjureferat fra samtlige intervjuer.

Det har blitt benyttet intervjuguider tilpasset de enkelte gruppene av informanter. Tabell 3.2 viser en oversikt over hovedtema de enkelte informantgruppene har blitt stilt spørsmål om.

Tabell 3.2: Hovedtema informantgruppene har fått spørsmål om.

Hovedtema	Grunnoplæring ¹			Høyere utdanning	Lærer-utdanning	Dep og Udir	Eksterne aktører
	L	R	S				
Hvordan de jobber med entreprenørskap	x	x	x	x	x		
Kjennskap til og bruk av strategiplanen	x	x	x	x	x		x
Målsettinger/tiltak for grunnoplæringen	x	x	x			x ²	x ²
Målsettinger/tiltak for høyere utdanning				x		x ²	x ²
Målsettinger/tiltak for lærerutdanningen					x	x ²	x ²
Effekt av strategiplanen	x	x	x	x	x	x	x
Entreprenørskap og Kunnskapsløftet	x	x	x			x	x
Viktige aktører	x	x	x	x	x	x	x
Koordinering på statlig nivå			x			x	x
Fremtidige utfordringer	x	x	x	x	x	x	x
Anbefalinger for videre satsning	x	x	x	x	x	x	x

¹ L = lærere, R = rektorer, S = skoleeiere

² Departementene, Utdanningsdirektoratet og de sentrale eksterne aktørene ble hovedsakelig stilt spørsmål om de målsettingene og tiltakene det ikke eksisterer sekundærdata for.

3.3 Undersøkelsens validitet og reliabilitet

Evalueringer som denne møter alltid på utfordringer relatert til validitet (gyldighet) og reliabilitet (pålitelighet). Denne undersøkelsens utfordringer har blitt adressert på følgende måte:

- **Utfordring 1: Manglende sekundærdata**
Evalueringen skal i stor grad benytte seg av sekundærdata. Dette er data som i utgangspunktet er samlet inn til et annet formål enn denne evalueringen. Konsekvensen er at det ikke eksisterer sekundærdata som kan besvare alle spørsmålene, og få av kildene er direkte relevante i forhold til evalueringen. Denne utfordringen er løst ved å be om statistikk på spesifikke områder fra sentrale aktører som for eksempel UE. En del av spørsmålene besvares også gjennom intervjuer.
- **Utfordring 2: Svak representativitet - sekundærdata**
Det er få av forskningsrapportene som er basert på representative data på nasjonalt nivå. Dette medfører problemer med generaliserbarhet i flere av konklusjonene som trekkes. Dette er forsøkt løst med å innhente statistikk på nasjonalt nivå der dette har vært tilgjengelig. En dog gjenstår det konklusjoner som ikke kan sies å være representative for entreprenørskaps-satsningen i hele det norske utdanningssystemet. Det fremgår klart i kapittel 6 hva som er generaliserbare funn og hva som gir mer indikasjoner på de ulike områdene.
- **Utfordring 3: Svak representativitet - primærdata**
Ressursbruken, både tid og penger, i denne evalueringen gjør det umulig å basere intervjuene på representative utvalg. I overensstemmelse med oppdragsgiver er det valgt å intervju personer som har jobbet med entreprenørskap i utdanningen over lengre tid, og som har opparbeidet seg erfaringer som denne evalueringen kan ha nytte av gjennom å få utdypende svar på spørsmålene. Unntaket for manglende representativitet er i gruppene "sentrale aktører" og "eiere og gjennomføringsansvarlige" der de fleste viktige aktører er intervjuet.
- **Utfordring 4: Manglende innspill fra de som ikke satser på entreprenørskap i utdanningen**
En konsekvens av utfordring 3 er at evalueringen ikke får informasjon fra lærere, rektorer eller skoleiere som, bevisst eller ubevisst, har valgt ikke å satse på entreprenørskap i utdanningen. Dette innebærer at evalueringen inneholder manglende dybdekunnskap i forhold til hvorfor ikke entreprenørskap er mer utbredt, og årsaker til at noen velger bort entreprenørskap i undervisningen.
- **Utfordring 5: Problemer med å dokumentere kausalitet**
Flere av spørsmålene som ønskes besvart av oppdragsgiver går på ulike effekter av strategiplanen. Evalueringen har dokumentert utviklingen av entreprenørskapsaktiviteter i utdanningen i perioden 2004-2008. Hvorvidt denne utviklingen kommer som følge av strategiplanen er umulig å gi et entydig svar på. For å få indikasjoner på effekten strategiplanen har hatt på entreprenørskap i skolen, stilles det en rekke spørsmål knyttet til dette i intervjuene som er foretatt.
- **Utfordring 6: Tidspunkt for gjennomføring av evalueringen**
Strategiplanen har en varighet fram til 31.12.2008, mens evalueringen skal være avsluttet september 2008. Dette innebærer at evalueringen i praksis bare inneholder aktiviteter fram til sommerferien 2008. En del aktører, herunder UE, har nylig igangsatt flere nye programmer, og de vil ikke bli inkludert i denne evalueringen da det er for tidlig å si noe om antall deltakere og omfang av tiltakene. Dette innebærer videre at det ikke er gjennomført forskningsprosjekt/følgeevaluering for flere av entreprenørskapsaktivitetene i skolen, og det er den type dokumentasjon denne evalueringen var tenkt å bygge på.
- **Utfordring 7: Mangelfull informasjon fra referansegruppen i entreprenørskap**
Det er en stor utfordring at departementene har hatt så mange utskiftninger på sine representanter i referansegruppen for entreprenørskap. Det er ingen som har vært med i referansegruppen hele strategiperioden, og dette gjorde det vanskelig å få svar på spørsmål som gjaldt hele perioden. En av NHDs representanter har lengst fartstid (siden 2006), mens de øvrige har sittet fra et halvt år til et år. En av informantene med kortest fartstid ba om å få intervjuguiden tilsendt på forhånd, slik at vedkommende kunne snakke med tidligere referansegruppede medlemmer fra sitt departement før intervjuet ble gjennomført.

4) UTVIKLING AV ENTREPRENØRSKAP I UTDANNINGEN

Kapitlet bygger på forskning og statistikk som sier noe om utviklingen av entreprenørskap i utdanningen i strategiplanens periode. Kapitlet tar utgangspunkt i de målsettingene og tiltakene som er definert i strategiplanen (se avsnittene 2.2.1 og 2.2.2). Målsettingene og tiltakene for grunnopplæringen, høyere utdanning, lærerutdanningen og alle utdanningsnivå presenteres i henholdsvis delkapittel 4.1, 4.2, 4.3 og 4.4. Funnene i dette kapitlet sammenstilles med innspillene fra respondentene, og danner grunnlag for blant annet vurdering av måloppnåelse i kapittel 6.

4.1 Grunnopplæringen

Målsettingene og tiltakene for grunnopplæringen omhandler grunnskolen og videregående skole, og disse vises i tabell 4.1. Målsettingene med tilhørende tiltak diskuteres fortløpende i delkapitlet.

Tabell 4.1: Målsettinger og tiltak i strategiplanen.

Grunnopplæringen	
Målsettinger i strategiplanen	Tiltak i strategiplanen
<ul style="list-style-type: none">• Skoleeier som legger til rette for entreprenørskap i opplæringen.• Elever med sosiale og faglige ferdigheter og holdninger som fremmer kreativitet og nyskaping.• Økt kompetanse hos lærere i skolen til å drive entreprenørskapsopplæring.• Skoler som utvikler og anvender varierte arbeidsformer og nye metoder.• Flere elev og ungdomsbedrifter på ungdomstrinnet og i videregående opplæring, og flere elever som deltar i disse.• Økt bruk av partnerskapsavtaler og lignende samarbeid med lokalt næringsliv.	<ul style="list-style-type: none">• Samarbeid mellom skole og kulturliv - for eksempel med kulturskolen.• Samarbeid mellom skole og lokalt nærings- og samfunnsliv.• Utvikling av elevaktive arbeidsmåter innenfor entreprenørskap: utvikle verktøy.• Etablering av det nye programfaget entreprenørskap og bedriftsutvikling (vg2).• Tiltak for å redusere frafallet i videregående skole.• Forskning på entreprenørskap i utdanningen (følge opp grunnskoleundersøkelsen med en for videregående opplæring).¹⁶

4.1.1 Skoleeiere som legger til rette for entreprenørskap

Skoleeier er en viktig aktør og vil ha stor betydning for implementeringen og gjennomføringen av entreprenørskapsatsningen i skolesystemet. Strategiplanene beskriver skoleeierens rolle som *"Skoleeieren er den sikreste garantisten for gode læresteder."*¹⁷ I følge strategiplanen skal skoleeier følge opp satsningen på entreprenørskap i planer og styringsdokumenter, og bygge kunnskap og innsikt blant skoleledere. Utdanningsinstitusjonene skal bli gitt legitimitet og motivasjon for å jobbe med entreprenørskap. Skolelederne må være i stand til å følge opp, stimulere og motivere lærerne til å være gode rollemodeller og formidlere av kunnskap.

I utgangspunktet er opplæring på grunnskolenivå et kommunalt ansvar, mens fylkeskommunen har ansvar for opplæringen på videregående nivå. I tillegg kan private skoleeiere tilby grunnopplæring. KS og Ungt Entreprenørskap har i samarbeid etablert en egen pris til beste skoleeier på entreprenørskap. Prisen skal gå til skoleeiere som har utmerket seg over tid og har erfaringer som er verdt å spre til andre. For å hevde seg i denne konkurransen må skoleeierne dokumentere at de:¹⁸

- Har en helhetlig og godt forankret entreprenørskapsatsning som omfatter hele utdanningsløpet.
- Tilrettelegger for kompetanseutvikling i pedagogisk personale på alle nivåer i utdanningsløpet.
- Legger til rette for økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjoner og nærings- og samfunnsliv.
- Stimulerer til økt kontakt med utdanningssystemer i andre land, økt kontakt med internasjonale nettverk og større muligheter for elever og studenter til å få internasjonal erfaring.
- Stimulerer til en opplæring som gir variasjon og utfordringer på ulike læringsarenaer.

¹⁶ Dette tiltaket stod under høyere utdanning i strategiplanen, men vi antar det tilhører grunnopplæringen.

¹⁷ KD, KRD og NHD (2006:8).

¹⁸ www.ks.no.

Disse kriteriene er knyttet til mål for entreprenørskapsarbeidet i strategiplanen. Det er gjort lite forskning som spesifikt går på skoleeiers rolle i satsningen på entreprenørskap i utdanningen. Østlandsforskning gjennomførte i 2005 en følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps program "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge (2001-2005)."¹⁹ Denne følgeforskningen hadde blant annet fokus på hvordan skolens eiere (departement, direktorat, fylkesmenn) og forvaltning (fylkesmannen) legger til rette for entreprenørskapsopplæring og for utvikling av UEs konsepter. Evalueringen viser at UE er godt forankret i Norge, spesielt på regionalt nivå. Videre viser evalueringen at man fra sentralt hold ikke har klart å utvikle klare retningslinjer for hvordan skoleledelse og lærere skal forholde seg til og arbeide med entreprenørskap i skolen.

Kunnskapsparken Bodø AS gjennomførte i 2005 og 2007 undersøkelser om entreprenørskap i den norske grunnskolen.²⁰ Disse undersøkelsene viste relativt små endringer fra 2005 til 2007 når det gjelder skoleeiers tilretteleggelse for entreprenørskap i undervisningen. Det har vært en liten økning i scoren for påstanden om at skoleeier legger til rette for entreprenørskap i opplæringen (fra 2,84 til 2,96)²¹, samt at skoleeier har en positiv holdning til gjennomføring av entreprenørskap på skolen (fra 3,68 i 2005 til 3,88 i 2007). Respondentene i begge undersøkelsene mener at det ikke er nok tilgjengelige ressurser for å gjennomføre en helhetlig entreprenørskapsopplæring.

4.1.2 Entreprenørielle egenskaper hos elevene

I grunnskoleundersøkelsene fra 2005 og 2007²² ble respondentene (rektorer/lærere) bedt om å indikere i hvilken grad de mener deres skole er med på fremme entreprenørielle egenskapene hos elevene. Resultatene presenteres i tabell 4.2.

Tabell 4.2: Stimulering av entreprenørielle egenskaper i grunnskolen 2005 og 2007.

Entreprenørielle egenskaper	2005		2007	
	n	Gj.snitt	n	Gj.snitt
Å være innovativ	877	3,13	871	3,14
Å være selvstendig	909	3,87	904	3,93
Å være kreativ	907	3,75	903	3,83
Å våge	900	3,59	900	3,66
Å prøve og feile	902	3,66	899	3,14
Å lære av egne og andres feil	903	3,61	891	3,70
Å ta ansvar	902	4,02	900	4,10
Å se muligheter	891	3,61	897	3,72
Å utnytte muligheter	887	3,53	891	3,59
Å ta konsekvenser av egne valg og handlinger	894	3,91	897	3,97
Å stole på seg selv	888	3,89	893	3,98
Å ha et bevisst forhold til risiko	871	2,90	865	2,92
Å bygge opp og benytte nettverk	864	2,73	867	2,80

(1=i svært liten grad, 2=i liten grad, 3=verken/eller, 4=i stor grad, 5=i svært stor grad, 9 (vet ikke) = missing).

Respondentene ble bedt om å indikere i hvilken grad de mener deres skole er med på å fremme en rekke ulike entreprenørielle egenskaper. Svarene i begge undersøkelsene, viste at grunnskolene i størst grad stimulerer de mer generelle egenskapene (f.eks. selvstendighet, prøve og feile, lære av egne og andres feil, se og utnytte muligheter, ta konsekvenser av egne valg og stole på seg selv) fremfor gründeregenskapene (f.eks. være innovativ, ha et bevisst forhold til risiko, bygge og benytte nettverk). Det er bare en av egenskapene som får en signifikant lavere score i 2007 sammenlignet med 2005; å prøve og feile (fra 3,66 til 3,14). Det er ingen store forskjeller fra 2005 til 2007 i forhold til hvordan skolene stimulerer de entreprenørielle egenskapene i undervisningen.

¹⁹ Frydenlund og Hella Eide (2005).

²⁰ Rotefoss et al. (2005) og Rotefoss og Nyvold (2007).

²¹ Respondentene har svart på påstander basert på en skala der 1 = svært uenig og 5 = svært enig.

²² Rotefoss et al. (2005) og Rotefoss og Nyvold (2007).

På 9 av 10 skoler inngår dette i den generelle undervisningen, mens tverrfaglige prosjekt benyttes på ca 40 % av skolene.

I en undersøkelse fra Nord-Trøndelagsforskning²³ ble elever og lærere bedt om å vurdere hva deltakelse i ungdomsbedrifter betyr for elevenes utvikling. Påstanden om at ungdomsbedrift styrker elevenes egenskaper til problemløsning, gjør elevene bedre skikket til å drive bedrift, og gjør skolegangen mer interessant og spennende var både elever og lærere i stor grad enige om. Informasjon fra elevene i Østlandsforsknings studie²⁴ indikerer at opplæring i entreprenørskap har positive innvirkninger på elevers trivsel på skolen, skolemotivasjon og akademisk selvtillit. I samme studie ble det stilt en rekke spørsmål til lærere som var involvert i elevbedrifter om deres oppfatning av elevenes læringsutbytte av å delta i elevbedrift. 80 % mener at de fleste elevene får økt selvtillit og blir bedre til å samarbeide. Over 60 % mener at de fleste elevene forstår nytten av tverrfaglig jobbing, blir mer kreative, oftere tør å ta initiativ, og får styrkede beslutnings-/problemløsningsevner. Rundt 40 % mener at de fleste elevene kan få et positivt faglig utbytte, økt lyst til å bli selvstendig næringsdrivende, og bli mer målrettet i yrkesvalg/valg av utdanning. Omtrent 30 % mener at de fleste elevene får godt kjennskap til deres lokalsamfunn.

Lærerne i videregående skole ble også stilt spørsmål om hvilke nytte de mener at elevene har av opplæring i entreprenørskap:

- Rundt 70 % mener at undervisning i entreprenørielle metoder virker positivt for elevenes evner til å samarbeide, deres kreative evner og bidrar til økt selvtillit.
- Rundt 60 % mener at undervisning i entreprenørielle metoder virker positivt for elevene ved at det gjør dem bedre rustet i forhold til arbeidslivet, at de blir flinkere faglig, får styrket sine beslutnings-/problemløsningsevner, og bedre forstår nytten av å jobbe tverrfaglig.
- Rundt 50 % mener at undervisning i entreprenørielle metoder gir elevene økt motivasjon for læring, samt at elevene oftere tør å ta initiativet.
- Rundt 40 % mener at undervisning i entreprenørielle metoder gjør at elevene blir mer målrettet i yrkesvalg/valg av utdanning.
- Rundt 30 % mener at undervisning i entreprenørielle metoder gjør at elevene får god kjennskap til deres lokalsamfunn.

4.1.3 Lærernes entreprenørskapskompetanse

Når det gjelder lærernes entreprenørskapskompetanse, benyttet grunnskoleundersøkelsene fra 2005 og 2007 tre indikatorer på skolens satsning på entreprenørskap: 1) Lærernes bevissthet om hvorfor det drives med entreprenørskapsundervisning i skolen, 2) Forankring av entreprenørskap i skolens virksomhetsplan, og 3) Tilbud til lærerne om kompetanseheving da skolen innførte entreprenørskap.²⁵ Ved 55,8 % av skolene var færre enn halvparten av lærerne bevisste på hvorfor vi har entreprenørskap i undervisningen i 2007. Dette var en liten nedgang fra 2005. Dette impliserer at det er behov for informasjon til skolene som forklarer hvorfor entreprenørskap bør være en del av undervisningen. Dette er spesielt viktig i forbindelse med implementeringen av Kunnskapsløftet.

Tabell 4.3 viser respondentenes svar på om entreprenørskap er forankret i skolens virksomhetsplan, og om lærerne fikk tilbud om kompetanseheving når skolen innførte entreprenørskap. Tabellen viser svarene fordelt på fylker.

²³ Haugum (2005).

²⁴ Johansen et al. (2008).

²⁵ Rotefoss et al. (2005); Rotefoss og Nyvold (2007).

Tabell 4.3: Fylkesvis forankring av entreprenørskap og tilbud om kompetanseheving 2005 og 2007.

Fylker	Entreprenørskap forankret i skolen virksomhetsplan		Tilbud om kompetanseheving til lærerne	
	Andel 2005	Andel 2007	Andel 2005	Andel 2007
Akershus	37,7 %	21,1 %	52,5 %	46,2 %
Aust-Agder	44,4 %	15,8 %	50,0 %	40,0 %
Buskerud	37,5 %	25,0 %	29,2 %	36,4 %
Finnmark	30,0 %	22,2 %	16,7 %	28,6 %
Hedmark	47,5 %	39,5 %	46,9 %	51,7 %
Hordaland	40,0 %	26,7 %	36,7 %	27,3 %
Møre og Romsdal	44,6 %	39,3 %	36,8 %	41,9 %
Nordland	35,7 %	47,8 %	50,0 %	68,6 %
Nord-Trøndelag	61,8 %	61,8 %	69,0 %	75,5 %
Oppland	48,8 %	47,4 %	40,6 %	68,0 %
Oslo	41,3 %	32,6 %	43,8 %	61,5 %
Rogaland	27,5 %	21,9 %	27,6 %	37,2 %
Sogn og Fjordane	81,7 %	81,5 %	58,8 %	68,0 %
Sør-Trøndelag	50,0 %	58,6 %	34,9 %	72,7 %
Telemark	64,4 %	65,1 %	50,0 %	51,5 %
Troms	40,0 %	33,3 %	26,7 %	11,1 %
Vest-Agder	26,9 %	56,0 %	31,6 %	39,1 %
Vestfold	28,6 %	19,2 %	41,2 %	38,1 %
Østfold	31,4 %	39,3 %	42,9 %	72,2 %
Totalt	44,8 %	41,4 %	43,6 %	51,9 %

(1 = ja, 0 = nei, 9 (vet ikke) = missing)

Indikerer verdier over landsgjennomsnittet i 2007-undersøkelsen (skoleåret 2006/2007).

Indikerer verdier over landsgjennomsnittet i 2005-undersøkelsen (skoleåret 2004/2005).

Tabell 4.3 viser entreprenørskap var forankret i skolens virksomhetsplan ved 44,8 % av skolene i 2005, mens tilsvarende andel i 2007 var 41,4 %. Andel skoler som gir lærerne tilbud om kompetanseheving ved innføring av entreprenørskap har økt fra 43,6 % i 2005 til 51,9 % i 2007. Videre viser tabell 4.3 at Nord-Trøndelag og Sogn og Fjordane er de eneste to fylkene som har høyere score enn landsgjennomsnittet for både virksomhetsplaner og kompetanseheving i 2005 og 2007. Andre fylker som utmerker seg er Nordland, Oppland, Sør-Trøndelag og Telemark. Når det gjelder forankring av entreprenørskap i skolens virksomhetsplaner, har de aller fleste fylkene hatt en signifikant nedgang i andel skoler som har en slik forankring. Det er fire fylker som har en markant økning i andel skoler som har forankret entreprenørskap i virksomhetsplanene; Nordland, Sør-Trøndelag, Vest-Agder og Østfold.

I regjeringens strategiplan fremheves lærernes kompetanse som en viktig faktor for å skape en positiv holdning blant skoleungdom til entreprenørskap, innovasjon og omstilling. Dersom lærerne skal ha mulighet til å være en slik positiv rollemodell, krever dette at lærerne har kunnskap om blant annet entreprenørskap. Tabell 4.3 viser at i fire fylker har minimum halvparten av skolene gitt tilbud om kompetanseheving til lærerne i både skoleåret 2004/2005 og 2006/2007; Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane, Nordland og Telemark. De fleste fylkene har opplevd en økning i andelen skoler som tilbyr lærere kompetanseheving i forbindelse med innføring av entreprenørskap på sin skole. Det er bare to fylker som har en signifikant nedgang i andelen lærere som tilbys kompetanseheving; Aust-Agder og Hordaland.

Østlandsforsknings studie inkluderte to lærerundersøkelser, men på grunn av få respondenter får man bare indikasjoner på hvordan arbeidet med opplæring til entreprenørskap oppfattes ute blant lærerne.²⁶ I denne undersøkelsen fikk lærerne spørsmål om de hadde deltatt på kurs/seminarer

²⁶ Johansen et al. (2008).

med fokus på opplæring/kompetanseheving i regi av UE. Undersøkelsen viser at 80 % av ungdomsskolelærerne som deltok i undersøkelsen hadde deltatt på seminar/kurs i regi av UE, hvorav 15 % mente at kursene hadde liten/ingen innvirkning på undervisningen. 45 % hevdet at kursene hadde gitt en moderat innvirkning, mens 40 % hevdet at kursene hadde gitt stor innvirkning

Fra videregående skole hadde nesten alle lærerne som deltok i denne undersøkelsen deltatt i aktiviteter for kompetanseheving innen pedagogisk entreprenørskap:

- 65 % hadde deltatt på kurs/workshop, hvorav 86 % mener dette har virket inn på deres undervisning.
- 71 % har deltatt på konferanser/seminarer, hvorav 76 % mener dette har virket inn på deres undervisning.
- 44 % har deltatt i lærernettverk, hvorav 70 % mener dette har virket inn på deres undervisning.
- 52 % har deltatt i regionale/lokale utviklingsprogram, hvorav 75 % mener dette har virket inn på deres undervisning.

Disse resultatene indikerer at aktiviteter innen pedagogisk entreprenørskap har en positiv innvirkning på lærernes undervisning. De samme lærerne på videregående skole ble spurt om deres oppfatning av ledelsens holdninger til kompetanseheving og pedagogisk entreprenørskap. 65 % mener at deres skoles ledelse tar pedagogisk entreprenørskap på alvor, mens ca 50 % mener at deres skoles ledelse oppfordrer lærerne til å benytte entreprenørielle arbeidsverktøy og gir rom for formidling av erfaringer fra lærere som har deltatt i kompetansehevede aktiviteter.

Utdanningsdirektoratet har i tillegg til deres ordinære bevilgning fått 2 millioner årlig av Kunnskapsdepartementet øremerket videreutdanning i entreprenørskap. Av de ordinære midlene, har en stor andel blitt utdelt til etterutdanningsaktiviteter. Felles for disse midlene er at målgruppene for søknadene har i all hovedsak vært lærere i grunnpoplæringen. Tabellene 4.4 og 4.5 viser en oversikt over årlige søknadsbeløp og innvilgede beløp for henholdsvis videre- og etterutdanning.²⁷

Tabell 4.4: Oversikt over søknader og søknadsbeløp, videreutdanning 2005-2008.

Årstall	Antall søknader	Innvilgede søknader ²⁸	Søknadsbeløp	Innvilget beløp
2005	13	4 (31 %)	kr 8 598 709,-	kr 1 288 035,- (15 %)
2006	13	7(54 %)	kr 5 576 478,-	kr 2 000 000,- (36 %)
2007	9	9 (100 %)	kr 3 184 435,-	kr 1 999 785,- (63 %)
2008	10	9 (90 %)	kr 3 754 570,-	kr 2 000 000,- (53 %)
Totalt	45	29 (64 %)	kr 21 114 192,-	kr 7 287 820,- (53 %)

Tabell 4.4 viser at totalt 64 % av søknadene ble helt eller delvis innvilget når det gjelder videreutdanning. De tildelte midlene utgjorde 53 % av de omsøkte midlene.

Tabell 4.5: Oversikt over søknader og søknadsbeløp, etterutdanning 2005-2008.

Årstall	Antall søknader	Innvilgede søknader ²⁹	Søknadsbeløp	Innvilget beløp
2005	34	12 (34 %)	kr 3 007 500,-	kr 1 002 000,- (33 %)
2006	12	12 (100 %)	kr 6 500 000,-	kr 1 484 000,- (23 %)
2007	21	12 (57 %)	kr 5 541 180,-	kr 886 000,- (16 %)
2008	13	13 (100 %)	kr 2 984 200,-	kr 1 650 000,- (55 %)
Totalt	80	49 (61 %)	kr 18 032 880,-	kr 5 022 000,- (28 %)

61 % av etterutdannings søknadene ble innvilget for hele perioden, men de innvilgede beløpene utgjorde bare 28 % av omsøkte midler.

²⁷ Basert på informasjon fra Utdanningsdirektoratet.

²⁸ Innvilgede søknader inkluderer de som ble innvilget i sin helhet, og der deler av søknaden ble innvilget.

²⁹ Innvilgede søknader inkluderer de som ble innvilget i sin helhet, og der deler av søknaden ble innvilget.

Totalt for etter- og videreutdanning i entreprenørskap har det blitt tildelt kr 12 309 820,- i årene 2005-2008. Det finnes ingen eksakt informasjon om hvor mye disse midlene har utløst i form av antall lærere som har fått gå på kurs. Midlene har vært tildelt høgskoler, skoleeiere og organisasjoner i hele landet.

4.1.4 Arbeidsformer

Et av punktene i "Læringsplakaten" går ut på å fremme tilpasset opplæring og varierte arbeidsmåter. I følge strategiplanen gir læreplanene på alle nivåer i grunnopplæringen den enkelte skoleeier, skoleledelse og lærer relativt stor frihet til selv å bestemme hvordan entreprenørskap i opplæringen skal legges til rette og gjennomføres.

Innhold i entreprenørskapsbegrepet

Entreprenørskap er et vidt begrep, og det gir både utfordringer og muligheter til å benytte entreprenørskap og entreprenørielle metoder i undervisningen. Grunnskoleundersøkelsene³⁰ inkluderte spørsmål om hva respondentene la i entreprenørskapsbegrepet. Respondentene ble, med utgangspunkt i 8 ulike betydninger, bedt om å angi i hvilken grad han/hun oppfattet at betydningene beskrev entreprenørskap i utdanningssystemet. Respondentenes svar er gjengitt i tabell 4.6.

Tabell 4.6: Entreprenørskapsbegrepet i grunnskolen, 2005 og 2007.

Entreprenørskapsbegrepet	Gjennomsnitt 2005	Gjennomsnitt 2007
Bedriftsetablering	3,31	3,45
Generell nyskapning/innovasjon	3,41	3,67
Stimulering til selvstendig elev	3,75	3,87
Elevmedvirkning	4,09	4,15
Kreativitet	4,01	4,20
Å identifisere muligheter og gjøre noe med dem ved å utforme ideer til praktisk og målrettet aktivitet	3,88	4,05
Å ha et bevisst forhold til risiko	2,88	3,06
Stimulering av elevenes samarbeidsevne	-	4,08

(1=svært liten grad, 2=liten grad, 3=verken/eller, 4=stor grad, 5=svært stor grad, 9(vet ikke)=missing).

Respondentene mener at kreativitet, elevmedvirkning, stimulering av elevenes samarbeidsevne, samt identifisere muligheter og gjøre noe med dem i stor grad beskriver entreprenørskap i grunnskolen. Bedriftsetablering og det å ha et bevisst forhold til risiko fikk de laveste gjennomsnittsverdiene i både 2005 og 2007, og er de begrepene som respondentene mener i minst grad beskriver entreprenørskap i grunnskolen. Det siste er et interessant funn, da elevbedrift er en av de mest benyttede formene for entreprenørskap i undervisningen.

Det finnes mange læringsstrategier som kan inngå i undervisningen i grunnskolen. Respondentene i grunnskoleundersøkelsene fikk oppgitt en liste over mulige læringsstrategier, og de ble bedt om å indikere hvorvidt disse undervisningselementene faller inn under entreprenørskapsbegrepet og hvorvidt de har jobbet med disse elementene siste skoleår. Tabell 4.7 presenterer respondentenes svar fra 2005 og 2007.

³⁰ Rotefoss et al. (2005); Rotefoss og Nyvold (2007).

Tabell 4.7: Elementer i entreprenørskapsundervisningen.

Elementer i undervisningen	Kommer inn under entreprenørskap		Har jobbet med siste skoleår	
	Andel 2005	Andel 2007	Andel 2005	Andel 2007
Arbeid med lokalt lærestoff om natur og ressursgrunnlag	87,1 %	80,1 %	90,5 %	85,7 %
Arbeid med lærestoff om lokal historie og kultur	79,4 %	71,0 %	94,8 %	89,7 %
Arbeid med lærestoff om lokalt næringsliv	95,7 %	93,6 %	76,2 %	70,6 %
Ekskursjoner i naturen	59,8 %	50,2 %	95,8 %	94,4 %
Ekskursjoner til lokale bedrifter	95,8 %	92,8 %	68,3 %	63,5 %
Utplassering av elever i bedrift/organisasjon	89,3 %	84,6 %	57,1 %	45,9 %

(1 = ja, 0 = nei, 9 (vet ikke) = missing).

Over 90 % av respondentene mener at undervisningselementer som inkluderer næringslivet faller inn under entreprenørskapsbegrepet; ekskursjoner til lokale bedrifter og arbeid med lærestoff om lokalt næringsliv. Deretter følger utplassering av elever i bedrift/organisasjon, arbeid med lokalt lærestoff om natur og ressursgrunnlag, og arbeid med lærestoff om lokal historie og kultur. Ekskursjoner i naturen er det undervisningselementet færrest (ca halvparten av respondentene) assosierer med entreprenørskap. Når det gjelder hvilke undervisningselementer skolene faktisk har jobbet med forrige skoleår, er dette hovedsakelig de elementene som scorer lavest på om de faller inn under entreprenørskapsbegrepet. Ekskursjoner i naturen og arbeid med ressursgrunnlag og lokalt lærestoff om natur, historie og kultur er de tre undervisningselementene flest av skolene jobbet med i forrige skoleår. De undervisningselementene som er relatert til næringslivet er de det har vært jobbet minst med. Dette betyr at skolene har vektlagt andre undervisningselementer enn de som de i størst grad assosieres med entreprenørskap.

Østlandsforsknings undersøkelse på ungdomstrinnet og videregående skoler³¹ tar også for seg bruk av ulike læringsmetoder og arbeidsmetoder uten at disse spørsmålene var spesielt knyttet til entreprenørskap. Lærerne som deltok i denne undersøkelsen ble spurt om hva de la vekt på når de forberedte timene sine. 70 % var svært opptatt av at undervisningen/oppgavene skal ta utgangspunkt i problemer/utfordringer fra dagliglivet, samt gi elevene mulighet til å være kreative. 60 % var svært opptatt av at undervisningen/oppgaver skal inkludere teori og praksis, mens 40 % var svært opptatt av at undervisning/oppgaver er tilpasset elevers forutsetninger.

I samme undersøkelse ble det stilt spørsmål om bruk av arbeidsmetoder. De metodene som ble benyttet i størst grad var prosjektarbeid, gruppearbeid og kreative øvelser, mens framtid-, idé- og oppfinnerdager og storyline ble lite benyttet. Videre oppgir samtlige lærere at de inkluderer elevene når det skal gjøres valg av arbeidsmåte. 90 % sier at de inkluderer elevene i middels/stor grad når det konkrete innholdet i timer/oppgaver skal planlegges. Rundt 50 % mener at denne elevmedvirkningen var middels viktig, mens de resterende 50 % mente at den var svært viktig.

Funnene i Kunnskapsparken Bodø og Østlandsforskning sine rapporter fremhever viktigheten av samarbeid, kreativitet og elevmedvirkning når det gjelder entreprenørskap i opplæringen.

Eksempler på ulike arbeidsformer fra ulike aktører

Ungt Entreprenørskap

Ungt Entreprenørskap (UE) er den største private tilbyderer av programmer innenfor entreprenørskapsopplæring i Norge. Konseptene elev- og ungdomsbedrift er de mest utbredte i grunnopplæringen, og disse presenteres i avsnitt 4.1.5. De siste par årene har UE utviklet en rekke nye program hvor et stort antall elever har deltatt. Tabellene 4.8 og 4.9 viser en oversikt over disse programmene/aktivitetene for henholdsvis grunnskolen og videregående skole³²

³¹ Johansen et al. (2008).

³² Tallmaterialet er mottatt fra Ungt Entreprenørskap.

Tabell 4.8: Oversikt over aktiviteter i regi av UE på grunnskolen.

Aktivitet	2006			2007		
	Elever	Lærere	Frivillige	Elever	Lærere	Frivillige
Smart	110	94	35	1 680	174	188
Gründercamp ungdomsskole	3 439	287	56	6 153	641	418
Vårt lokalsamfunn	932	170	37	4 017	367	355
Sikk Sakk Europa				14	1	2
Økonomi & karrierevalg	444	31	7	331	27	36
Jobbskygging				100	10	100
Inkluderende arbeidsliv				151		
Skolemesse/lokalmesse *	3 042	256	86	4 274	380	1 562
Info om UE	2 788	2 805	1 076	2 253	4 498	1 495
Kurs i kjerneprogram	447	1 256	232	838	1 867	407
Øvrig aktivitet	3 489	1 469	863	3 249	1 156	679
Sum	14 691	6 368	2 392	23 060	9 121	5 242

* er knyttet til elevbedrifter som diskuteres nærmere i avsnitt 4.1.5.

Tabell 4.8 viser at det totalt har vært en betydelig økning i antall elever, lærere og frivillige som har vært inkludert i UEs programmer for grunnskolen. Det er bare tre aktiviteter som har hatt en nedgang fra 2006 til 2007; økonomi og karrierevalg, info om UE og øvrig aktivitet. Nedenfor trekkes frem tre aktiviteter som er spesielt godt egnet for å fremme det som benevnes "personlige egenskaper og holdninger" i strategiplanens modell for entreprenørskapskompetanse.³³

- "Vårt lokalsamfunn" gir elevene innsikt i hvordan lokalt næringsliv og offentlig forvaltning spiller inn i deres hverdag og hvordan elevene selv kan bidra med positive forandringer i eget lokalmiljø. Programmet stimulerer til kunnskap om lokalt ressursgrunnlag, kunnskap om næringsvirksomhet og yrkesgrupper, samt forståelse for enkel samfunnsøkonomi og demokratiske prosesser. Metoden baseres på elevaktivitet gjennom diskusjon, refleksjon, samarbeid og problemløsning. Representanter fra lokalt næringsliv stiller som veiledere for elevene. Målgruppen er 4. og 5. trinn i grunnskolen.
- "Smart" er et program som handler om å identifisere behov, utvikle ideer og realisere løsninger. Elevene skal selv være aktive i å definere problemområder, forske på mulige løsninger og bruke sitt nettverk for å finne løsninger som kommer til nytte for seg selv og andre. "Smart" har vært kjørt som pilotprosjekt i elleve fylker i 2007. Evalueringene er gode og programmet er etterspurt. Programmet skal stimulere til bevissthet om eget nettverk, nødvendigheten av verdiskaping, forskningstrang og idéutvikling, selvtillit og selvstendighet, se nytten av egen formidlingsevne, se verdien av prøving og feiling. Målgruppen for "Smart" er 5.-7. trinn.
- "Gründercamp" er en treningsleir i problemløsning ved hjelp av kreativitet og nytenking. Elevene får et oppdrag som de skal presentere en løsning på innenfor et avgrenset tidsrom. Oppdraget er et reelt problem som skal løses. Bedrifter bidrar i ulike roller som bl.a. oppdragsgiver, forelesere, veiledere for elevene og jury. Før oppdraget blir avslørt bør elevene få en innføring i redskaper de kan ha bruk for i arbeidet. Eksempler er kreative metoder, prototyping, samarbeidsteknikker, markedsføring, forretningsplan og presentasjonsteknikk. Dette kan gjøres i forkant eller som en del av selve "Gründercampen." "Gründercampen" avsluttes oftest med en konkurranse, der de beste løsningene blir vurdert av en jury og premierte. "Gründercamp" passer for alle elever og er fleksibel i forhold til for eksempel tema, innhold og varighet.

De to første aktivitetene gjennomføres kun på grunnskolen, mens Gründercamp også gjennomføres på videregående skole.

³³ www.ue.no.

Tabell 4.9: Oversikt over aktiviteter i regi av UE på videregående skole.

Aktivitet	2006			2007		
	Elever	Lærere	Frivillige	Elever	Lærere	Frivillige
Success skills				13	2	2
Enterprise without borders				46	9	7
Gründercamp vgs	1 560	177	44	3 005	130	182
Leder for en dag	28			32		32
Kick-off *	11 073	444	74	11 358	696	157
Skolemesse / lokal messe				1 199	83	52
Cambridge-eksamen	1 876			1 798		
Fylkesmesse *	7 943	945	456	7 873	730	554
Nasjonale messe *	520	120	14	434	134	64
Internasjonale messe *	164	24	13	124	42	8
Øvrig internasjonale deltakelse	164	24	13	145	16	9
Jenter og ledelse	184	16	7	478	5	12
Inkluderende arbeidsliv				1 694	84	21
Fagkurs for elever	3 977	525	83	2 794		
Øvrige støtteprogram	267	23	54	4 353	549	753
Info om UE	3 227	1 787	1 470	4 219	1 765	1 330
Kurs i kjerneprogram	1 689	948	46	864	963	116
Øvrige kurs	4 218	1 267	1 697	1 847	790	206
Sum	36 890	6 300	3 971	42 276	5 998	3 505

* er knyttet til ungdomsbedrifter som diskuteres nærmere i avsnitt 4.1.5.

Som for grunnskolen, har det også for videregående skole vært en økning i antall elever og lærere som har vært involvert i UEs programmer. Antall frivillige har imidlertid gått ned fra 2006 til 2007. Likevel er det et betydelig antall personer som er involvert i UEs programmer.

REAL - Høgskulen i Sogn og Fjordane

REAL Norge "Ruralt entreprenørskap gjennom aktiv læring" fokuserer på entreprenørskap for elever i alle typer lokalsamfunn - i både by og land. Metoden er utviklet i North Carolina/Georgia i USA og legger vekt på å gi elevene kunnskap om hvordan et lokalsamfunn virker og hvordan det er bygd opp. Gjennom REAL-øvelser lærer elevene å se hva som er mulig og gjøre noe med disse mulighetene. De ser egne evner og ressurser i sammenheng med lokalsamfunnet sine verdier og behov. Elevene skal ikke primært lære seg å skape egen bedrift, men vil få en forståelse for hvordan en kan skape sin egen arbeidsplass i lokalmiljøet. Gjennom REAL får de oppleve at de kan noe og ser at de kan ta grep om sine egne liv. Blant øvelsene er å søke jobb og bli intervjuet, gransking av stedsnavn, ressurser og bedrifter i nærmiljøet, bygdevandring og besøk i hjørnesteinsbedrifter. Øvelsene skal gi elevene mot, ansvar og kreativitet, samt evne til å jobbe selvstendig. Godt selvbilde og tro på egne evner ligger i bunnen. Elevene blir trent i å tenke positivt og stå på.

REAL er et pedagogisk verktøy basert på erfaringsbasert og elevaktiv prosesslæring. Opplæring og kursing i verktøyet er viktig for at lærerne skal føle seg trygg i bruk av materialet. Det er Høgskulen i Sogn og Fjordane som har lagt ned en stor innsats i å tilpasse REAL til norske forhold. De tilbyr REAL som videreutdanning og som enkeltstående etterutdanningskurs over 1, 2 eller 4(5) dager. For perioden 2003-2008 har det totalt deltatt 540 personer på dagskurs, mens 793 personer har vært på todagers kurs. 324 personer har deltatt på 4(5)-dagerskurs, og i alt 112 personer har tatt videreutdanning (15 sp). I tillegg er REAL en viktig komponent i andre kurs som totalt har 300 deltakere. Dette vil si at siden 2003 har 2 069 personer blitt kurset i REAL-materialet. REAL-kursene har vært gjennomført i Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal, Hordaland, Buskerud, Oppland og Sør-Trøndelag, i tillegg til Kalundborg i Danmark (100 lærere skal på REAL-kurs høsten 2008).³⁴

³⁴ Tallene er mottatt fra Høgskulen i Sogn og Fjordane.

*FIRST Scandinavia*³⁵

FIRST Scandinavia tilbyr flere konsepter for barn og ungdom. FIRST LEGO League (FLL) er en teknologiturnering for barn og unge. Hvert år kommer et nytt samfunnsrelevant tema som byr på teoretiske og tekniske utfordringer. Kreativitet, samarbeid, design, stå-på-vilje, teamånd, entusiasme, markeringsvilje, lek og læring er sentrale elementer i FLL. Målgruppen er 10-16 år. I 2008 var det 40 turneringsbyer i Skandinavia og i 2007 var 14 000 barn engasjert i FLL.

Newton er det andre store konseptet til FIRST Scandinavia. I Newton-konseptet skal betydningen og anvendelsen av realfagene gjøres synlig og relevant gjennom spennende og aktiviserende aktiviteter som er forankret i læreplanen. En Newton-modul er en tverrfaglig undervisningspakke med vekt på realfag, teknologi og design. Læring skal skje gjennom erfaring og undring. Kvalitetssikrede tematiske undervisningsmoduler/-rom gjøres tilgjengelig og skal fungere som ressurscenter i en lokal skolekrets, både når det gjelder utstyr og lærerressurs. Disse modulene kan også være mobile. Ved å etablere Newton-rom på et sted som alle skoler i kommunen kan dele på, kan man raskt komme i gang med realfagsundervisning av høy kvalitet. En Newton-lærer underviser i Newton-rommet og har spesialkompetanse på de tema som behandles der. Elever og lærere forbereder seg i klasserommet, reiser til Newton-rommet og får god læring og gode opplevelser med teknologi og naturvitenskap. Deretter drar klassen tilbake til klasserommet for å gjennomføre etterarbeid. Totalt 5 558 elever har til nå fått undervisning i et Newton-rom.

*Nysgjerrigper - Norges Forskningsråd*³⁶

Nysgjerrigper er et program i regi av Norges Forskningsråd. Siden 1990 har Forskningsrådet delt ut prisen "årets nysgjerrigper." Norges Forskningsråd etablerte nysgjerrigper-tiltak i barneskolen for å vise barn og unge at det er morsomt å forske. Nysgjerrigper vil at elevene skal ta vare på sin nysgjerrighet, forskertrang og fantasi. Nysgjerrigpers arbeidsmetode er en forenklet variant av den hypotetisk-deduktive metode. Elevene setter opp mulige forklaringer på årsaken til et problem og samler opplysninger som de stiller opp mot hypotesene. Når opplysningene er grundig diskutert og vurdert, skal elevene trekke konklusjoner om hva som kan være årsaken til fenomenet de har observert. I perioden 2004-2008 ble det sendt inn henholdsvis 88, 108, 48, 116 og 116 bidrag til "årets nysgjerrigper."³⁷ Disse bidragene engasjerte i alt 996, 1 253, 857, 1 500 og 1 824 elever.

Nysgjerrigper utgir et eget blad som sendes til medlemmene. Totalt antall medlemmer har blitt redusert fra 8 424 i 2004 til 7 781 per juli 2008. I perioden 2004-2008 har det blitt sendt ut ca 80 000 blader til både privatmedlemmer og skolemedlemmer.

4.1.5 Elev- og ungdomsbedrifter

Elev- og ungdomsbedrifter er et pedagogisk opplegg der elevene lærer å etablere og drive sin egen bedrift. Elevbedrifter er tilpasset grunnskolen, mens ungdomsbedrifter gjennomføres på videregående skoler. Elevene etablerer, drifter og avvikler en elev-/ungdomsbedrift i løpet av et skoleår. Dette gjøres med støtte fra lærere og en mentor fra det lokale næringslivet. Elev- og ungdomsbedrifter er hovedaktiviteten som skjer i regi av Ungt Entreprenørskap. Tabell 4.10 viser en fylkesvis oversikt over antall elevbedrifter og antall elever som deltar i disse.³⁸

³⁵ www.firstscandinavia.org; www.hjernekraft.org; www.newton.no.

³⁶ www.nysgjerrigper.no.

³⁷ Tallene er fått fra Nysgjerrigper.

³⁸ Tallene er mottatt fra UE og gjelder for kalenderår (ikke skoleår).

Tabell 4.10: Fylkesvis oversikt over antall elevbedrifter.

Fylker/årstall	Elevbedrifter					Elever som deltar i elevbedrifter ¹				
	2003	2004	2005	2006	2007	2003	2004	2005	2006	2007
Akershus	40	90	102	92	248	350	540	750	344	1 463
Agderfylkene	50	51	55	101	76	300	306	404	1 168	448
Buskerud	1	52	34	29	100	8	312	250	107	590
Finnmark	1	1		23	28	10	6		151	165
Hedmark	4	12	7	37	114	98	72	51	245	673
Hordaland	0	0	19	104	39	0	0	140	372	230
Møre og Romsdal	0	24	15	21	26	0	144	110	150	153
Nord-Trøndelag	72	162	27	269	159	570	972	198	1 254	938
Nordland	2	9	184	114	185	236	54	1 352	659	1 092
Oppland	6	27	74	128	178	6	162	544	561	1 050
Oslo	36	129	103	161	136	260	774	757	676	802
Rogaland	1	5	58	31	46	9	30	426	224	271
Sogn og Fjordane	0	0	98	42	15	0	0	720	82	89
Sør-Trøndelag		85	115	181	153		510	845	894	903
Telemark	18	1	47	17	26	130	6	345	58	153
Troms		1	1	15	32		6	7	64	189
Vestfold	8	32	14	82		50	192	103	161	
Østfold	4	11	37	115	163	40	66	272	648	962
Totalt	243	692	990	1 562	1 724	2 067	4 152	7 274	7 818	10 171

¹ Tallene fra 2003 og 2006 er basert på faktisk aktivitet, mens tallene fra 2004, 2005 og 2007 er basert på beregninger.

Tabell 4.10 viser at det har vært en jevn økning av antall elevbedrifter i perioden 2003-2007. Det har også vært en økning i antall elever som deltar i elevbedriftene fra 2003 til 2006. Alle fylkene har hatt en økning i antall elevbedrifter fra 2003 til 2007, men en del fylker har opplevd en nedgang i antall elevbedrifter fra 2006 til 2007. De mest aktive fylkene i hele perioden er Nord-Trøndelag, Akershus, Oslo, Sør-Trøndelag og Nordland. Sogn og Fjordane er det fylket med færrest elevbedrifter i 2007. Dette kan skyldes at REAL-konseptet er benyttet i stor grad av grunnskolene i dette fylket.

I tillegg til elevene er det både lærere og frivillige involvert i forbindelse med gjennomføring av elevbedrifter. I 2006 og 2007 var det henholdsvis 530 og 786 lærere som jobbet med elevbedrifter, mens det i 2007 var 21 frivillige involvert i dette konseptet.³⁹

I grunnskoleundersøkelsene som ble gjennomført i 2005 og 2007⁴⁰ var det flere spørsmål knyttet til elevbedrifter. Tabell 4.11 viser en fylkesvis oversikt over andel skoler som hadde elevbedrifter i 2005 og 2007.

³⁹ Tall mottatt fra UE.

⁴⁰ Rotefoss et al. (2005); Rotefoss og Nyvold (2007).

Tabell 4.11: Fylkesvis oversikt over andel skoler som har elevbedrifter i 2005 og 2007.

Fylker	Andel skoler som har EB 2005	Andel skoler som har EB 2007
Akershus	37,1 %	33,3 %
Aust-Agder	61,1 %	37,5 %
Buskerud	45,7 %	34,0 %
Finnmark	30,0 %	19,0 %
Hedmark	51,2 %	44,7 %
Hordaland	42,7 %	28,8 %
Møre og Romsdal	48,4 %	27,3 %
Nordland	43,4 %	47,9 %
Nord-Trøndelag	69,0 %	70,7 %
Oppland	51,1 %	46,3 %
Oslo	43,1 %	26,5 %
Rogaland	29,8 %	33,8 %
Sogn og Fjordane	62,9 %	61,4 %
Sør-Trøndelag	54,2 %	60,0 %
Telemark	44,7 %	48,9 %
Troms	43,3 %	34,4 %
Vest-Agder	41,4 %	53,8 %
Vestfold	40,0 %	58,6 %
Østfold	40,5 %	58,1 %
Totalt	46,5 %	43,3 %

Indikeres verdier over landsgjennomsnittet i denne undersøkelsen (skoleåret 2006/2007).

Indikeres verdier over landsgjennomsnittet i 2005-undersøkelsen (skoleåret 2004/2005).

Tabell 4.11 viser at Hedmark, Nord-Trøndelag, Oppland, Sogn og Fjordane og Sør-Trøndelag er de fylkene som både i 2005 og 2007 hadde flere skoler med elevbedrifter enn landsgjennomsnittet. Enkelte av fylkene har hatt en signifikant nedgang i andel skoler med elevbedrifter; Aust-Agder, Buskerud, Finnmark, Hordaland, Møre og Romsdal og Oslo. Fylker som har hatt en betydelig økning i andel skoler med elevbedrifter er Vest-Agder, Vestfold og Østfold.

Når det gjelder pedagogisk opplegg som skolene benytter til gjennomføringen av elevbedrift, var det en betydelig økning i andel skoler som benytter Ungt Entreprenørskap sitt opplegg (fra 24,3 % i 2005 til 38,6 % i 2007). Både i 2005 og 2007 hadde ca 3 av 4 skoler opp til tre elevbedrifter. Andelen jenter som deltar i elevbedrift har økt marginalt fra 2005 til 2007 (80,4 % av elevbedriftene i 2005 hadde maksimum 50 % jenter, og tilsvarende tall for 2007 er 77,8 %). Det har skjedd endringer i hvilke deler av undervisningen elevbedrift inkluderes. Mens det i 2005 var vanligst å ha elevbedrifter som valgfag/praktisk prosjektarbeid, er det vanligst å inkludere elevbedrift i den generelle undervisningen i 2007. Mens det i 2005 var 3 av 10 skoler som hadde elevbedrift som en del av et tverrfaglig prosjekt, er tilsvarende andel i 2007 4 av 10 skoler.

Ungdomsbedrift er en pedagogisk metode som skal gi ungdom i videregående skole kunnskap om, erfaring med og forståelse for bedriftsetablering. Ungdomsbedrifter er bygget opp etter en vanlig bedriftsmodell hvor det er gjort en del forenklinger. Ungdomsbedriften er først og fremst ment som en lærings- og treningsarena. Opplegget knyttet til ungdomsbedrift innebærer blant annet utvikling av forretningsidé, holde stiftelsesmøte, registrering i Brønnøysund, innkjøpsoppgaver, produksjon, salg, markedsføring, økonomi, administrasjon, messedeltakelse og utarbeide årsrapport. Ungt Entreprenørskap samarbeider blant annet med Skatteetaten og NAV og for ungdomsbedriftene innebærer dette samarbeidet at det blir satt fokus på regnskap/skatt og inkluderende arbeidsliv. Tabell 4.12 viser en fylkesvis oversikt over antall ungdomsbedrifter og antall elever som deltar i disse.⁴¹

⁴¹ Tallene er fått fra UE og gjelder for kalenderår (ikke skoleår).

Tabell 4.12: Fylkesvis oversikt over antall ungdomsbedrifter og antall elever som deltar i disse.

Fylker/årstall	Ungdomsbedrifter					Elever som deltar i ungdomsbedrifter				
	2003	2004	2005	2006	2007	2003	2004	2005	2006	2007
Akershus	122	135	186	230	217	608	667	884	1047	853
Agderfylkene	84	114	175	237	195	560	585	1059	1268	1045
Buskerud	53	57	72	80	57	282	373	431	467	334
Finnmark	25	28	42	42	43	127	163	218	269	220
Hedmark	87	85	80	87	93	511	474	504	539	373
Hordaland	89	96	143	149	180	429	454	714	679	886
Møre og Romsdal	53	62	76	69	57	388	489	524	549	508
Nord-Trøndelag	73	79	125	105	67	505	738	968	672	434
Nordland	78	108	143	124	120	583	686	645	816	852
Oppland	65	96	88	77	63	459	525	502	407	526
Oslo	91	92	110	77	110	439	477	430	321	446
Rogaland	93	93	132	111	123	656	739	826	695	761
Sogn og Fjordane	48	73	80	72	57	310	455	500	504	381
Sør-Trøndelag	52	46	94	90	77	460	450	534	650	692
Telemark	53	81	90	85	97	246	476	522	462	392
Troms	62	58	113	104	97	362	413	728	635	626
Vestfold	28	60	88	96	97	147	338	307	406	497
Østfold	86	104	106	106	95	516	473	553	539	737
Totalt	1242	1467	1943	1941	1845	7588	8975	10849	10925	10563

Tabell 4.12 viser en jevn økning av antall ungdomsbedrifter i årene 2003-2005, mens det har vært en liten nedgang i årene 2006 og 2007. Fem av fylkene har totalt hatt flere enn 500 ungdomsbedrifter i perioden; Akershus, Agderfylkene, Hordaland, Nordland og Rogaland. Møre og Romsdal, Nord-Trøndelag, Nordland, Oppland og Sogn og Fjordane har hatt en betydelig nedgang i antall ungdomsbedrifter fra 2005 til 2007. I 2006 og 2007 var det henholdsvis 903 og 825 lærere involvert i ungdomsbedriftskonseptet, mens antall frivillige økte fra 1 608 til 1 831 fra 2006 til 2007.⁴²

Fra tabell 4.12 fremgår det at det i perioden fra 2003 til 2005 var en økning på ca. 43 % i antall elever som deltok i ungdomsbedrift. I perioden fra 2005 til i dag har antall elever holdt seg på omtrent samme nivå, med mindre variasjoner per år. I samme periode har Ungt Entreprenørskap lansert en rekke nye programmer og flere av disse programmene kan gjennomføres uavhengig av om man driver med ungdomsbedrift. Eksempler på noen av disse programmene er nærmere beskrevet i avsnitt 4.1.4. I Akershus og Agderfylkene har det i hele perioden deltatt flere enn 4 000 elever i ungdomsbedrift. Hedmark og Nord-Trøndelag har en nedgang i antall elever som har deltatt i ungdomsbedrifter.

4.1.6 Partnerskapsavtaler og annet samarbeid med lokalt næringsliv

Samarbeid mellom skole og næringsliv kan blant annet foregå gjennom ulike aktiviteter; Bedrifter kommer på besøk til klassen og gir presentasjoner og forelesninger, bedriftsbesøk til lokale bedrifter, tema og prosjektarbeid, hospitering, kurs i regi av samarbeidspartner og mentorordning. Den mest utbredte samarbeidsformen er nok likevel partnerskapsavtaler. Akkurat som regjeringen ønsker økt bruk av elev- og ungdomsbedrifter, er også økt bruk av partnerskapsavtaler og lignende samarbeid med lokalt næringsliv en målsetting for grunnopplæringen i strategiplanen. Strategiplanen vektlegger samarbeid mellom skole og lokalt nærings- og samfunnsnivå som et tiltak for å heve kompetansen i og kunnskap om entreprenørskap. Dette fokuset på samarbeid mellom skole og eksterne aktører er også stadfestet i Opplæringsloven (Lov om grunnskolen og den videregående opplæringen).

⁴² Tall mottatt fra UE.

Den vanligste formen for samarbeid mellom skole og næringsliv er organisert gjennom partnerskapsavtaler, hvor det ligger en forpliktende avtale mellom skole og bedrift. Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO) har siden 1992 vært en viktig drivkraft i arbeidet med å utvikle tiltak og har gjort tilgjengelig en standard for partnerskapsavtaler som mange skoler benytter seg av. Det er grunnskolenes ungdomstrinn som er hovedmålgruppe for NHO sitt partnerskapsprogram, men programmet brukes også på de andre trinnene inkludert høgskole-/universitetsnivå. I følge NHO⁴³ får bedriftene følgende igjen av å involvere seg i partnerskapsavtaler:

- Arbeids- og næringslivsspørsmål settes på dagsordenen i skolen.
- Positiv profilering av bedriftene i nærmiljøet.
- Fremtidige arbeidstakere med bedre kunnskap om bedrift, fag og bransje.
- Rekruttering til yrker blir mer målrettet.
- Ansattes motivasjon for å jobbe i bedriften øker når de føler at bedriften tar samfunnsansvar.

For elevene skal samarbeidet gi en bedre innsikt i arbeids- og næringslivsspørsmål. Kunnskap om næringslivet skal gi elevene kunnskap om livet som møter dem etter endt utdanning og gi et bedre grunnlag når de skal bestemme seg for hvilken utdanningsretning de skal ta. I tillegg skal elevene få bedre forståelse for hvordan de senere kan bruke den kunnskapen de har tilegnet seg på skolen i et fremtidig yrke. Tabell 4.13 viser en fylkesvis oversikt over NHOs registrerte partnerskapsavtaler med grunnskoler og videregående skoler.⁴⁴

Tabell 4.13: Fylkesvis oversikt over registrerte partnerskapsavtaler i regi av NHO.

Fylke	Grunnskole	Videregående skole	Totalt
Akershus	20	123	143
Aust-Agder	32	23	55
Buskerud	96	5	101
Finnmark	20	112	132
Hedmark	134	73	207
Hordaland	77	9	86
Møre og Romsdal	83	19	102
Nordland	57	71	128
Nord-Trøndelag	4	21	25
Oppland	204	37	241
Oslo	74	38	112
Rogaland	75	120	195
Sogn og Fjordane	120	159	279
Sør-Trøndelag	3	79	82
Telemark	112	26	138
Troms	6	40	46
Vest-Agder	79	52	131
Vestfold	80	63	143
Østfold	38	20	58
Totalt	1 314	1 090	2 404

Tabell 4.13 viser at det er store fylkesvise variasjoner i antall partnerskapsavtaler i regi av NHO. Sogn og Fjordane, Oppland og Hedmark har alle flere enn 200 aktive partnerskapsavtaler, mens Nord-Trøndelag, Troms og Aust Agder er de fylkene som har færrest aktive partnerskapsavtaler.

⁴³ www.nho.no. På NHOs hjemmeside står det at de har 3 500 partnerskapsavtaler per juli 2008, men dersom en søker i databasen deres over partnerskapsavtaler finner en 2 404 avtaler som vist i tabell 4.13. Årsaken til differansen er at ikke alle partnerskapsavtalene registreres i databasen (dette gjøres av skolene og er frivillig). Videre kan en kommune tegne en partnerskapsavtale som gjelder for flere skoler.

⁴⁴ Tallene er mottatt fra NHO.

I grunnskoleundersøkelsene i 2005 og 2007⁴⁵ var det inkludert spørsmål om partnerskapsavtaler. Tabell 4.14 viser andel skoler som har partnerskapsavtaler fordelt på fylker for skoleårene 2004/2005 og 2006/2007.

Tabell 4.14: Andel skoler med partnerskapsavtaler fordelt på fylke 2005 og 2007.

Fylker	Andel skoler som har Partnerskapsavtaler 2005	Andel skoler som har partnerskapsavtaler 2007
Akershus	25,8 %	17,5 %
Aust-Agder	27,8 %	0 %
Buskerud	40,0 %	24,0 %
Finnmark	30,0 %	14,3 %
Hedmark	39,0 %	21,3 %
Hordaland	27,0 %	21,9 %
Møre og Romsdal	30,6 %	18,2 %
Nordland	34,2 %	31,0 %
Nord-Trøndelag	34,5 %	20,7 %
Oppland	44,4 %	24,4 %
Oslo	31,4 %	26,5 %
Rogaland	40,4 %	22,1 %
Sogn og Fjordane	37,1 %	42,1 %
Sør-Trøndelag	39,0 %	23,3 %
Telemark	74,5 %	53,2 %
Troms	23,3 %	21,9 %
Vest-Agder	44,8 %	19,2 %
Vestfold	16,7 %	10,3 %
Østfold	24,3 %	22,6 %
Totalt	35,2 %	24,2 %

Indikerer verdier over landsgjennomsnittet i denne undersøkelsen (skoleåret 2006/2007).

Indikerer verdier over landsgjennomsnittet i 2005-undersøkelsen (skoleåret 2004/2005).

Som det fremgår av tabell 4.14 var det en betydelig nedgang i andel skoler som har partnerskapsavtaler; fra 35,2 % i 2005 til 24,2 % i 2007. Oppland, Sogn og Fjordane og Telemark er de tre fylkene som har høyere score enn landsgjennomsnittet i begge undersøkelsene. Det er verdt å legge merke til at Nord-Trøndelag som har hatt svært høye score på andre mål på entreprenørskapsaktivitet, har lavere score enn landsgjennomsnittet i både 2005 og 2007. For enkelte av fylkene var det en betydelig nedgang i andelen skoler med partnerskapsavtaler. Mest dramatisk var det for Aust-Agder der ingen av skolene rapporterer at de har partnerskapsavtaler i skoleåret 2006/2007. Ellers hadde Buskerud, Finnmark, Hedmark, Møre og Romsdal, Nord-Trøndelag, Oppland, Rogaland, Sør-Trøndelag, Telemark og Vest-Agder mer enn 10 prosentpoengs nedgang i andelen skoler med partnerskapsavtaler. Det er kun Sogn og Fjordane som hadde en økning i andel skoler med partnerskapsavtaler (fra 37,1 % i 2005 til 42,1 % i 2007).

Det var en liten økning i andelen skoler som brukte NHO sitt opplegg for partnerskapsavtaler (53,6 % i 2005, 59,5 % i 2007). I begge undersøkelsene hadde ca halvparten av skolene som har partnerskapsavtaler mellom 2 og 5 avtaler. Mens partnerskap hyppigst inngikk i den generelle undervisningen i 2005, var det tverrfaglig prosjekt som ble benyttet hyppigst i 2007 tett etterfulgt av partnerskap som en del av den generelle undervisningen.

⁴⁵ Rotefoss et al. (2005); Rotefoss og Nyvold (2007).

4.2 Høyere utdanning

Målsettingene og tiltakene for høyere utdanning omhandler høyskoler og universiteter, og disse vises i tabell 4.15. Målsettingene med tilhørende tiltak diskuteres fortløpende i delkapitlet.

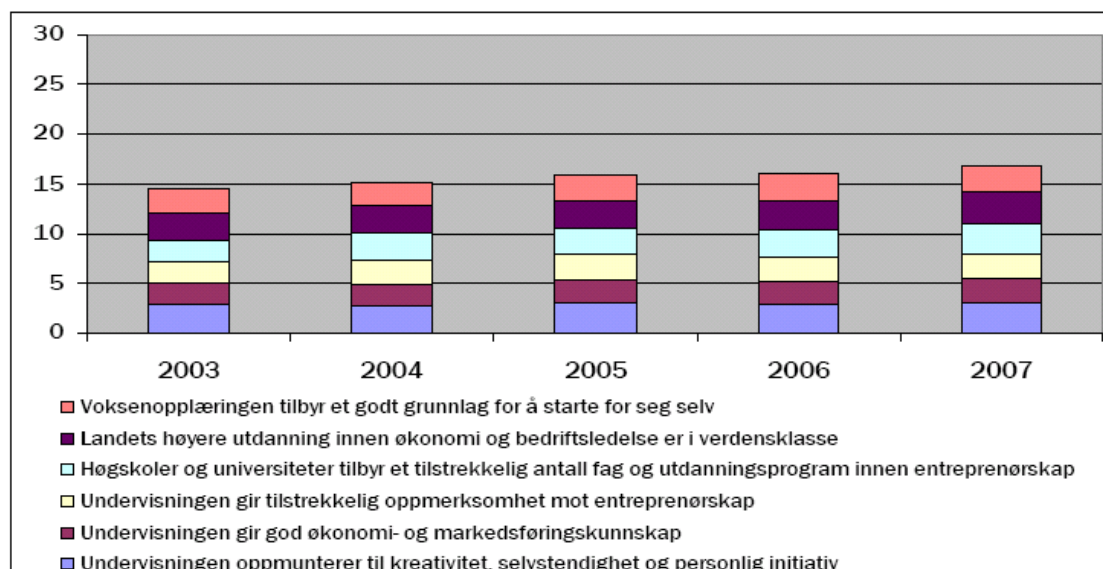
Tabell 4.15: Målsettinger og tiltak i strategiplanen.

Høyere utdanning	
Målsettinger i strategiplanen	Tiltak i strategiplanen
<ul style="list-style-type: none">Økt omfang og bredde på entreprenørskapstilbudet for studentene.Flere studentbedrifter og flere studenter som deltar i disse.Økt grad av samarbeid mellom universitetene/høyskolene og næringslivet.Økt bruk av internasjonalt samarbeid og utveksling av studenter.Doktorgradsstipendiater innen feltet entreprenørskap og innovasjon.Entreprenørskapsopplæring som et tilbud for flere studieretninger.Økt tilbud av entreprenørskapskurs for lærere.	<ul style="list-style-type: none">Bedre samarbeid mellom næringslivet og universitets- og høyskolesektoren.Ordning med "næringslivsdoktorgrad" (NFR skal ha utarbeidet et forslag per 1.12.06).Samarbeid med studenter: masteroppgaver med oppdragsgivere.Samarbeid mellom høyere utdanning innenfor kultur/kunsthøgskole og kulturinstitusjoner/næringsliv.

4.2.1 Bredde og omfang på entreprenørskapstilbudet

Utdanningsinstitusjoner i Norge har i stor grad utdannet folk til å bli arbeidstakere, og har ikke alltid vært like flinke til å synliggjøre mulighetene for å starte en egen bedrift. Dette er noe som har endret seg, og nå er det en rekke studiesteder som tilbyr entreprenørskapsstudier på ulike nivå.

I siste norske utgave av Global Entrepreneurship Monitor (GEM-studien)⁴⁶ kan man lese at ekspertgruppen mener at Norge har et godt utdanningssystem for entreprenørskap. Initiativ som Venture Cup, entreprenørskoler, og idélaboratorier på høyskoler og universiteter trekkes fram blant flere som gode eksempler på entreprenørskap i høyskoler/universitet. Figur 4.1 viser ekspertgruppens vurdering av utdanningssystemet i Norge relatert til entreprenørskap.⁴⁷

Figur 4.1: Ekspertgruppens vurdering av entreprenørskap i utdanningssystemet i Norge, 2003-2007.

⁴⁶ Kolvareid et al. (2007).

⁴⁷ Kolvareid et al. (2007:24).

Figur 4.1 viser utviklingen for det norske skolesystemets opplæring for entreprenørskap fra 2003 til 2007. Samlet sett har tilbudet og kvaliteten økt jevnt og trutt hvert år i hele perioden. Det er ingen områder som skiller seg ut som mer markante når det gjelder vekst enn andre. Verdt å merke seg er at høyskoler og universiteter som tilbyr et tilstrekkelig antall fag og utdanningsprogram innen entreprenørskap har styrket seg de siste årene. Sammenlignet med de fleste andre GEM-land har Norge et godt utdanningssystem for entreprenørskap.

Tabell 4.16 gir en oversikt over høyskoler og universiteter i Norge som tilbyr utdanning innen entreprenørskap.⁴⁸ For å bli tatt med i oversikten må de ha opprettet studieløp som gir en tittel som har med entreprenørskap å gjøre. Eksempel på dette kan være Bachelorgrad i økonomi og administrasjon med spesialisering innen entreprenørskap, eller Mastergrad innen Innovasjon og Entreprenørskap. Etter- og videreutdanning (EVU) inkluderer studier som skal gi målgruppen økt kompetanse om entreprenørskap uavhengig av om de har fagbakgrunn innen entreprenørskapsfaget eller ikke. Det inkluderer ikke mindre kurs som for eksempel valgfag som tilbys større studentgrupper, og på tvers av studieretninger. Det må være eget opptak til studiet.

Tabell 4.16: Oversikt over høyskoler/universitet som har formaliserte entreprenørskapsutdanninger.

Utdanningsnivå	Høyskoler	Universitet
Bachelor	BI, Markedshøyskolen, og høyskolene i Bergen, Bodø, Buskerud, Finnmark, Hedmark, Telemark, Østfold, Ålesund	Tromsø, Agder
Master	BI, høyskolene i Bodø, Lillehammer	Bergen, Oslo, Tromsø, NTNU, Stavanger, UMB
PhD	BI, Høyskolen i Bodø	NTNU
Etter- og videreutdanning (EVU)	BI, høyskolene i Bergen, Bodø, Buskerud, Finnmark, Hedmark, Narvik, Nesna, Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane, Stord/Haugesund, Sør-Trøndelag	Agder, NTNU, UiO

Tabell 4.16 viser at ni høyskoler og to universitet har Bachelorgradsstudier i entreprenørskap. Alle universitetene i Norge bortsett fra Agder har tilbud om mastergradsstudier i entreprenørskap. Det er tre høyskoler som tilbyr mastergradsstudie. De fleste masterstudiene fokuserer også på innovasjon i tillegg til entreprenørskap. Det er tre institusjoner i Norge som tilbyr doktorgradsløp innen entreprenørskap; BI, Handelshøyskolen i Bodø og NTNU. Tilbudet om EVU er i stor grad knyttet til kurs til skolesektoren, og da i pedagogisk entreprenørskap.

En tilsvarende kartlegging ble gjort i forbindelse med studie i 2005.⁴⁹ Tabell 4.17 viser utviklingen i tilbudet om entreprenørskapsstudier fra 2005 til 2008.

Tabell 4.17: Utvikling i tilbudet om entreprenørskapsstudier.

Nivå	Høyskoler		Universitet	
	2005	2008	2005	2008
Bachelor	12	10	1	2
Master	3	3	5	6
PhD	1	2	1	1
EVU	6	12	1	3

Tabell 4.17 indikerer at det innen de fleste studienivå ikke har vært større endringer i utbredelsen av entreprenørskapsstudier. Det er i hovedsak de samme tilbyderne i begge periodene, selv om noen har forsvunnet, og en god del nye har kommet til på EVU-studier. Det har vært en nedgang i antall tilbydere av bachelorgrader i entreprenørskap blant høyskolene i perioden. Den største økningen i

⁴⁸ Tabellen er basert på søk på nettet, og på skolene sin hjemmeside. I tillegg har oversikten blitt sendt til samtlige høyskoler og universiteter i Norge for gjennomlesning.

⁴⁹ Rotefoss (2005).

perioden er innen EVU på både høyskoler og universitet. En stor andel av disse er knyttet til studier innen pedagogisk entreprenørskap/entreprenørskap i skolen.

Nedenfor presenteres noen av entreprenørskapsaktivitetene som foregår på høyskoler/universitet.

*START Norge*⁵⁰

START Norge har 15 lokallag på høyskoler og universitet i Norge, og disse lokallagene har igjen 220 medlemmer. Samtlige studenter på lærestedene får tilbud om å delta. START Norge jobber med nyskaping, entreprenørskap og innovasjon gjennom kurs, foredrag, event og konkurranser. Organisasjonen driver også med intern kompetansebygging og har to nasjonale samlinger pr år der alle er invitert.

Venture Cup er det største arrangementet som START Norge arrangerer, og det er nå 25 læresteder som tilbyr forretningsplankonkurransen. Gjennom Venture Cup får studentene mulighet til å utvikle en forretningsidé til en gjennomførbare forretningsplan ved hjelp av erfarne entreprenører, bedriftsledere, profesjonelle investorer og rådgivere. Følgende læresteder har eget START lokallag: NTNU, BI, NHH, UiO, UMB, UiS, HiØ, HiST, HiBo, HiO, CK, HiL, HiFm, HiNT og UiA.

Inkubatorer/preinkubatorer

Flere høyskoler og universitet ønsker å hjelpe studenter som har en forretningsidé fram mot kommersialisering gjennom å tilby preinkubatorplass. Der får studentene tilgang til fasiliteter som kontor, PC, lab, verksted og lignende i en gitt periode. Enkelte skoler har egne lokaler hvor preinkubatoren holder til. Innovasjonssenteret Gløshaugen ble etablert i 2000 og var den første "on campus"-inkubator for næringsutvikling i Norge. Siden den gang har en rekke andre studiesteder etablert inkubator tjenester til studentene⁵¹ som for eksempel HiST, HiO, HiBo, HiB, og HiBu.

Europrise

Europrise er en praktisk entreprenørskapsopplæring som tilbys ved en rekke høyskoler. Europrise består av kursene "Europrise praktisk forretningsutvikling" (20 studiepoeng) og "Europrise praktisk etableringskompetanse" (10 studiepoeng). Pedagogisk er kursene en blanding av teoretisk kunnskap, gruppeøvelser og praktisk trening i forretningsutvikling under veiledning. Begge kursene er på bachelornivå. Opptakskravet er formell studiekompetanse, men studenter kan også tas opp på basis av individuell vurdering av realkompetanse. Europrise har en varighet på 9 måneder, og primærmålgruppen er unge voksne i alderen 19-35 år.

Evalueringsrapporten⁵² av Europrise viser at det i 2003/2004 ble tatt opp 34 studenter til kurset, og at 31 av disse fullførte kurset (fikk diplom). Av disse var det også 28 som fikk godkjent vitnemål. I 2006/2007 ble 20 tatt opp til kurset, og av disse fullførte 18 kurset og 14 fikk vitnemål. Europrise kan vise til en svært høy bedriftsetableringsfrekvens, og 56,5 % av deltakerne etablerer en bedrift i løpet av kurset. Av de som ikke startet bedrift i løpet av kurset, starter halvparten opp bedrift i løpet av en 5-års periode. Samtlige av de etablerte bedriftene er aktive i dag (per mai 2008), bortsett fra en. De fleste bedriftene blir etablert som enkeltpersonsforetak.

4.2.2 Studentbedrifter

Studieåret 2002/2003 startet Ungt Entreprenørskap opp bedriftskonseptet studentbedrift, og siden den gang har de hatt en stor prosentvis utvikling i antall studenter som gjennomfører programmet. Konseptet studentbedrift skal gi studenter mulighet til å trene på bedriftsetablering. Læringen skjer i prosessen med å etablere, drive og utvikle bedriften. Studentbedrift kan enten være en del av et studium/fag eller som noe man gjør ved siden av studiene. Flere høyskoler og universitet tilbyr studiepoeng for å gjennomføre studentbedrift. Tabell 4.18 viser en fylkesvis oversikt over antall studentbedrifter og antall studenter som deltok i disse for årene 2003-2007.⁵³

⁵⁰ www.startnorge.no.

⁵¹ Oversikten er laget basert på søk på internett, og det tas forbehold om at det kan være flere miljøer som ikke har kommet med.

⁵² Widding (2008).

⁵³ Tallene er fått fra Ungt Entreprenørskap og er oppgitt i kalenderår.

Tabell 4.18: Fylkesvis oversikt over antall studentbedrifter og deltagende studenter, 2003-2007.

Fylker/årstall	Studentbedrifter					Studenter som deltar i studentbedrifter				
	2003	2004	2005	2006	2007	2003	2004	2005	2006	2007
Akershus	3	4	9	12	13	16	14	26	35	46
Agderfylkene	3	5	14	16	12	24	28	41	59	30
Buskerud	0	0	3	5	7	0	0	7	16	23
Finnmark	0	1	3	6	3	0	3	8	19	10
Hedmark	1	1	1	1	0	2	1	5	3	0
Hordaland	2	1	1	8	5	9	3	4	45	22
Møre og Romsdal	1	3	0	7	18	6	18	0	33	46
Nord-Trøndelag	1	1	1	3	7	5	5	9	9	17
Nordland	13	12	44	57	47	47	40	188	218	212
Oppland	1	0	0	1	1	15	0	0	4	2
Oslo	0	1	9	5	13	0	5	40	15	57
Rogaland	2	12	8	11	11	14	56	44	53	36
Sogn og Fjordane	0	1	2	0	0	0	4	22	0	0
Sør-Trøndelag	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Telemark	2	8	3	10	11	8	32	33	45	24
Troms	0	0	2	6	11	0	0	10	27	45
Vestfold	6	7	3	3	4	25	31	10	12	23
Østfold	0	11	3	8	5	0	40	32	40	22
Totalt	35	68	106	159	168	171	280	479	633	615

Tabell 4.18 viser at 2 178 studenter har siden starten vært gjennom studentbedriftskonseptet i regi av UE. Antall studentbedrifter har økt fra 35 i 2003 til 168 i 2007, og antall studenter tilknyttet disse var 171 i 2003 og 615 i 2007. Dette betyr at det i snitt er en person færre per studentbedrift i 2007 (3,86) enn i 2003 (4,88). Fra 2006 til 2007 var det en liten økning i antall studentbedrifter, mens antall studenter tilknyttet disse gikk litt ned. Ni fylker hadde nedgang i antall deltagende studenter fra 2006 til 2007, og størst nedgang var det i Agderfylkene og Hordaland. Den største økningen kom i Oslo som gikk fra 15 til 57.

I 2007 var det i snitt 34 studenter i hvert fylke som deltok i studentbedrift, og tabell 4.18 viser at det var seks av fylkene som lå over dette snittet. Nordland er det fylket med desidert flest studentbedrifter, og de siste årene har ca 1/3 av studentbedriftene og tilhørende studenter i Norge hatt studieplass i Nordland. Fra 2004 til 2005 økte antall studenter i studentbedrifter i Nordland med 144, som var en markant økning i nasjonal sammenheng. Det er fire fylker hvor studentbedrift er lite utbredt, og dette er Hedmark, Oppland, Sogn og Fjordane og Sør-Trøndelag. Disse har for hele perioden hatt ingen eller et fåtall studentbedrifter.

I 2007 var 36 lærere i Norge aktive i forhold til studentbedrifter, i tillegg til 32 frivillige. Samme året deltok 131 studenter på fylkesmesser, 79 på nasjonal messe, og 9 deltok på internasjonale messer. Det ble også i løpet av året gitt informasjon om UE til 832 studenter, og 144 lærere. Ungt Entreprenørskap tilbyr i dag Cambridge-eksamen og Leder for en dag som støtteprogram til studentbedrift, og de er i ferd med å utvikle Gründercamp og KAN-programmet. KAN står for kvinner, ambisjoner og nettverk, og blir fra februar 2009 et nasjonalt støtteprogram for jenter i studentbedrift.

En studie⁵⁴ viser at entreprenørskapsopplæring er hensiktsmessig da det gir studentene et kunnskapsgrunnlag om hvordan de kan omdanne ideer til praktiske og målrettede aktiviteter. Studentbedrift muliggjør at studentene blir kjent med hva det innebærer å være entreprenør, og studien viser at erfaringen og kunnskapen som skapes gjennom læreprosessen synes å senke terskelen for å bli entreprenør.

⁵⁴ Harris-Christensen og Eide (2007).

Ved å intervju instituttledere/studieledere ved høyskoler/universiteter⁵⁵ kom det fram at kun 8 % av respondentene fra universitetene kunne svare at de hadde studentbedrift eller samarbeid med produktutviklere/gründere. For høyskolene var det 16 % som kunne si det samme. Blant universitetene er det Universitetet i Stavanger og NTNU som scorer høyest. I de fleste fagområder er det lite utbredt med studentbedrift. Det er et visst innslag i økonomi, administrasjon og ledelse og i teknisk- naturvitenskapelige fag. Det er ingen fagområder som kan si at de har omfattende innslag av studentbedrift samlet sett. Studentbedrift er lite utbredt, men sett i sammenheng med andre entreprenørskapstilbud, er studentbedrift det programmet som årlig når flest studenter i høyere utdanning.

I en kvantitativ studie av tidligere deltakere i studentbedrifter⁵⁶ søkte man å finne ut av hvordan deltakerne opplevde tiden som etablerer av studentbedrift, og hvorvidt deltagelsen i studentbedrift hadde innvirkning på deres senere karriere, herunder etableringer av egne bedrifter. Hovedfunnet var at blant de som har deltatt i studentbedrift er det 13 % som har etablert egen bedrift, mens 4 % arbeidet med å etablere en bedrift. Bedriftsetableringsraten var høyere for dem som deltok i kullene 2002/2003 og 2003/2004 med 22 %, mens tilsvarende tall var 11 % for de som deltok i 2004/05 og 2005/06. Det viste seg også at de som selv hadde valgt å ha studentbedrift hadde en større interesse for entreprenøriell aktivitet enn de som hadde det som obligatorisk fag.

4.2.3 Samarbeid mellom høyskoler/universitet og næringslivet

Etter innføringen av Kvalitetsreformen fra høsten 2003 har det skjedd endringer ved universitet og høyskoler. Kvalitetsreformen la grunnlag for endring i lovverket, og disse gikk blant annet ut på pålegg om samarbeid med samfunns- og næringsliv.⁵⁷ I 2005 ble kravet om samarbeid ytterligere presisert i den nye universitets- og høyskoleloven.⁵⁸ Fire år etter innføringen av reformen ble det lagt fram en statusrapport for Kvalitetsreformen i høyere utdanning i form av St.meld. nr 7 (2007-2008). Et eget kapittel i statusrapporten ser på høyere utdannings samarbeid med samfunns- og arbeidsliv. Meldingen viser til at reformen, sammen med en ny lov om universiteter og høyskoler, har gitt institusjonene økt frihet i faglige, økonomiske og organisatoriske spørsmål.

OECD⁵⁹ mener at de høyere utdanningsinstitusjonene i Norge må omstille seg raskere til samfunnets behov enn hva som er tilfelle i dag. I en rapport fra 2006 foreslås det at man må få til en tettere og mer formalisert kobling til samfunns- og arbeidsliv, samt at det utvikles indikatorer for å måle dette samarbeidet. Den siste GEM-rapporten⁶⁰ viser også til at Norge må forbedre seg når det kommer til å koble næringsliv og undervisning. Ekspertgruppen sier blant annet at næringslivsledere og mentorer må være tilgjengelig for studentbedrifter. Kompetansen hos lærerne kan også bedres ved å stimulere til økt mobilitet mellom næringsliv og utdanningssystemet.

NIFU STEP viser i en rapport⁶¹ til at kun 13 prosent av fagpersonalet ved de statlige høyskolene mottok midler til FoU fra regionale kilder i 2005, som var samme nivået som i 1997. Det er et språk mellom statlige mål for høyskolenes rolle i regional utvikling og innovasjon, og den rolle høyskolene faktisk spiller, og dette skyldes blant annet manglende samsvar mellom utdanningstilbud og lokal næringsstruktur.

Rambøll Management har på oppdrag fra KD utredet samarbeidet mellom høyere utdanning og arbeidsliv.⁶² Rapporten viser at flertallet av fakulteter og avdelinger på universiteter og høyskoler har generelle målsettinger for samarbeid med arbeidslivet. Det er derimot færre som har operasjonelle og målbare målsettinger. Under halvparten av institusjonene i undersøkelsen rapporterer om måloppnåelse som en del av kvalitetssikringssystemet, mens 20 % ikke rapporterer måloppnåelse. I forbindelse med rapporten har de utviklet en typologisering av samarbeidsaktiviteter:

⁵⁵ Rambøll Management (2007a).

⁵⁶ Johansen og Eide (2006).

⁵⁷ Ot.prp. nr. 40 (2001-2002); Innst. O. nr. 58 (2001 - 2002).

⁵⁸ Ot.prp. nr. 79 (2003-2004); Innst. O. nr. 48 (2004-2005).

⁵⁹ OECD (2006).

⁶⁰ Kolvareid et al. (2007).

⁶¹ Larsen og Kyvik (2006).

⁶² Rambøll Management (2007a).

- 1) "Strukturelle aktiviteter" som eksempelvis er samarbeid med arbeidslivet om utvikling av nye studietilbud.
- 2) "Formidlings- og tilretteleggingsaktiviteter" som for eksempel dreier seg om at institusjonene har et karrieresenter, at arbeidsgivere holder presentasjoner ved institusjonene og at den enkelte faglærer formidler kontakt mellom eget fagområde og samfunns- og næringslivet.
- 3) Type 3 samarbeidsaktiviteter er knyttet til et bestemt studium som for eksempel praksis, skriving av prosjektoppgaver for næringslivet, bruk av mentorordninger, bruk av forelesere fra næringslivet og sambruk av lokaler og vitenskaplig utstyr.

Type 1 aktiviteter (strukturelle aktiviteter) er mer utbredt blant høyskolene enn universitetene. Nærmere 40 % av dekanene/avdelingslederne på høyskolene oppgir at de innhenter tilbakemelding (i meget stor eller stor grad) fra næringslivet om kvaliteten på utdanningen, mot 24 % på høyskolene. Med hensyn til formidlings- og tilretteleggingsaktiviteter oppgir over halvparten av dekanene ved universitetene at det finnes et karrieresenter eller tilsvarende enhet ved deres institusjon, mens det for høyskolene er litt under halvparten som oppgir at de har et slikt senter. Arbeidsgivere som holder presentasjoner for studenter er svært vanlig ved både universiteter og høyskoler.

Praksis er den desidert mest utbredte type 3 aktiviteten, og over halvparten av instituttledere/studieledere ved universiteter og høyskoler oppgir at deres studenter har obligatorisk praksis. Prosjektoppgaver er også forholdsvis utbredt. Mentorordning er ikke fullt så utbredt som prosjektoppgaver og praksis. 20 % av instituttlederne og studielederne oppgir at deres studenter deltar i mentorordning. Jevnlig bruk av forelesere fra arbeidslivet er forholdsvis utbredt.

Resultatene av samarbeidsaktivitetene vurderes som svært gode av dekaner og avdelingsledere ved universitetene og høyskolene. Studenter får økt kjennskap til arbeidslivet, og mulighet til å prøve ut det de lærer i praksis. De vurderer også at samarbeid bidrar til å øke studienes kvalitet og at bedrifter/virksomheter får økt kjennskap til institusjonens utdanningstilbud. Det er større usikkerhet knyttet til de langsiktige effektene av samarbeid, for eksempel på regional utvikling, styrking av institusjonens forskningsvirksomhet eller økt rekruttering. At det blir enklere for studentene å få seg jobb etter studietiden, samt at kvaliteten på studiene på lang sikt øker, trekkes frem som positive effekter.

Næringslivets finansiering av FoU i universitets- og høyskolesektoren utgjorde 430 millioner kroner i 2005.⁶³ I 2001 utgjorde den nærmere 6 % av totale FoU-utgifter i sektoren, mens den sank til 5 % i 2005. En rekke programmer har også blitt satt i gang for å øke entreprenøriell aktivitet og næringsrettet forskning; FORNY, MOBI, NHS, VRI og NHOs partnerskapsavtaler.

- FORNY-programmets hovedmål er økt verdiskaping i Norge gjennom kommersialisering av forskningsresultater fra offentlig finansierte forskningsinstitusjoner. FORNY disponerer midler til idéstimulering i forskningsmiljøene og til kommersialiseringsaktører for å evaluere og realisere ideer med stort forretningsmessig potensial fram til selskapsetablering eller lisensiering.⁶⁴
- MOBI (mobilisering for FoU-relatert innovasjon) var et program i Norges forskningsråd som gikk fra 2002 til 2007. Programmets overordnede mål var å bidra aktivt til å mobilisere nye og langt flere bedrifter til økt satsning på forskning og utvikling. I MOBI inngikk tre delprogrammer; NHS (næringsrettet høyskolesatsning), Forskningsbasert kompetansemegling, og ARENA-Regionale Innovasjonspiloter. Dette programmet har nå gått inn som en del av Virkemidler for brukerstyrt innovasjon (VRI).
- NHS skulle stimulere til institusjonelle endringer innad i de statlige høyskolene, slik at de ble mer aktive samarbeidspartnere og kunnskapsleverandører for bedrifter som ville styrke FoU satsningen. I hele prosjektperioden (2003-2006) deltok det totalt 70 høyskoler og 988 bedrifter.⁶⁵ I forbindelse med årsrapporteringen i 2005 og 2006 ble det gjennomført en spørreundersøkelse blant deltagende bedrifter. 84 % og 73 % indikerte at prosjektet hadde gitt bedriften bedre kjennskap til høyskolens kompetanse i stor eller meget stor grad i henholdsvis 2005 og 2006. 87 % (2005) og 82 % (2006) av bedriftene oppfattet høyskolen som en attraktiv

⁶³ Norges Forskningsråd (2007).

⁶⁴ www.forskningsradet.no.

⁶⁵ Årsrapporter 2004-2006 Næringsrettet Høyskolesatsning (Norges forskningsråd).

samarbeidspartner i stor eller meget stor grad. Ca halvparten av bedriftene hadde videreført sitt samarbeid med høgskolen (58 % i 2005 og 48 % i 2006).

- VRI skal stimulere til økt regional samhandling mellom næringsliv, FoU-institusjoner og offentlige myndigheter, og knytte tette bånd til andre nasjonale og internasjonale nettverks- og systemvirkemidler. De fleste av landets høgskoler er involvert i VRI-satsningene, enten gjennom samhandlingsprosjektene eller forskerprosjektene. I tillegg er universitetene involvert og bruker VRI for å få innhold i sin rolle som regional utviklingsaktør. Det er store variasjoner i synliggjøringen av bedrifter og bedriftsrepresentanter i satsningene, men i gjennomføringen av de ulike virkemidlene vil bedriftene stå helt sentralt.⁶⁶ Et av virkemidlene i VRI er personmobilitet, og i 2007 ble dette gjennomført ved at studenter med støtte fra høgskolen utførte et utviklingsprosjekt i en bedrift. Totalt deltok 35 studenter, 14 bedrifter og 7 FoU-institusjoner.
- NHO sin ordning med partnerskapsavtaler mellom skoler og bedrifter blir i svært liten utstrekning benyttet av høgskoler og universitet. Fram til 17. juli 2008 har det kun vært registrert fem slike avtaler.⁶⁷ Av disse er det kun tre som er aktive. Innholdet i disse avtalene varierer fra bedrift til bedrift, men i hovedsak går det ut på praksis, bedriftsbesøk, gjesteforelesninger og studentprosjekter.

Idéportalen (www.ideportalen.no) er et nettsted hvor bedrifter og offentlige virksomheter kan legge inn oppgaver de ønsker utført av studenter. Studenter og faglærere kan søke etter oppgaver i denne databasen, og eventuelt bearbeide oppgaven sammen med oppdragsgiver slik at nivået er i overensstemmelse med kravene til relevant eksamensnivå. Initiativet til Idéportalen ble tatt ved NTNUs fakultet for ingeniørvitenskap og teknologi høsten 2003. Prosjektet ble forankret sentralt på NTNU ved årsskiftet 2004/2005. Et lignende nettsted er lansert ved Universitetet i Agder, der det formidles prosjektoppgaver og deltidsjobber fra bedrifter og offentlige virksomheter til studentene ved universitetet.

4.2.4 Internasjonalt samarbeid og studentutveksling

I St.meld. nr. 27 (2000 - 2001) "Gjør din plikt - Krev din rett" ble det understreket at økt internasjonalt aktivitetsnivå er nødvendig for å få nye impulser i sektoren og øke kvaliteten i norsk høyere utdanning og forskning. De aller fleste høgskolene og universitetene i Norge har utvekslingsavtaler med studiesteder i utlandet. St.m. nr 7 (07-08) viser at det i perioden har vært en økning i internasjonaliseringsarbeidet, men det er ingen dokumentasjon på om dette kan relateres til entreprenørskap.

Gründerskolen er et samarbeidsprosjekt mellom alle universitetene og en rekke høgskoler i Norge. Programmet koordineres av Senter for entreprenørskap ved Universitetet i Oslo. Gründerskolen er et selvstendig studium på 30 studiepoeng. I tillegg inngår det som en del av mastergradsstudieprogrammer på UiO, UMB, NTNU og BI. Gründerskolen har et obligatorisk utenlandsopphold i San Francisco/San Jose, Singapore, Boston, Shanghai, Johannesburg eller London. Gründerskolen har hatt en økning i både søkertall og studentopptak i perioden 1999-2006.⁶⁸ Totalt har det deltatt 634 studenter i denne perioden (totalt antall søkere i samme periode var 897). Den største økningen kom fra 2003 til 2004 da antall studenter nesten ble doblet. De siste årene har kvinneandelen ligget på rundt 40 %. Den faglige bakgrunnen til de som søker fordeler seg relativt jevnt på økonomiske, teknologiske og andre fag.

Ungt Entreprenørskap sender utvalgte studentbedrifter til å representere Norge i internasjonale konkurranser og arrangementer. I 2007 utgjorde dette 9 studenter, 2 lærere og 5 frivillige. Året før var det 12 studenter, og 3 forelesere. UE tilbyr også Cambridge-eksamen til alle som deltar i studentbedrift. Hensikten med eksamen er at elever og studenter i ungdoms- og studentbedrifter skal få anledning til å bruke det de har lært av å etablere, drive og avslutte en bedrift, og svare på oppgaver ut i fra dette.

⁶⁶ www.forskningsradet.no.

⁶⁷ Høgskolen i Finnmark og NHO Finnmark, Høgskolen i Hedmark og Kunnskapsparken Hedmark, Høgskolen i Hedmark og Tretorget AS, Høgskolen i Volda og Natural ASA, samt Høgskolen i Oslo og NCC.

⁶⁸ www.grunderskolen.no.

En annen aktivitet som fremmer internasjonalt samarbeid er Emax Nordic som bidrar til internasjonalt nettverk for elever på videregående skole og samt studenter. Emax Nordic er en entreprenørskapskonferanse der 200 utvalgte personer samles til et felles arrangement. Disse personene er mellom 18 og 21 år, har entreprenøriell interesse, og kommer fra de nordiske landene. Formålet er å skape et forum hvor unge mennesker med interesse for entreprenørskap møtes. Emax Nordic skal gi inspirasjon, kunnskap og nettverk. Alle deltakerne må søke om å få delta og de må gjennom et personlig intervju. Dette sikrer høy kvalitet, at deltakerne har tro på sine egne evner, og at de ser på seg selv som fremtidige entreprenører eller bedriftsledere. Deltakerne skal gjennom forelesninger, sosiale aktiviteter, nettverksøvelser, teambuilding, workshops, fritidsaktiviteter, bedriftssimulator og konkurranser. Gjennom konferansen skal deltakerne få styrket sin selvtilit, holdninger og motivasjon til entreprenørskap. På lengre sikt er det et mål å øke entreprenørskapstakten i hele Norden. Deltakelse på Emax Nordic skal gi de unge et forsprang i næringslivet, et bredt nettverk, innsikt i bedrifters vilkår og muligheter, samt vilje og mot til å satse på det de brenner for. Emax Nordic er et samarbeid mellom Innovasjon Norge, Undervisningsministeriet og Selvstændighetsfonden i Danmark, Arbeids- og næringsdepartementet i Finland, NUTEK, og Nordisk InnovationsCenter.⁶⁹

4.2.5. Doktorgradsstipendiater

Det er tre høyere utdanningsinstanser som tilbyr doktorgradsløp som fokuserer på fagområdene innovasjon og entreprenørskap; NTNU, Høgskolen i Bodø og BI. NTNU Senter for Entreprenørskap er en del av instituttet for industriell økonomi og teknologiledelse. Ved instituttet har det vært jobbet med entreprenørskap innen undervisning og forskning siden 1978. Til nå er det uteksaminert 8 dr.ing. kandidater⁷⁰ innen fagområdet bedriftsadministrasjon, bedriftsetablering, markedsorientert produktutvikling og entreprenørskap, innovasjonsledelse, industriell markedsføring, strategisk ledelse og industriutvikling.⁷¹

Handelshøgskolen i Bodø (Høgskolen i Bodø) har jobbet med innovasjon og entreprenørskap de siste 20 årene. Våren 2000 fikk de retten til å tildele graden dr.oecon. Den første avhandlingen ble forsvart i 2003. Totalt er det uteksaminert 6 dr.oecon-kandidater innenfor entreprenørskapsområdet.

BI tilbyr et Ph.D program i innovasjon og entreprenørskap, og har gjort dette siden årsskiftet 2002/2003. Programmet fokuserer på fagfeltet innovasjon og entreprenørskap fra ulike teoretiske og disiplinære retninger. I 2005 ble det uteksaminert en kandidat, mens to kandidater ble uteksaminert i 2006 og 2008.

Det er et sterkt fokus på å øke forskerkompetansen i næringslivet, og i senere år er det tatt flere initiativer for å knytte forskeropplæringen nærmere arbeidslivets behov. Et av disse er gjennom næringsrettede doktorgrader (nærings-PhD), som organiseres som et utviklingsprosjekt hvor man har samarbeidsavtaler mellom en bedrift og en gradsgivende forskningsinstitusjon. Stipendiaten er ansatt i en bedrift og jobber med problemstillinger av strategisk betydning for bedriftens forretningsutvikling. Bedriften får et økonomisk tilskudd tilsvarende 50 % av stipendiatsatsen i en treårsperiode.⁷²

En femårig testordning på nærings-PhD ble startet opp i 2008, og forvaltes av Norges forskningsråd og prøves ut i forskningsprogrammet Brukerstyrt innovasjonsarena (BIA). Forskningsrådet anbefaler en oppstart med ca 10 stipendiater i 2008. I perioden 2009 - 2013 er målet er å trappe opp antallet nye stipendiater til 35 hvert år. Ordningen er finansiert av NHD. Totalt fikk Forskningsrådet søknader fra 18 bedrifter med ønske om totalt 21 stipendiater. Av disse er de i kontraktsdiskusjon med 10. Går alt etter planen vil disse være i gang i løpet av høsten 2008.⁷³ Slike ordninger er ikke noe nytt, og innen mange fagområder og profesjoner har det i flere år vært høy grad av samarbeid med næringsliv, som også inkluderer medfinansiering. Forskningsrådet delfinansierer allerede i dag nærmere 500 næringsrettede doktorgrader i ulike programmer. Det har ikke vært mulig å finne ut hvor mange av disse som kan defineres innenfor entreprenørskapsfeltet.

⁶⁹ Pressemelding fra Innovasjon Norge.

⁷⁰ www.nec.ntnu.no.

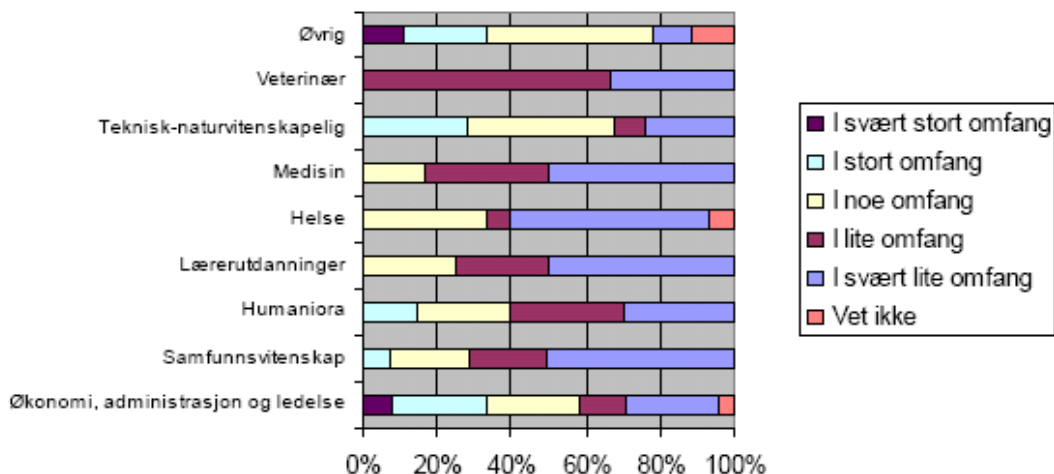
⁷¹ Det har ikke vært mulig å få informasjon om hvor mange av disse som er avlagt i perioden 2004-2008.

⁷² www.forskningsradet.no.

⁷³ Informasjon og tallmateriale er mottatt fra Norges Forskningsråd.

4.2.6 Entreprenørskapsopplæring i flere studieretninger

Det finnes lite litteratur som sier noe om innenfor hvilke studieretninger det finnes tilbud om entreprenørskapsopplæring. Rambøll Management⁷⁴ gjorde en undersøkelse blant 124 dekaner/avdelingsledere om omfanget av studentbedrift på deres fakultet/avdeling. Figur 4.2 viser hvordan svarene fordelte seg.

Figur 4.2: Omfang av studentbedrift i ulike typer utdanninger.

Som nevnt tidligere er studentbedrift lite utbredt i Norge. Det er ingen fagområder som skiller seg ut med et omfattende innslag av studentbedrifter. Det er i hovedsak innen økonomi, administrasjon og ledelse samt teknisk-naturvitenskapelige fagområder som benytter seg mest av studentbedrifter. Ved å se på studentopptaket til Gründerskolen⁷⁵ finner man de samme trekkene; 2/3 av studentene har faglig bakgrunn fra økonomiske og teknologiske fag.

Ungt Entreprenørskap rapporterer selv⁷⁶ at stadig flere studieretninger bruker studentbedrift som metode, men med hovedvekt på økonomi/administrasjon, ingeniør, estetiske fag, innovasjon og faglærerutdanning. Ungt Entreprenørskap jobber med å markedsføre konseptet til nye studieretninger.

4.2.7 Entreprenørskapskurs for lærere

Under intervjuene med høgskole/universitetsansatte kom det fram at en stor andel av kurstilbudet innen entreprenørskapsfeltet arrangeres gjennom nettverket InnovationNet. InnovationNet ble startet som et samarbeidsprosjekt mellom 6 høgskoler i 2001 (HiA, HiB, HiBu, HSK, HiN, og HiØ), og i dag består nettverket av 21 deltakende høgskoler. Hensikten med samarbeidet har vært å styrke de faglige ansatte sin formelle kompetanse på fagfeltet innovasjon og virksomhetsutvikling, skape gründermiljøer og øke kommersialiseringen fra høgskolene.⁷⁷ Engasjementet fra hver enkelt høgskole varierer sterkt.

En viktig del av nettverkssamarbeidet har bestått i å utvikle kursene:

- Produkt- og Forretningsutvikling (12 sp).
- Entreprenørskap (12 sp).
- Total kvalitetsledelse (12 sp).
- Innovasjonsteknikk (12 sp).
- Immaterielle rettigheter (12 sp).

Det er planlagt at disse også skal bli tilbudt som et e-læringstilbud på engelsk, både for å øke fleksibiliteten og for å nå en større målgruppe. Satsningen på å utvikle 3 engelskspråklige kurs har ikke gitt kapasitet til å avvikle de tradisjonelle basiskursene i 2007.

⁷⁴ Rambøll Management (2007a).

⁷⁵ www.grunderskolen.no.

⁷⁶ Ungt Entreprenørskap (2007).

⁷⁷ www.innovationnet.no.

InnovationNet innledet våren 2004 et samarbeid med NTNU, og kan gjennom dette samarbeidet tilby faglige ansatte ved høyskolene å ta en erfaringsbasert mastergrad i Innovasjon og Virksomhetsstyring. InnovationNet-kursene danner det faglige basisgrunnlaget, og NTNU tilbyr spesialkurs for mastergraden. 11 InnovationNet-kursdeltakere har fått godkjent sine mastergrader. 9 kandidater er i tillegg i ferd med å avslutte sine mastergradsavhandlinger. Totalt har det vært gjennomført 5 basiskurs og 5 spesialkurs gjennom nettverket, og de har hatt 216 deltakere på basiskursene og 155 på spesialkursene (med fagansvar ved NTNU). Det har også vært gjennomført 2-4 nettverkssamlinger pr. år med ca 20 deltagere i snitt per samling.⁷⁸ Forskningsrådet støtter InnovationNet gjennom FORNY- og nHS-programmene. FORNY støtter gründeraktivitetene ved de enkelte høyskolene og nHS fellesaktivitetene i nettverket.

4.3 Lærerutdanningen

For at man fullt ut kan ta i bruk entreprenørskap som et tilbud i grunnopplæringen, trenger man lærere som kan *tilrettelegge* opplæringen og som kan *veilede* elevene både faglig og metodisk. For å få til dette har regjeringen i strategiplanen vektlagt entreprenørskap i lærerutdanningen. Målsettingene og tiltakene for lærerutdanningen presenteres i tabell 4.19. Målsettingene med tilhørende tiltak diskuteres fortløpende i delkapitlet.

Tabell 4.19: Målsettinger og tiltak i strategiplanen for lærerutdanningen.

Lærerutdanningen	
Målsettinger i strategiplanen	Tiltak i strategiplanen
<ul style="list-style-type: none"> • Økt kompetanse i entreprenørskap hos lærerutdannerne. • Styrking av arbeidet med entreprenørskap i allmennlærerutdanningen. • Økt samarbeid mellom lærerutdanningen og lokalt næringsliv. • Flere lærere og skoleledere som tar entreprenørskapsutdanningen. 	<ul style="list-style-type: none"> • Etablering av studier innen entreprenørskap: samarbeid med kommune og fylkeskommune. • Kompetanseutvikling i allmennlærerutdanningen: tverrfaglig tema med fokus på pedagogiske prinsipper og egnede verktøy. • Kompetanseutvikling for lærere i grunnopplæringen: organisert av universiteter og høyskoler i form av EVU, hospitering og erfaringsutveksling.

I rammeplanene for alle lærerutdanningene er viktigheten av å utvikle læringsstrategier som stimulerer til pedagogisk bruk av entreprenørskap i utdanningen tatt med.⁷⁹ Høsten 2003 ble det innført en ny studiemodell som gav mer valgfrihet i lærerutdanningen, og modellen gjør det også mulig å tilby entreprenørskap som et valgfritt fag innenfor allmennlærerutdanningen.

Sekundærdataene i dette kapitlet er i stor grad basert på en spørreundersøkelse som Utdanningsdirektoratet gjennomførte blant høyskoler og universitet med lærerutdanning våren 2007.⁸⁰ Undersøkelsen hadde grunnlag i målsettingene i strategiplanen. Følgende høyskoler og universiteter svarte på undersøkelsen: Buskerud, Hedmark, Nesna, Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane, Stord/Haugesund, Sør-Trøndelag, Agder og Stavanger.

4.3.1 Entreprenørskapskompetanse hos lærerutdannerne

Som ledd i den nasjonale satsningen på entreprenørskap og oppfølging av strategiplanen tildeler Utdanningsdirektoratet midler til videreutdanning innen emneområdet entreprenørskap i skolen. Målgruppen er lærere og skoleledere. Direktoratet gir økonomisk støtte til kommuner og fylkeskommuner som gjennomfører videreutdanningstilbud i entreprenørskap i egen kommune eller i samarbeid med andre kommuner/fylkeskommuner (se detaljer i tabellene 4.4 og 4.5). Det ble opprettet et nettverk for de aktørene som fikk innvilget midler til etter- og videreutdanning, og det har også blitt arrangert en egen konferanse for mottakerne av slike midler for å medvirke til erfaringsutveksling og legge grunnlaget for nettverksbygging.

⁷⁸ Tallmateriale mottatt fra InnovationNet.

⁷⁹ www.regjeringen.no.

⁸⁰ Undersøkelsen ble sendt ut til alle høyskoler og universitet med lærerutdanning.

Ungt Entreprenørskap har etablert samarbeid med en rekke høgschooler om å bidra med kompetanse og veiledning. I 2007 var det 115 lærere i høgschool/universitet/voksenopplæring som fikk kurs i regi av UE. I 2006 var det 148 som deltok på det samme. Det er gjort avtaler i flere fylker, blant annet Østfold, om at lærerstudenter skal få erfaring med UEs programmer i praksisperiodene.

I Utdanningsdirektoratets spørreundersøkelse svarte tre av skolene at de hadde hatt entreprenørskapstilbud for lærerutdannerne. Høgschoolen i Sør-Trøndelag har 2-dagers kurs for praksislærere, men ingen kurs rettet mot de faglige ansatte ved høgschoolen. De to andre skolene som hadde kurs var høgschoolene i Nesna og Sogn og Fjordane. Kun en av skolene i undersøkelsen kunne svare "ja" til at de hadde doktorgradsstipendiater innen fagfeltet entreprenørskap. Dette var Høgschoolen i Nord-Trøndelag som hadde en stipendiat i naturbasert reiseliv, hvor de forventet at vedkommende ville i sine studier også ha et sterkt fokus på entreprenørskap.

I Sogn og Fjordane har en rekke aktører (fylkeskommunen, Høgschoolen, NHO/UE, Fylkesmannen og Innovasjon Norge) gått sammen om å lage en plan for entreprenørskapsarbeidet i skolen (2005-2008). I denne planen er to av målene at "alle elever i grunnskolen og videregående opplæring skal møte entreprenørskap" og "alle lærere skal bli involverte i og bevisste på hva som er entreprenørskap i fagene." Høgschoolen i Sogn og Fjordane har også fått eksklusiv rett til å omsette og tilpasse REAL-materialet til norske forhold. REAL er et faglig og pedagogisk verktøy i arbeidet med entreprenørskap i grunnskole og videregående skole/høgschool/universitet. Høgschoolen har begynt å ta materialet i bruk i en del av sine egne studier. Høgschoolen tilbyr videreutdanningskurs i entreprenørskap og REAL-kurs av ulikt omfang. Skolen har også kjørt REAL-kurs på lærerutdanningen (2 + 2 dager) for ansatte i pedagogikk, matematikk, samfunnsfag og idrett. 17 ansatte deltok.

I 2004 ble det undertegnet en intensjonsavtale mellom Nordland fylkeskommune, Fylkesmannens utdanningsavdeling, Ungt Entreprenørskap Nordland og høgschoolene i Bodø, Nesna og Narvik. I avtalen forpliktet de seg til å ta et felles ansvar for å få et utdanningstilbud i innovasjon og entreprenørskap på alle utdanningsnivå - fra barnehage til høgschool/universitet og til ung etablerer. Fylkestinget i Nordland vedtok i 2005 strategien "et felles løft for barn og ungdom", som er en betydelig satsning på å få innovasjon og entreprenørskap inn i opplæring og utdanning. Satsningen gjennomføres i henhold til en handlingsplan som er delt opp i fire satsningsområder: kompetanse for undervisningspersonell, forskning, unge etablerere og jenter etter ungdomsbedrift.

Høgschoolene i Nordland (Bodø, Narvik og Nesna) hadde våren 2006 et felles studium på 5 studiepoeng for lærerutdannerne. Studiet ble gjennomført over to samlinger. De 3 lærerutdanningene tilbyr også et studium på 30 vekttall i "Pedagogisk entreprenørskap" for lærere i grunnskole og videregående skole. I løpet av 2008 vil pilot være avsluttet og studiet vil inngå i ordinære studieopplegg ved lærerutdanningsinstitusjonene. En ny felles kompetansestruktur er under utvikling for lærerutdanningene i Bodø, Narvik og Nesna gjennom satsningen i Nordland:

- Grunnleggende kunnskap gjennom et obligatorisk emne/perspektiv i alle lærerutdanninger i Nordland (inkl. produktiv lek og læring i barnehage/skole - elevbedrift som metode).
- Grunnleggende ferdypning- /videreutdanningsmodul i innovasjon og entreprenørskap i utdanning og opplæring -30 sp (inkluderer ungdomsbedrift som metode).
- Påbyggingsmodul i teknologi og design med entreprenørskap -15sp.
- Påbyggingsmodul i kulturelt entreprenørskap, samfunnsendring og regional identitet -15 sp.

Fylkestinget i Nordland vedtok i mai 2008 å opprette 3 stipendiatstillinger for å få til et målrettet forsknings- og utviklingsarbeid innenfor området entreprenørskap i utdanning. Med disse stipendiatstillingene ønsker de å oppnå at entreprenørskap kommer inn som en naturlig del av all lærerutdanning. Videre skal fokus være på å utvikle gode pedagogiske metoder i entreprenørskap i alle utdanningsnivå, dokumentere virkning av entreprenørskap, sikre kvalitet på undervisningsmetodene, samt utvikle nye metoder der disse mangler.

4.3.2 Entreprenørskap i allmennlærerutdanningen

Syv av ni lærerutdanninger som responderte på Utdanningsdirektoratets undersøkelse svarte at de hadde entreprenørskapstilbud i sin grunnutdanning. Innholdet i dette tilbudet varierte mye fra lærested til lærested. Enkelte høgschooler har lagt inn entreprenørskap som et obligatorisk kurs, mens andre tilbyr det som valgfag. Høgschoolen i Nord-Trøndelag tilbyr entreprenørskap som et tverrfaglig

emne i allmennlærerutdanningen under hovedtemaet "Naturen og samfunnet som læringsarena." To av høyskolene nevner at de legger opp til at studentene kan etablere studentbedrift som del av lærerutdanningen.

Entreprenørskapstilbud for studenter i Praktisk-pedagogisk utdanning (PPU) er også utbredt, og rundt halvparten av skolene i utdanningsdirektoratets undersøkelse har et slikt tilbud. Her nevnes blant annet at skolene i forbindelse med dette har samarbeid med NHO og UE.

4.3.3 Samarbeid mellom lærerutdanningen og lokalt næringsliv

Utdanningsdirektoratets undersøkelse blant lærerskolene i Norge viser at samarbeid med lokalt næringsliv er lite utbredt. Kun to av skolene nevnte konkrete samarbeidsprosjekter. Ved Universitetet i Agder ble faget "Arbeidslivskunnskap for lærere" til i et samarbeid med næringslivet gjennom opplæringskontoret for fagopplæring og bedrifter. Høgskolen i Nord-Trøndelag tilbyr studenter som kun skal ha ett undervisningsfag å ta påbygging til den grunnleggende fagdidaktikken på 15 studiepoeng med betegnelsen tilpasset opplæring med vekt på entreprenørskap. Studiet skal gi studentene et grunnlag for å kunne veilede og organisere elev- og ungdomsbedrift. I forbindelse med arbeidet med ungdomsbedriftene har de brukt mentorer fra trevarefabrikken Norsk limtre.

I den samme undersøkelsen ble det også spurt om institusjonen samarbeider internasjonalt om entreprenørskap. Syv av respondentene kunne vise til et slikt samarbeid. Høgskolen i Hedmark har samarbeidsprosjekter med 6 land. Dette inkluderer også Namibia hvor de jobber med å implementere entreprenørskap i utdanningssektoren. Dette arbeidet foregår sammen med en annen avdeling ved Høgskolen i Hedmark. Universitetet i Agder deltar i et Leonardo-prosjekt med fire andre land som ser på hvordan man kan knytte praksisopplæring til et samspill mellom bedrifter og universitet/høgskole. Lærerutdanningen ved HiNT og HiST har innledet et samarbeid med lærarutbildningen ved Mitt-Universitetet i Sverige.

I Rambølls rapport⁸¹ om samarbeid mellom høyere utdanning og næringsliv er type 3 aktiviteter (se 4.2.3) fordelt på fagområder, hvorav lærerutdanning er ett av fagområdene som er tatt med. Med hensyn til utarbeiding av prosjektoppgaver for arbeidsgivere er det om lag halvparten av dekaner/avdelingsledere ved lærerutdanninger som sier at det blir brukt i enten stort eller noe omfang. Mentorordninger er mer utbredt i lærerutdanningen og rundt 37 % oppgav at det ble brukt i svært stort omfang. Ca 26 % brukte dette i stort eller noe omfang, mens de resterende brukte det i svært lite omfang. I følge dekanene og avdelingslederne på lærerutdanningene var jevnlig bruk av forelesere fra arbeidslivet mindre utbredt. Halvparten av respondentene oppgav at det ble brukt i noe omfang, mens den andre halvparten oppgav at det ble brukt i lite omfang. I likhet med de fleste andre fagområder er det lite utbredt med studentbedrift på lærerutdanninger. Halvparten av dekanene/avdelingslederne svarte at de brukte dette i noe eller lite omfang, mens den andre halvdel svarte at de benyttet det i svært lite omfang.

4.3.4 Lærere og skoleledere på entreprenørskapskurs

Utdanningsdirektoratets undersøkelse viser at fem av de ni lærerutdanningene har videreutdanningstilbud i entreprenørskap for lærere og skoleledere. HiNT hadde et etterutdanningstilbud studieåret 2005-06 hvor målgruppen var lærere i grunnopplæringen. 18 deltakere benyttet seg av tilbudet. Høgskolen i Hedmark har videreutdanningskurs i entreprenørskap for lærere og skoleledere på 30 studiepoeng. Tabell 4.20 viser antall deltakere de har hatt på disse kursene.

Tabell 4.20: Oversikt over lærere på entreprenørskapskurs i regi av Høgskolen i Hedmark.

Oppstart år	Region	Antall fullført
2004 høst	Glåmdalen	32
2005 høst	Oppland	21
2006 vår	Trøndelag	53
2006 høst	Telemark 1	26
2007 vår	Østlandssamarbeidet	27
2007 høst	Telemark 2	32

⁸¹ Rambøll Management (2007a).

Tabell 4.20 viser at totalt 191 lærere har deltatt på kurs i regi av Høgskolen i Hedmark. I tillegg er det 24 lærere fra Hedmark som startet på kurset våren 2008, som enda ikke er ferdige. Høsten 2008 vil 31 lærere fra Østlandssamarbeidet delta på kurset.

Høgskolene i Bodø, Nesna og Narvik har gjennom sitt kurs i pedagogisk entreprenørskap hatt rundt 100 deltakere. Disse kom i hovedsak fra grunnskolen i Nordland, men også fra den videregående skolen. I tillegg har det vært deltakere fra Sverige (grunnskolen), fra grunnskolen i Troms, og pedagogisk personale fra barnehage. Det har vært ca. 100 studenter på dette kurset.

Det er 112 personer som har vært på videreutdanning på Høgskulen i Sogn og Fjordane (REAL-konseptet). Inkludert disse personene, har totalt 2 069 personer vært på kurs som bygger på REAL-metoden. Deltakere er hovedsakelig lærere i grunnopplæringen, og de kommer fra Sogn og Fjordane, Hordaland, Buskerud, Oppland, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag - og Kalundborg i Danmark.

4.4 Alle utdanningsnivå

Tabell 4.21 viser målsettingene og tiltakene for alle utdanningsnivå.

Tabell 4.21: Målsettinger og tiltak i strategiplanen.

Alle utdanningsnivå	
<i>Målsettinger i strategiplanen</i>	<i>Tiltak i strategiplanen</i>
<ul style="list-style-type: none"> • En helhetlig og godt forankret entreprenørskaps-satsing som omfatter offentlige og private aktører. • Økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjoner og nærings- og samfunnsliv. • Entreprenørskapsfokus i regional utviklingspolitikk. • Økt kontakt med utdanningssystemer i andre land, økt kontakt med internasjonale nettverk og større muligheter for elever og studenter til å få internasjonale erfaringer. • En opplæring som gir variasjon og utfordringer på ulike læringsarenaer. 	<ul style="list-style-type: none"> • Bedre kunnskapsgrunnlag gjennom forskningsbasert arbeid. • Entreprenørskapskonferanser - nasjonale og regionale. • Erfaringsutveksling og spredning av gode eksempler: gjennom nettverk og Utdanningsdirektoratets internett. Ulike metoder og modeller for entreprenørskapsopplæring på alle utdanningsnivå. • Samarbeid med organisasjoner og nettverk: UE og andre nasjonale og lokale aktører. • Styrke og stimulere internasjonalt samarbeid: spesielt innenfor EUs programmer. • Tverrdepartemental referansegruppe for oppfølging av strategien.

Flere av målsettingene og tiltakene som spesifiseres i tabell 4.21 har allerede blitt kommentert på de spesifikke utdanningsnivåene. Dette gjelder målsettingene om en forankret entreprenørskaps-satsing, økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjonene og nærings-/samfunnsliv, internasjonalt samarbeid og ulike læringsarenaer. Av tiltakene har samarbeid med organisasjoner og nettverk, samt stimulere internasjonalt samarbeid vært omtalt tidligere i kapitlet. Tiltaket om etablering av tverrdepartemental referansegruppe for oppfølging av strategiplanen er gjennomført (se delkapittel 2.1), og vil bli ytterligere kommentert i kapittel fem. På bakgrunn av dette vil dette delkapitlet først ta for seg kunnskapsgrunnlag gjennom forskning. Deretter følger dokumentasjon over konferanser og erfaringsutveksling, før entreprenørskapsfokus i regional utviklingspolitikk avslutter delkapitlet.

4.4.1 Kunnskapsgrunnlag / forskning

Det har vært en klar målsetting å skaffe til veie bedre kunnskapsgrunnlag om entreprenørskap i utdanningen gjennom forskning. Tabell 4.22 viser en oversikt over forskning som har skjedd i strategiplanens periode (2004-2008). Denne oversikten er begrenset til å inneholde norske forskningsrapporter, og inneholder navn på rapportene og kortfattet om temaene som tas opp.

Tabell 4.22: Norske forskningsrapporter om entreprenørskap i utdanningen, 2004-2008.

Navn på rapport	Tema
Alsos, G.A., Rasmussen, E. og Rønning, W. (2005). Har du en god idé? Idéskaping i ungdomsbedrifter. Nordlandsforskning: Arbeidsnotat nr: 1008/05.	Rapporten viser til at noen av elevene gjennom arbeid med ungdomsbedrifter har kommet opp med nyskapende ideer med åpenbart markeds potensial - rett og slett, gode innovative forretningsideer. Spørsmålet som belyses i rapporten: Hvordan fremkommer disse spennende, nyskapende ideene? Hva er det som gjør at noen ungdomsbedrifter ender opp med denne type ideer, mens de fleste andre velger mer tradisjonelle ideer?
Hella Eide, T. og Johansen, V. (2007). Jakten på arbeidsgleden i ungdomsbedriften. Resultater fra følgeevalueringen av prosjektet. Østlandsforskning: ØF-rapport nr: 09/2007.	Rapporten er basert på følgeforskning av prosjektet "Jakten på arbeidsgleden i ungdomsbedriften" som er gjennomført blant 230 ungdomsbedrifter i videregående skole i Akershus. Prosjektet er et samarbeid mellom UE Akershus og NAV arbeidslivssenter Akershus og har som mål å øke trivselen og redusere fraværet blant elevene gjennom å implementere IA-avtalen i ungdomsbedriftene. Følgeforskningen har hatt fokus på prosess- og resultatevaluering.
Frydenlund, S. og Hella Eide T. (2004). Følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Underveisnotat 1. Års følgeevaluering. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 15/2004.	Notatet er basert på følgeforskning av UE sitt "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Dette er nr. 1 i en serie på 3 notater og adresserer følgeforskningens første år som hadde fokus på oppstartutfordringer relatert til å få ungdomsbedrift etablert, samt hvordan elever og lærere opplever UB-metoden i praksis.
Frydenlund, S. og Hella Eide T. (2005). Følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Underveisnotat 2. Års følgeevaluering. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 04/2005.	Notatet er basert på følgeforskning av UE sitt "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Dette er nr. 2 i en serie på 3 notater. Følgeforskningen har hatt fokus på hvordan skolens eiere (departement, direktorat, fylkeskommune) og forvaltning (fylkesmannen) legger til rette for entreprenørskapsopplæring og utvikling av UEs konsepter. Notatet gir til slutt en oversikt over hvilke aktører som blir ansett som sentrale pådrivere på regionalt og nasjonalt hold for å få entreprenørskapsopplæringen godt forankret.
Frydenlund, S., Hella Eide T. og Johansen, V. (2006). Følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps program: "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Underveisnotat 3. Års følgeevaluering. Tema: Elever, lærere og mentors tilfredshet med Ungt Entreprenørskaps tjenester. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 07/2006.	Notatet er basert på følgeforskning av UE sitt "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Dette er nr. 3 i en serie på 3 notater. I følgeforskningens siste år er det gjennomført en kundetilfredshetsundersøkelse blant elever, lærere og mentorer. I rapporten diskuteres seks emner som de tre gruppene er bedt om å besvare: Oppfatninger knyttet til UEs kompetanse, den jobben UE gjør i fylkene, elevers nytte av deltakelse i UB, UEs info/-læremateriell, de andre gruppene som deltar, og anbefalinger av UE.
Harris-Christensen, H. og Hella Eide, T. (2007). Entreprenørskap er en muskel som kan trenes. Et forprosjekt om entreprenørskapsopplæring blant elever og studenter. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 03/2007.	Notatet bygger på en intervjustudie av 22 informanter. Studien er et forprosjekt som skal danne utgangspunkt for et hovedprosjekt hvor tilsvarende intervjuer ble intervjuet i fire europeiske land. Forprosjektets formål har vært å få innsikt i målgruppens erfaringer med entreprenørskapsopplæring gitt gjennom ungdomsbedrift (UB) og/eller studentbedrift (SB).
Haugum, M. (2005). Ungdomsbedrifter og entreprenørskap - 2005. Nord-Trøndelagsforskning. NTF-notat 2005:4.	Studien har tatt utgangspunkt i en nesten identisk undersøkelse om etablererhyppighet som følge av deltakelse i ungdomsbedrift som ble utført av Nord-Trøndelagsforskning i 2002 (Luktvaslimo, 2003). I denne studien er det også inkludert en noe mer omfattende lærerundersøkelse.

Tabell 4.22: Norske forskningsrapporter om entreprenørskap i utdanningen, 2004-2008 (forts.).

Navn på rapport	Tema
Johansen, V. (2007). Experience from participation in JA-YE Company Programmes. Østlandsforskning: ENRI-report no. 10/2007.	Studien er basert på en kvantitativ studie av tidligere deltakere i JA-YE (det europeiske nettverket Junior Achievement - Young Enterprise) programmet fra seks land: Belgia, Danmark, Estonia, Finland, Romania og Slovakia. Det er blitt gjort en sammenligning opp mot tidligere studier på dette i Norge. I rapporten stilles følgende fire spørsmål: 1) Anbefaler respondentene deltakelse i ungdomsbedrifter til andre elever? 2) Utvikles entreprenørielle kunnskaper gjennom ungdomsbedrift? 3) Hva synes deltakerne om ungdomsbedrift som undervisningsmetode? 4) Leder ungdomsbedrift til flere bedriftsetableringer?
Johansen, V. (2007). Evaluering av Din Framtid. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 11/2007.	Det er foretatt en deltakersentrert evaluering av Interreg III A prosjektet Din Framtid. Prosjektets visjon er at Indre Skandinavia skal bli et tyngdepunkt for ungt entreprenørskap i Europa. Din Framtid er et EU-prosjekt med Sunne kommune som prosjekteier i Sverige og Hedmark fylkeskommune som prosjekteier i Norge. Prosjektet tar opp to viktige samfunnsutfordringer. Det ene er at mange elever faller fra eller foretar omvalg underveis i videregående skole, og det andre at den svenske og norske skolen ikke er rustet for nye samarbeidsformer for nettverks- og prosjektsamarbeid. Evalueringens hovedmål har vært å dokumentere resultater og effekter med henblikk på prosjektets målsettinger.
Johansen, V., Hella Eide, T. og Harris-Christensen H. (2006). Forskning på entreprenørskapsopplæring i Norge, Kunnskapsstatus oktober 2006. Østlandsforskning. ØF-rapport nr: 19/2006.	Rapporten er en statusbeskrivelse av relevante forskningsprosjekter på entreprenørskapsopplæring, hovedsakelig i norsk grunnskole og videregående skole, for perioden 2000 til oktober 2006. Intensjonen med kunnskapsstatusen er å si noe om hva vi vet om tiltak som er igangsatt innen norsk entreprenørskapsopplæring, effektene av disse tiltakene, samt å tydeliggjøre hvor det er behov for videre forskning.
Johansen, V. og Hella Eide, T. (2006). Entreprenørskapsopplæring i skolen. Hovedkonklusjoner fra 3-års følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps program: "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Østlandsforskning. ØF-notat nr: 13/2006.	UE sitt "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005) hadde som hensikt å bidra til utvikling av entreprenørskapskompetanse hos elever og ungdommer. Østlandsforskning har i perioden 2003-2005 foretatt en følgeevaluering av programmet, i dette notatet oppsummeres hovedfunnene fra evalueringen. Tidligere er det skrevet en serie på tre notater fra denne følgeforskningen: ØF-notat 15/2004, ØF-notat 04/2005, og ØF-notat 07/2006.
Johansen, V., Hella Eide, T. (2006). Erfaringer fra deltakelse i Studentbedrift. Hvordan opplevd deltakerne tiden som etablerer av Studentbedrift og hva skjedde etterpå? Østlandsforskning. ØF-notat nr: 16/2006.	Prosjektet "Etableringsfrekvens Studentbedrift" er en kvantitativ studie av tidligere deltakere i studentbedrifter. Målet er å få vite hvordan deltakerne opplevde tiden som etablerer av studentbedrift, og hvorvidt deltakelsen i Studentbedrift har hatt innvirkning på deres senere karriere, herunder etablering av egne bedrifter.
Johansen, V. og Skålholt, A. (2007). Enterprise 2010. The Next Generation in 2007. ENRI-report no: 19/2007.	Enterprise 2010 er en undersøkelse i regi av JA-YE hvor spørreskjema ble sendt ut til ungdommer i 17 europeiske land herunder Norge. Formålet er å spørre unge hva de tror om Europas rolle og sin egen rolle. Denne studien er en oppfølger av undersøkelsen som ble gjort i 2005, hvor noen av deltakerne fra 2005 er blitt invitert til å delta.
Johansen, V., Skålholt, A. og Schanke, T. (2008). Entreprenørskapsopplæring og elevenes læringsutbytte. Østlandsforskning: ØF-rapport nr: 08/2008.	Studien tar utgangspunkt i strategiplanens brede tilnærming til begrepet entreprenørskap. Målet er å undersøke hvorvidt opplæring til entreprenørskap bidrar til å utvikle elevers kompetanse i entreprenørskap, det vil si: kreative evner, kunnskap om samarbeid, evner for konflikthåndtering, vilje til å ta initiativ, akademisk selvtillit, og til positive holdninger til entreprenørskap. I tillegg ses det på andre mulige effekter som trivsel, faglige presentasjoner og skolemotivasjon. Studien har blitt delfinansiert av Utdanningsdirektoratet.

Tabell 4.22: Norske forskningsrapporter om entreprenørskap i utdanningen, 2004-2008 (forts.).

Navn på rapport	Tema
Kolvereid, L., Åmo, B.W. og Bullvåg, E. (2007). Global Entrepreneurship Monitor (GEM). Entreprenørskap i Norge 2007. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.	Et longitudinelt internasjonalt forskningsprosjekt som undersøker forholdene for entreprenørskap i ulike land og over tid. Et av temaene som inkluderes er entreprenørskap i utdanningen. Her sammenlignes Norge med de øvrige landene som deltar i GEM-studiene.
Kolvereid, L., Åmo, B.W. og Bullvåg, E. (2006) Global Entrepreneurship Monitor. Entreprenørskap i Norge 2006. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.	Et longitudinelt internasjonalt forskningsprosjekt som undersøker forholdene for entreprenørskap i ulike land og over tid. Et av temaene som inkluderes er entreprenørskap i utdanningen. Her sammenlignes Norge med de øvrige landene som deltar i GEM-studiene.
Kolvereid, L., Åmo, B.W. og Alsos, G.A. (2005). Global Entrepreneurship Monitor. Entreprenørskap i Norge 2005. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.	Et longitudinelt internasjonalt forskningsprosjekt som undersøker forholdene for entreprenørskap i ulike land og over tid. Et av temaene som inkluderes er entreprenørskap i utdanningen. Her sammenlignes Norge med de øvrige landene som deltar i GEM-studiene.
Kolvereid, L., Åmo, B.W., Alsos, G.A., Jenssen, S.A., Johnsen, M. og Pedersen, E. (2004). Global Entrepreneurship Monitor. Entreprenørskap i Norge 2004. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.	Et longitudinelt internasjonalt forskningsprosjekt som undersøker forholdene for entreprenørskap i ulike land og over tid. Et av temaene som inkluderes er entreprenørskap i utdanningen. Her sammenlignes Norge med de øvrige landene som deltar i GEM-studiene.
Rotefoss, B. (2005). Entrepreneurship among youths in Norway. I Lundström, A. (red.) Creating Opportunities for Young Entrepreneurship. Örebro: FSF-rapport 2005:2, 221-276.	Dette er en nordisk studie som fokuserer på entreprenørskap blant barn og ungdom. Et av hovedområdene er entreprenørskap i utdanningen. Studien sammenligner de norske funnene med funnene fra de andre nordiske landene.
Rotefoss, B. (2003). Entrepreneurship policy in Norway. I Lundström, A. (red.) Towards and entrepreneurship policy - a Nordic perspective. FSF-rapport 2003:2.	Dette er en nordisk studie som fokuserer på ulike aspekter av entreprenørskapspolicy. Et av fokusområdene er entreprenørskap blant unge, herunder entreprenørskap i hele utdanningsløpet. De norske funnene sammenlignes med resultatene fra de øvrige nordiske landene.
Rotefoss, B., Johnsen, M. og Nyvold, C.E. (2005). Entreprenørskapskompetanse i den norske grunnskolen. Kunnskapsparken Bodø AS: KPB-rapport 1-2005.	Formålet med undersøkelsen er å kartlegge utbredelsen av entreprenørskapskompetanse i den norske grunnskolen. Dette innebærer at fokus er på både de entreprenørielle egenskapene (personlige egenskaper og holdninger) og kunnskap og ferdigheter knyttet til å utvikle en idé til konkret resultat. Videre kartlegges kjennskap til Regjeringens strategiplan for entreprenørskap i utdanningen, "Se mulighetene og gjør noe med dem," - og hvor langt skolene har kommet med tanke på å nå de mål Regjeringen har satt for entreprenørskap i utdanningssystemet. Studien ble finansiert av Utdanningsdirektoratet.
Rotefoss, B. og Nyvold, C.E. (2008). Entrepreneurship and innovation policies in Norway. I (Lundström, A., Almerud, M. and Stevenson, L.) Entrepreneurship and innovation policies: Analysing measures in European countries. FSF-rapport 2008:3. I tillegg: egen rapport for den norske undersøkelsen: KPB-rapport 1/2008.	Dette er en europeisk IPREG-studie (Innovation Policy Research for Economic Growth). Studien fokuserer på ulike områder knyttet til innovasjons- og entreprenørskapspolicy. Et av områdene er entreprenørskap og innovasjon i utdanningen, og de norske resultatene sammenlignes med funn fra de øvrige 10 europeiske landene som deltar i IPREG.

Tabell 4.22: Norske forskningsrapporter om entreprenørskap i utdanningen, 2004-2008 (forts.).

Navn på rapport	Tema
Rotefoss, B. og Nyvold, C.E. (2007). Entreprenørskapskompetanse i den norske grunnskolen 2006/2007. Kunnskapsparken Bodø AS: KPB-rapport 1-2007.	Formålet med undersøkelsen er å kartlegge utbredelsen av entreprenørskapskompetanse i den norske grunnskolen 2006/2007, og se på endringer fra 2005 til 2007. Innholdsmessig inkluderer denne studien det samme som studien fra 2005.
Søfting, E. og Alsos, A. (2006a). Prosjekt lærlingbedrift. Kartlegging av et prøveprosjekt på entreprenørskap i fagopplæringen Nordlandsforskning. Arbeidsnotat 1004/06.	Kartleggingen er gjort som et forprosjekt på oppdrag fra Nordland fylkeskommune. Hensikten har vært å dokumentere erfaringene fra prosjektet om lærlingbedrift. Denne dokumentasjonen danner grunnlaget for en senere evaluering av prosjektet (se Søfting og Alsos, 2006b).
Søfting, E. og Alsos, A. (2006b). Entreprenøriell læretid. Evaluering av prøveprosjekt med entreprenørskap i fagopplæringen i Nordland. Nordlandsforskning. NF-rapport nr. 10/2006.	Dette er en evaluering av Nordland fylkeskommunes forsøk med læringebedrifter som har vært gjennomført i perioden 2002 til 2006. Erfaringene fra prosjektet dokumenteres og resultatene evalueres. Videre diskuteres mulighetene for å utvikle en modell for entreprenørskapsopplæring i læringstiden basert på resultatene fra prøveprosjektet.

Tabell 4.22 viser at det i perioden 2004-2008 er identifisert 25 norske forskningsrapporter som spesifikt omhandler ulike aspekter ved entreprenørskap i utdanningen. Det mest aktive forskningsmiljøet er Østlandsforskning.

4.4.2 Erfaringsutveksling og konferanser

Entreprenørskapskonferanser er ansett å være et godt tiltak for å få til erfaringsutveksling knyttet til entreprenørskap i utdanningen. I strategiplanen blir det påpekt at det skal arrangeres både nasjonale og regionale konferanser.

Høsten 2006 arrangerte norske myndigheter i samarbeid med Europakommisjonen en konferanse i Oslo om entreprenørskap i utdanning. På denne konferansen var det en egen workshop som gikk på entreprenørskap i høyere utdanning. Et av de viktigste resultatene fra konferansen var en detaljert liste over initiativ som beslutningstakere innenfor ulike nivå/områder kunne sette i verk. For beslutningstakere innen skoler/universitet var det 31 initiativ som ble foreslått. Denne konferansen kom som følge av Norges deltakelse i EUs Lisboa-strategi for utdanning.

De to største nasjonale arenaene hvor lærere kan utveksle erfaringer om entreprenørskap har vært på Utdanningsdirektoratets erfaringsspredningskonferanser og på INOVUS. Utdanningsdirektoratet har hatt ansvaret for å arrangere erfaringsspredningskonferansen, og første gangen den ble gjennomført var på Lillestrøm i 2005. Da deltok 170 personer. I 2006 deltok det 179 personer, mens erfaringsspredningskonferansen i 2007 inngikk som en del av INOVUS med 288 deltakere. I 2008 vil ikke Utdanningsdirektoratet arrangere erfaringsspredningskonferansen grunnet reduksjon i bemanningen. Utdanningsdirektoratet var imidlertid med som medarrangør når Høgskolen i Bodø arrangerte en nordisk forskerkonferanse om entreprenørskap i utdanningen i august 2008.

INOVUS er en nasjonal entreprenørskapsfestival i Bodø som arrangeres av Kunnskapsparken Bodø AS annet hvert år (første gang i 2005 med 166 deltakere på skolekonferansen). INOVUS består av to konferanser, en for næringslivet og en for skolesystemet. Disse konferansene bindes sammen gjennom felles foredrag, sosiale aktiviteter og kulturelt entreprenørskap. Tanken bak INOVUS er at mennesker som jobber i næringslivet, skolen og virkemiddelapparatet skal møte hverandre, og ikke minst barn og ungdom, på en kreativ arena. Skolekonferansen på INOVUS er en møteplass for alle som jobber med entreprenørskap i skolen. For lærere, skoleeiere og skoleledere er INOVUS et sted hvor de kan bli inspirert, få faglig påfyll og skape nettverk. Ungt Entreprenørskap har også lagt mange av de største arrangementene sine til INOVUS. Av totalt 431 deltakere på konferansene på INOVUS i 2007 hadde 40,5 prosent arbeidssted i grunnskolen, 8,8 prosent videregående skole, og 15,1 prosent høgskole/universitet.

I tillegg til disse nasjonale konferansene har det vært arrangert flere regionale konferanser (for eksempel i Nordland og Sogn og Fjordane), men disse har det ikke vært mulig å få oversikt over. I strategiplanen presiseres også erfaringsspredning gjennom internettetsiden til Utdanningsdirektoratet, men dette har ikke blitt gjennomført i vesentlig grad.

4.4.3 Entreprenørskap i regional utviklingspolitikk

I strategiplanens innledningskapittel står det at en målrettet og bevisst satsning på entreprenørskap vil bidra til utvikling av en kultur for nyskaping i alle deler av landet. Videre hevdes det at stimulering til entreprenørskap er sentralt i utviklingen av næringsliv i hele landet. Nyetableringer kan bidra til å styrke det lokale arbeidsmarkedet og det lokale næringslivet ved at etableringer av nye virksomheter ofte skjer der gründerne bor.

GEM-rapporten for 2007⁸² viser at 6,5 % av den voksne befolkningen er involvert i entreprenøriell aktivitet, mot 9,1 % i 2006, og 9,3 % i 2005. Norge ligger nå lavere enn gjennomsnittet for GEM-landene, og rangeres i 2007 på 24. plass blant 42 deltakende land. Norge har altså mistet sin posisjon som et av de mest entreprenørielle landene i Europa. GEM-rapporten viser at sentralitet påvirker entreprenørskap og at det er geografiske forskjeller i utfordringer relatert til entreprenørskap. Det er i aldersgruppen 25-44 år hvor de mest aktive entreprenørene befinner seg. Videre viser GEM-studien at entreprenørskap er mer utbredt blant befolkningen i store kommuner enn blant befolkningen i mindre kommuner. Studien indikerer at den høyeste andelen av kvinnelige entreprenører finnes i småbyregioner og småsenterregioner.

Ungt Entreprenørskap med sine regionalkontorer spiller en rolle i arbeidet med å stimulere til entreprenørskap i utdanningen over hele landet. Totalt sett hadde UE aktivitet i ca 300 av landets kommuner i 2007. Av disse var 219 innenfor de distriktpolitiske virkeområdene. Dette er en økning på 53 kommuner fra 2006 innefor det distriktpolitiske virkeområdet. I 2007 har UE satset på å utvikle en rekke tiltak for grunnskolen for å nå enda flere i distriktene. Mye av utviklingsarbeidet har også foregått i fylker innenfor det distriktpolitiske virkeområdet.⁸³

I en rapport fra et forprosjekt om entreprenørskapsopplæring blant elever og studenter utført av Østlandsforskning⁸⁴ ble geografiske muligheter og begrensninger diskutert. Flere av informantene som deltok i gruppediskusjonene hevdet at hjemsted i liten grad påvirker om enkeltpersoner blir entreprenører eller ei. De mente at det vektlegges i større grad at den type bedrift som entreprenøren starter opp må kunne utnytte geografiske strukturer for å bli suksessfull. Det ble videre pekt på andre steds karakteristikk som brukes for å "utnytte" geografien, slik som stedbunden næringsaktivitet (f.eks. jordbruksredskaper), naturressurser (olje, fisk etc.) eller økonomi (eiendomspriser osv.) som kan skape muligheter og gi potensial for entreprenørskap. Noen av informantene i dette prosjektet mente at mangel på arbeidsplasser kan skape en pushfaktor for å starte opp bedrifter. Enkelte av informantene hevdet at sosial kontroll og janteloven er sterkere i bygdene og kan fungere som en faktor som hindrer entreprenørskap i distriktene.

Når det gjelder politiske føringer på fylkesnivå, har alle fylkene i Norge fokus på nyskaping i form av entreprenørskap og/eller innovasjon. Samtlige fylker har skoler som jobber med entreprenørskap, enn dog i noe varierende grad. De fylkene som scorer høyt på undersøkelser relatert til entreprenørskapsaktiviteter i utdanningen, har også fokus på entreprenørskap i utdanning på politisk fylkesnivå. Et eksempel på forankring på regionalt nivå er Nordland fylkeskommunes satsning "Et felles løft for barn og ungdom" som er forankret i Utviklingsprogram Nordland 2008-2011. Et annet eksempel er satsningen "Entreprenørskapsfylket Sogn og Fjordane - partnerskap for entreprenørskap" som er forankret hos fylkeskommunen, høgskolen, NHO, Ungt Entreprenørskap, Innovasjon Norge og fylkesmannen i Sogn og Fjordane.

4.5 Oppsummering

Dette kapitlet har vist utviklingen av entreprenørskap i utdanningen relatert til målsettingene og tiltakene i regjeringens strategiplan. Der det har vært mulig er informasjonen spesifisert for årene

⁸² Kolvareid et al. (2007).

⁸³ Tall mottatt fra Ungt Entreprenørskap.

⁸⁴ Harris-Christensen og Hella Eide (2007).

2004 til 2008. Kapitlet har vist at det ikke eksisterer forskning eller statistikk som dokumenterer samtlige målsettinger og tiltak. På områder der det har eksistert annen sekundærdata, har dette blitt innhentet for å kunne gi indikasjoner på om målsettingene er oppnådd. En del av målsettingene belyses også gjennom intervju, og innspillene fra intervjuene presenteres i neste kapittel. En oppsummering av status på måloppnåelse og iverksettelse av tiltak gis i delkapittel 6.1.

5) HOVEDINNSPILL FRA RESPONDENTENE

Dette kapitlet presenterer den informasjonen som fremkom i intervjuene med de 48 informantene i en oppsummert form. I vedlegg 2 finnes en mer detaljert rapportering av intervjuene. I dette kapitlet oppsummeres informasjonen for følgende fem områder: Kjennskap til og bruk av strategiplanen (5.1), effekt av strategiplanen (5.2), entreprenørskap i Kunnskapsløftet (5.3), forankring, koordinering og gjennomføring (5.4) og fremtidige utfordringer (5.5). For flere av disse områdene er det stilt spørsmål til alle informantene, mens andre spørsmål bare er stilt til noen av informantgruppene (se tabell 3.2). Det fremgår klart av teksten hvilke grupper av informanter som informasjonen kommer fra. Sammen med sekundærdataene presentert i kapittel 4, danner dette kapitlet grunnlag for kapittel 6 som besvarer problemstillingene skissert i delkapittel 1.2.

5.1 Kjennskap til og bruk av strategiplanen

Så å si alle informantene hadde god kjennskap til strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen. Strategiplanen ble brukt i svært varierende omfang. Blant informantene fra grunnskolen var det flere som brukte planen aktivt i sitt arbeid. Det var spesielt rektorene og skoleeierne som rapporterte dette, mens bare to av de åtte lærerne som ble intervjuet sa at planen var i direkte bruk på deres skoler. Entreprenørskap var likevel forankret på andre måter hos de som svarte nei på spørsmålet om den var i bruk på skolen. Blant informantene fra universitetene/høgskolene, brukte enkelte planen aktivt som et politisk og praktisk dokument, mens andre ikke tok hensyn til den i det hele tatt. Intervjuene med sentrale eksterne aktører viste at strategiplanen brukes for å legitimere og argumentere for satsningen på entreprenørskap i skolen.

5.2 Effekt av strategiplanen

Det var knyttet flere spørsmål til effekt av strategiplanen:

- Overordnet måloppnåelse og effekt for utviklingen av entreprenørskap i utdanningen.
- Lærernes og lærerutdanningens entreprenørskapskompetanse og bruk av entreprenørielle metoder i undervisningen.
- Tilbud om kompetanseheving for lærere og rektorer.
- Tilgangen på læremidler og veiledningsmateriell knyttet til entreprenørskap.
- Samarbeidet mellom skole, næringsliv og offentlige aktører.
- Samarbeid mellom skole og kulturliv.
- Samarbeid mellom høgskoler/universitet nasjonalt og internasjonalt.
- Implementering og forankring hos sentrale aktører.
- Viktige eksterne aktører.

Overordnet måloppnåelse og effekt for utviklingen av entreprenørskap i utdanningen

Skoleeierne i grunnutdanningen mener at måten entreprenørskap er blitt satt på dagsorden er det viktigste som er oppnådd med strategiplanen på overordnet nivå. Flere av skoleeierne har brukt strategiplanen som grunnlag for å utvikle sin egen strategiplan og handlingsplan for å få entreprenørskapsarbeidet forankret. En skoleeier fremhever at den nasjonale strategiplanen har hatt en betydning for at de har bygd opp regional kompetanse på entreprenørskap i utdanningen.

Informantene fra KD mener også at det viktigste de har oppnådd med strategiplanen er at entreprenørskap har blitt satt på dagsorden, og at det har blitt skapt en bevissthet om entreprenørskap ute i sektoren. De fremhever at de har fått entreprenørskap inn i Kunnskapsløftet. I tillegg mener de at strategiplanens føringer har bidratt til utvikling av etter- og videreutdanningstilbud for lærere. KRD og NHD peker på den brede politiske forankringen som viktig, i tillegg til anerkjennelsen og synliggjøringen av entreprenørskap som har fulgt av strategiplanen. NHD fremhever viktigheten av at lærerne kan ta planen og Kunnskapsløftet med til skoleledelsen/-eierne for å argumentere for viktigheten av entreprenørskap i utdanningen. Utdanningsdirektoratet mener at det nasjonale perspektivet er viktig, og at entreprenørskap har blitt et begrep hos svært mange. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener de har bidratt til å skape oppmerksomhet om hva entreprenørskap er i skolen, og har utvidet begrepet ut over elev-,

ungdoms- og studentbedrift. Den internasjonale anerkjennelsen av strategiplanen trekkes også frem. De viser videre til EVU-midlene som en viktig effekt av strategiplanen.

Blant de eksterne aktørene trekker NHO og KS frem at strategiplanen har satt fart på mange skoleeiere for å satse på entreprenørskap i utdanningen. NHO mener at strategiplanen har bidratt til å gi ungdom den kunnskapen som skal til for at de skal kunne etablere bedrift, i tillegg til å fremme kreativitet hos elevene. KS er usikker på om utviklingen av entreprenørskap i skolen skyldes strategiplanen eller om det skyldes UE sitt arbeid, og det samarbeidet UE har med kommuner, fylkeskommuner og KS. HSH tror også at arbeidet som skjer i regi av UE har hatt stor effekt, men de mener at UE har fått drahjelp av strategiplanen. UE hevder at strategiplanen har vært viktig internt i organisasjonen i forhold til å komme i gang med videreutvikling av kurstilbud. UE bruker strategiplanen i forhold til både næringsliv og skolen. Det å ha med NHD og KR D som så sterke aktører mot utdanningssektoren tror de er med på å gjøre engasjementet for entreprenørskap mye større. Strategiplanen har også gitt UE en bevissthet internt om at entreprenørskap er noe mer enn bedriftskonseptene EB, UB og SB, og det har gjort de flinkere til å kommunisere ut hva entreprenørskap er, og hvilken kompetanse entreprenørskap er.

Lærernes og lærerutdanningens entreprenørskapskompetanse og bruk av entreprenørielle metoder i undervisningen

Flertallet av lærerne og rektorene i grunnutdanningen mener at lærernes entreprenørskapskompetanse har økt i strategiplanens periode. Kurs og etter- og videreutdanning ble oftest nevnt som eksempel på tiltak som hadde bidratt til denne kompetanseøkningen. Lærerne og rektorene er enige om at strategiplanen har lagt en del føringer og gitt legitimitet til å jobbe med entreprenørskap i skolen. Rektorene hadde bedre kjennskap til strategiplanen enn lærerne, og disse var også mer sikre på at utviklingstrekkene kunne relateres til strategiplanen enn hva lærerne mente. Flere lærere og rektorer nevner at det er ildsjelene for entreprenørskap som bidrar til entreprenørskapsaktiviteter på deres skoler. Skoleeierne mener også at strategiplanen har vært helt vesentlig for utviklingen av entreprenørskapskompetansen i utdanningen. Av intervjuene med informantene fra høyere utdanning fremkom det at de fleste mente at lærernes kompetanse hadde økt, men flere stilte spørsmålstegn ved om det var et resultat av at man hadde hatt en strategiplan.

KDs informanter viser til at flere lærere har deltatt på kompetansegivende kurs som Utdanningsdirektoratet har støttet økonomisk, og at UE også har kjørt en del kurs. NHD mener at etterutdanningstilbudet har hatt effekt, men mener også at det i allmennlærerutdanningen ved universitetene er en utfordring at entreprenørskap ikke er et eget fag. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mente at de ikke hadde bidratt til å styrke entreprenørskapskompetansen hos lærerutdannerne i stor grad. Når det gjelder lærernes entreprenørskapskompetanse så mener de at strategiplanen har bidratt bra gjennom EVU-midlene. De påpeker imidlertid at elevundersøkelser viser at det ikke har blitt mer entreprenørielle metoder i undervisningen. Informantene fra gruppen med eksterne aktører synes det er vanskelig å gi et godt svar på om strategiplanen har bidratt til å styrke lærernes og lærerutdanningens entreprenørskapskompetanse og bruk av entreprenørielle metoder i undervisningen. UE tror at strategiplanen har økt bevisstheten hos lærere på lærerutdanningene. HSH har liten tro på at strategiplanen har hatt noen særlig betydning for lærerutdanningene. Antakeligvis er det andre strategiplaner som har blitt tatt mer på alvor blant lærerutdanningene, som for eksempel fokus på realfag og fokus på leseferdigheter. Bakgrunnen for dette er et større politisk trykk som følge av resultater fra internasjonale undersøkelser hvor Norge har kommet dårlig eller middelmådig ut.

Tilbud om kompetanseheving for lærere og rektorer

Lærerne og rektorene var enige i at det har vært en positiv utvikling i tilbudet om kompetanseheving for lærere og rektorer. Spesielt kursene til UE får god omtale og benyttes av mange i skolesystemet. Lærerne og rektorene mente at årsaken til at få benytter seg av tilbudet på etter- og videreutdanning er knapphet på tid i en travel skolehverdag. Tilsvarende positiv utvikling synes det å ha vært for lærerne i høyere utdanning. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet sier at det nå er 14 lærerutdanninger som tilbyr entreprenørskap i sin studieportefølje. Dette har ført til en økning i tilbudet om kompetanseheving for lærere og rektorer, da flere av disse kursene også tilbys som EVU-kurs.

Tilgangen på læremidler og veiledningsmateriell knyttet til entreprenørskap

Svarene fra intervjuene med aktørene fra grunnopplæringen ga ikke et entydig bilde av hvordan utviklingen i tilgangen til læremidler og veiledningsmateriell knyttet til entreprenørskap har vært i strategiplanens periode. Det synes å være store forskjeller mellom skolene, hvilke behov de har, og hvilke krav de stiller til læremidler og veiledningsmateriell. Det er kun læremidler og veiledningsmateriell fra UE og REAL-konseptet fra Høgskulen i Sogn og Fjordane som ble nevnt spesielt, i tillegg til egenutviklede midler. Blant informantene fra høgskolene/universitetene var det en felles oppfatning om at det var god tilgang på engelskspråklig faglitteratur som holder svært høy standard, men de etterlyser mer norskspråklig litteratur. Informantene fra departementene og rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener at strategiplanen sannsynligvis ikke har hatt spesielt synlig effekt i forhold til utvikling av læremidler og veiledningsmateriell, med unntak av UEs tilbud og REAL. De eksterne aktørene synes det er vanskelig å si om strategiplanen har økt tilgangen på læremidler og veiledningsmateriell, men for UE har strategiplanen ført til fokus på utvikling av læremidler og veiledningsmateriell. NHO mener at strategiplanen og penger har bidratt til at læremidler og veiledningsmateriell har blitt spesielt utviklet/tilpasset norske forhold av UE

Samarbeidet mellom skole, næringsliv og offentlige aktører

Inntrykket til lærerne og rektorene i grunnutdanningen er at det er skjedd en positiv utvikling i samarbeidet mellom skole og næringslivet i strategiplanens periode. Det var få informanter som hadde noen tilbakemeldinger om utviklingen i samarbeidet med offentlige aktører. Lærerne og rektorene føler at de blir godt tatt i mot av næringslivet. Informantene fortalte også om ulike måter å benytte seg av partnerskapsavtalene, for eksempel at bedriftene kommer på besøk i klasserommet og underviser i temaer hvor de har spesiell kompetanse, i tillegg til at elevene og lærerne besøker bedriftene. Informantene fra høyere utdanning rapporterte alle om økt samarbeid med næringslivet. Det varierer i hvilken form dette har, men formidling av studentoppgaver og veiledning av disse er en vanlig samarbeidsform. Samarbeidet med offentlige aktører syntes også å fungere godt.

Blant informantene fra departementene og Utdanningsdirektoratet er det en felles oppfatning at strategiplanen har hatt en positiv effekt på å styrke samarbeidet mellom utdanningsinstitusjonene, næringslivet og det offentlige lokalt og nasjonalt. Denne enigheten gjelder også blant de eksterne aktørene. De var samstemte i at det har blitt økt samarbeid mellom skolene og næringslivet, og at strategiplanen mest sannsynlig kunne forklare noe av denne økningen. UE bekreftet at det er blitt et økt samarbeid mellom skole og næringsliv, og at det samarbeidet har blitt mer strukturert og målrettet. Strategiplanen har vært med på å legitimere arbeidet og bidratt til at man har fått en økning i samarbeidet.

Samarbeid mellom skole og kulturliv

Intervjuene med informantene i grunnopplæringen avdekket at det i løpet av strategiplanens periode ikke har vært noen spesiell utvikling i samarbeidet mellom skole og kulturliv relatert til entreprenørskap på skolene. Så å si ingen av høgskolene/universitetene som ble intervjuet hadde noen form for samarbeid med kulturliv med unntak av høgskolene i Lillehammer og Telemark. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet bekreftet at samarbeid mellom skole og kulturliv ikke var blitt prioritert ved implementeringen av tiltakene i strategiplanen. Gjennom regjeringens handlingsplan for kultur og næring som ble lansert i 2007, har imidlertid NHD satt i gang flere tiltak relatert til kulturelt entreprenørskap og som berører entreprenørskap i utdanningen.

Samarbeid mellom høgskoler/universitet nasjonalt og internasjonalt

De fleste av høgskolene/universitetene har inngått samarbeidsavtaler med andre høgskoler og universiteter både nasjonalt og internasjonalt. Entreprenørskapssenteret ved NTNU og Gründerskolen på Universitetet i Oslo trekkes frem som viktige samarbeidspartnere blant informantene. Når det gjelder utbredelsen av internasjonalt forskningssamarbeid virker det som om det er større variasjoner mellom høgskolene/universitetene - fra store samarbeidsprosjekt til intet forskningssamarbeid.

Implementering og forankring hos sentrale aktører

Skoleeierne ble spurt om hvordan de oppfattet at strategiplanen er implementert og forankret hos sentrale aktører nasjonalt gjennom fylkesmenn og KS, og lokalt gjennom skoleeiere og skoleledere. Ingen av skoleeierne hadde formening om den nasjonale forankringen, kun den lokale forankringen.

I forbindelse med lokal forankring ble fylkesmannen nevnt som en viktig aktør. Lokalt næringsliv, NHO og LO trekkes også frem som aktive samarbeidspartnere.

I følge informantene fra KD bør strategiplanen være godt kjent av skoleeierne og skolene. Det er imidlertid regionale forskjeller, og mye er ildsjelbasert. De mener at det har blitt flere eksterne aktører, utover UE, som jobber med entreprenørskap i skolen. KRD tror at strategiplanen er forankret noen steder, og fortalte at samarbeidet mellom skole og næringsliv oppfattes som viktig i departementet. NHD har ikke et fullgodt bilde av implementeringen og forankringen, men tror at problemer med forankringen i skolene ligger hos skoleeierne. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet sier at de vet lite om forankringen hos sentrale aktører. Interessen og engasjementet de opplever gjennom invitasjoner og møter ga de imidlertid grunn til optimisme.

KS kjenner til at strategiplanen er forankret politisk i mange fylkeskommuner og i en del kommuner. Inntrykket KS sitter igjen med er at det jobbes godt i mange fylkeskommuner og at det er noe mindre fokus på entreprenørskap i kommunene på grunnskolenivå. UE mener at spesielt KS er bevisste på strategiplanen og at den skal effektueres. LO mener at implementeringen fra skoleeier og ned i skolene er vanskelig, og at man ikke har klart det på en god nok måte

Viktige aktører

Informantene ble spurt om hvordan de anså at private og offentlige aktører har blitt involvert i entreprenørskapsarbeidet, og hvem de anser for å være de viktigste aktørene. Blant skoleeierne i grunnopplæringen ble UE, NHO og lokale bedrifter og kommuner oftest nevnt. KRD, NHD og informantene fra KD trekker fram UE som den viktigste aktøren. Informantene fra KD viser i tillegg til at den studentdrevne organisasjonen START Norge har fått stor utbredelse. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener også at UE er den viktigste aktøren. De trekker videre fram NHO (partnerskapsavtaler) og Høgskulen i Sogn og Fjordane (REAL-konseptet) som viktige aktører. Også NHO, HSH og KS trekker fram UE som den viktigste eksterne aktøren i arbeidet med entreprenørskap. KS og LO påpeker at det lokale næringslivet også må være involvert hvis man skal lykkes med entreprenørskap i skolen. UE trekker frem at måten NHD og KRD fronter planen på har betydning for at flere fra næringslivet interesserer seg. De mener at NHD bidrar til større bevissthet i næringslivet om det samfunnsengasjementet som ligger i å involvere seg i entreprenørskap og i lokal utdanning.

5.3 Entreprenørskap i Kunnskapsløftet

Kunnskapsløftet er viet et eget kapittel i den reviderte strategiplanen. Informantene ble spurt om de synes at Kunnskapsløftet har virket fremmende eller hemmende på entreprenørskap i skolen. Blant informantene fra grunnopplæringen, sier ingen av lærerne at Kunnskapsløftet virker hemmende for deres entreprenørskapsarbeid, og fire av lærerne sier at det har virket direkte fremmende. Rektorene er litt mer usikre på hvorvidt det er fremmende eller hemmende. En av rektorene sier at det har virket hemmende, mens de andre kan heller ikke si at det har virket fremmende. En av skoleeierne mener at det ikke bør virke hemmende, men tror at en del lærere kan oppfatte det slik. En skoleeier mener at Kunnskapsløftet ideelt sett bør virke fremmende avhengig av hvordan man definerer entreprenørskap i skolen. Denne usikkerheten hos alle informantgruppene tyder på at Kunnskapsløftet ikke har hatt en entydig positiv eller negativ effekt på entreprenørskapsatsningen i skolen.

Informantene fra departementene og Utdanningsdirektoratet viste til at Kunnskapsløftet er vektlagt ved at det er kommet inn et eget kapittel om dette i den reviderte strategiplanen. Hvorvidt Kunnskapsløftet virker fremmende eller hemmende har informantene delte meninger om. NHD og KRD mener at det er vanskelig for en del lærere å forstå hvordan de skal jobbe med entreprenørskap i Kunnskapsløftet, det mangler klare svar på hva de bør gjøre og hvordan. Informantene fra KD og rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener at entreprenørskap kommer klart frem og at 7 av 12 punkter i læringsplakaten omhandler entreprenørskap. KDs informanter tilføyer imidlertid at Kunnskapsløftet er veldig nytt for mange og at det kan være en årsak til at det oppfattes som hemmende for noen. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener at det var uheldig at entreprenørskap ikke ble inkludert i evalueringen av Kunnskapsløftet. Det ville ha gitt entreprenørskap et fokus i forhold til oppknytningen til Kunnskapsløftet. Når så ikke skjedde, vil det sannsynligvis være mange som ikke vektlegger entreprenørskap.

Blant de eksterne aktørene er det uenighet om hvorvidt Kunnskapsløftet er godt nok implementert i strategiplanen. Når det gjelder om Kunnskapsløftet har virket hemmende eller fremmende for entreprenørskap i skolen, er det også her delte meninger. LO mener Kunnskapsløftet har virket fremmende på entreprenørskap. NHO mener at Kunnskapsløftet har virket hemmende på entreprenørskapsopplæringen. KS mener at Kunnskapsløftet ikke bør ha noen innvirkning på entreprenørskap i utdanningen. UE anser at Kunnskapsløftet har virket fremmende på entreprenørskap i skolen der lærerne, rektorene og skoleeierne har kunnskap om og erfaring fra entreprenørskapsjobbing. HSH understreker også at metodefriheten kan bidra til at flere benytter entreprenørskap som metode. For lærere, rektorer og skoleeiere uten kjennskap til og erfaring fra entreprenørskap mener UE at Kunnskapsløftet virker hemmende for implementering av entreprenørskap i utdanningen.

5.4 Forankring, koordinering og gjennomføring

Informantene ble stilt flere spørsmål knyttet til forankring, koordinering og gjennomføring av strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen:

- Fordeler og ulemper ved et tverrdepartementalt eierskap til strategiplanen.
- Oppfattelse av de tre departementenes satsning på entreprenørskap i skolen og motivasjon for å være eiere av strategiplanen.
- Strategiplanen som politisk og/eller praktisk dokument.
- Oppfattelse av hvordan Utdanningsdirektoratet har ivaretatt sin rolle i forbindelse med denne strategiplanen/satsningen på entreprenørskap i utdanningen.

Største fordelene og ulempene ved et tverrdepartementalt eierskap til strategiplanen

Skoleeierne i grunntdanningen hadde kjennskap til strategiplanens eierskap, men hadde ingen felles oppfatning av fordeler og ulemper ved det tverrdepartementale eierskapet. Fordeler som ble nevnt var at det ble et bredt og tungt trykk på satsningen og at flere kan påvirke gjennom sine kanaler. Eierskapet gjør at det lokalt merkes at det er lettere å få flere aktører på banen. Når det gjelder ulemper ved det tverrdepartementale eierskapet nevnes faren for ansvarsapulverisering når det er flere eiere. Det anses å være risiko for at eierskapskonstellasjonen kan bli en sovepute, og at hovedansvaret må være forankret ett sted.

Informantene fra departementene så mange positive effekter ved det tverrdepartementale samarbeidet. Fordeler som nevnes er større gjennomslagskraft, synergieffekter, engasjement, oppmerksomhet, helhetlig tanke bak, og at strategien favner formålene til alle departementene. De var enige om at det også følger med noen ulemper med det tverrdepartementale eierskapet slik som ulike forventninger om oppfølging og ulike oppfatninger av hvor trykket bør ligge. Ulik forståelse av begrepet entreprenørskap ble også nevnt som en ulempe. I følge rådgiverne i Utdanningsdirektoratet er fordeler ved det tverrdepartementale samarbeidet engasjement og oppmerksomhet, og interessen som strategiplanen får fra andre land. De mener at det er det politiske samarbeidet om en felles målsetting som skaper interessen.

NHO, HSH og LO synes det er en fordel at tre departement samarbeider om entreprenørskap. KS mener at fordelene med det tverrdepartementale eierskapet burde være at det oppfattes som en felles satsning. Som ulempe nevner KS at det tar litt lengre utviklingstid fordi interessen til tre departementer skal ivaretas. UE hevder at det å ha med NHD og KRD har gjort engasjementet mye større, samtidig som de tror at det ville vært lettere å få forankret entreprenørskap i skolen hvis KD var mer engasjert.

Oppfattelse av de tre departementenes satsning på entreprenørskap i skolen og motivasjon for å være eier av strategiplanen

Skoleeierne i grunnskolen var usikre på om entreprenørskap i utdanning er høyere prioritert i noen av de tre departementene. De begrunnet denne usikkerheten med at departementene i denne sammenhengen var usynlige for dem.

Det synes å være et ønske fra informantene i NHD og KRD at entreprenørskap kunne vært noe høyere prioritert i KD og Utdanningsdirektoratet. KD fortalte at deres motivasjon som eier er å sikre at strategiplanen blir fulgt opp. De ser at entreprenørskap har en pedagogisk effekt, og at

entreprenørskap har positive effekter på skolen. KD har ansvar for utdanningssektoren, og informantene fra KD sier at universitets- og høyskoleavdelingen tar eierskap til strategiplanen av to hovedårsaker: 1) Lærerutdanningenes rolle som tilbydere av entreprenørskapskompetanse gjennom grunnutdanning og etter- og videreutdanning. 2) De høyere utdanningsinstitusjonene er blant annet en viktig arena for å utvikle en kultur for entreprenørskap i arbeidslivet blant fremtidige arbeidstakere, gjennom å gi studenter kjennskap til/kunnskap om entreprenørielle prosesser og innovasjonsprosesser. Dermed kan entreprenørskap være med på å oppfylle Universitets- og høyskoleloven som sier at høyere utdanningsinstitusjoner skal bidra til innovasjon og verdiskaping basert på resultater fra forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid. KRDs motivasjon for å være en av eierne er at de er opptatt av distrikts- og regionalpolitikk og det å skape arbeidsplasser der folk bor. Unge og ungdom er en viktig målgruppe for departementet, og KRD mener det er viktig å begynne i skolen for å bedre kulturen for entreprenørskap. KRD påpeker at det er viktig å koble akademia og næringsliv. NHD ønsker å styrke kulturen og kompetansen for entreprenørskap og bidra til økt verdiskaping, og de støtter den todelte definisjonen av entreprenørskapskompetanse som strategiplanen bygger på. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet oppfatter KD som det mest aktive departementet fordi det er de som har hovedansvaret, og at de var svært aktive under arbeidet med revideringen av strategiplanen. NHD oppfattes også å ha vært tydelig på sitt engasjement for entreprenørskap.

NHO mener NHD er eneren i dette arbeidet, og de er tilsvarende skuffet over KD og deres arbeid med å få entreprenørskap inn i læreplanene. KS har hatt mest å gjøre med KD, noe kontakt med KRD, men lite kontakt med NHD. Da entreprenørskapsprisen skulle deles ut var det likevel ingen tvil om at den skulle deles ut av en statssekretær fra NHD. HSH oppfatter at NHD og KRD har sterkt eierskap til strategiplanen. KD oppfattes å ha en mer lunken innstilling til denne planen; særlig gjelder det på forvaltningsnivå. UE hevder at det i Stortinget, blant politikere og statsråder, er involvering i alle tre departementene. Det synes som om eierforholdet er sterkest hos NHD og KRD. Dette synes de gjenspeiles på forvaltningsnivå, spesielt det manglende engasjementet i KD. UE mener at med et større og sterkere engasjement fra KDs side så ville det være lettere å få entreprenørskap forankret i skolen.

Strategiplanen som politisk og/eller praktisk dokument

KRD og informantene i KD mener strategiplanen er nyttig fordi den har medført et samarbeid på tvers av departementene, og at entreprenørskap er løftet fram som en politisk prioritering gjennom dette samarbeidet. De opplever strategiplanen mer som et politisk dokument enn et praktisk dokument da tiltakene er veldig overordnet. NHD mener at UE bruker planen mye både som et praktisk og politisk dokument. Strategiplanen skal være et anvendbart dokument (som ikke nødvendigvis er detaljert nok for lærerne), samtidig som det er viktig for politikerne å vise at dette er et prioritert område. Utdanningsdirektoratet mener at strategiplanen er et typisk politisk dokument, noe som kommer tydelig fram i forordet og innledningen. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet sier at jobbingen med strategiplanen bærer preg av at det er flere eiere.

Både HSH, NHO og KS anser at strategiplanen er et politisk signal og tiltak for å bidra til å sette fokus på entreprenørskap i utdanningen. UE mener at strategiplanen er et meget godt dokument, og at den har vært førende for mye av det som skjer i skoler og hos kommunale myndigheter.

Oppfattelse av hvordan Utdanningsdirektoratet har ivaretatt sin rolle i forbindelse med denne strategiplanen/satsningen på entreprenørskap i utdanningen

Informanten fra Akershus fylkeskommune fortalte at de har hatt relativt tett kontakt med Utdanningsdirektoratet. De er godt fornøyd med oppfølgingen fra Utdanningsdirektoratets side. Informanten fra Nordland fylkeskommune mener at bemanningen på entreprenørskaps-satsningen nå er for liten i Utdanningsdirektoratet etter at de vedtok å kutte ned på den ene stillingen. Samtidig påpeker han at rådgiverne i Utdanningsdirektoratet gjør/gjorde en god jobb. To av de kommunale skoleeierne fortalte at det er fylkesmannen i deres fylker som følger dem opp, og at de har vært fornøyd med denne oppfølgingen. En av de kommunale skoleeierne mener at Utdanningsdirektoratet er ganske fraværende, og kan ikke se hva de gjør.

NHO og KS har ingen oppfatning av hvordan koordineringen har fungert. UE antar at de som har jobbet med gjennomføringen av strategiplanen i Utdanningsdirektoratet neppe har fått de forventede føringene fra eget departement. De har imidlertid gjort en stor innsats gitt de ressursene de har hatt til rådighet. UE bemerker også at Utdanningsdirektorat i andre land tar

strategiplanen mer seriøst enn hva ledelsen i det norske Utdanningsdirektoratet gjør. HSH understreket at manglende involvering fra KD også får konsekvenser for Utdanningsdirektoratets arbeid.

Som ansvarlig for gjennomføringen av strategiplanen fikk rådgiverne i Utdanningsdirektoratet noen ekstra spørsmål tilknyttet implementering og gjennomføring, herunder økonomiske rammer, eventuelle endringer i politisk engasjement og oppfattelse av innsatsen til departementene på byråkratisk nivå. Rådgiverne fortalte at de har hatt 3,5 MNOK - 4,0 MNOK per år tilgjengelig for å gjennomføre tiltakene i strategiplanen. Utover disse rammene har KD øremerket 2 MNOK til videreutdanning i entreprenørskap hvert år. Tidligere rådgiver i Utdanningsdirektoratet fortalte at de hadde budsjettet med 12 millioner per år for å kunne gjennomføre tiltakene i strategiplanen. De reagerte på at de ble redusert til 50 % stilling før strategiplanperioden er utløpt. På spørsmål om hvordan de oppfatter innsatsen til departementene på byråkratisk nivå hadde de ikke opplevd noen endringer. Deres samarbeid inn mot departementene har innholdsmessig ikke skiftet karakter, men det har vært mange utskiftninger på personlig nivå. De hyppige skiftene av personer i referansegruppen, oppleves som en utfordring i forhold til progresjon i arbeidet. Rådgiver i Utdanningsdirektoratet har opplevd at satsningen på entreprenørskap har endret seg i direktoratet. I en nyetablert avdeling er entreprenørskap inkludert i et team som arbeider med rådgivning i skolen. Dette innebærer at det blir en intern kommunikasjon kontinuerlig om entreprenørskap.

5.5 Fremtidige utfordringer

Informantene ble stilt en rekke spørsmål knyttet til fremtidige utfordringer:

- Hva de mener må til for å styrke entreprenørskapskompetansen blant elever.
- Hva de mener må til for å styrke entreprenørskapskompetansen blant lærere.
- Om det satses nok økonomiske ressurser på entreprenørskap i utdanningen.
- Om det er behov for mer forskning, og i så fall på hvilke områder.
- Hva de største hindringene for å drive med entreprenørskapsaktiviteter på skolen er.
- Hvordan de mener regjeringen best kan ivareta en videre satsning på entreprenørskap.

Styrke entreprenørskapskompetansen blant elever

Informantene i grunnopplæringen hadde felles svar på spørsmålet om hva som er det viktigste tiltaket for å styrke entreprenørskapskompetansen blant elevene; økt kompetanse hos lærerne. Andre forslag var å tydeliggjøre entreprenørskap i Kunnskapsløftet og læreplanene, samt at entreprenørskap må forankres bedre i skolen. Blant informantene fra høyere utdanning var det ikke like entydige svar på hvordan entreprenørskapskompetansen blant studentene kan økes. Noen forslag var å fokusere på at entreprenørskap er et praktisk anliggende, at skolene må bli bedre til å formidle kurs- og studietilbud og til å utvikle kurs som er ettertraktet blant studentene.

Informantene fra departementene og Utdanningsdirektoratet viser til lærernes/vitenskaplig ansattes kompetanse som det viktigste tiltaket for å styrke entreprenørskapskompetansen blant elever/studenter. I tillegg anses lærernes evne til å overføre kunnskap til elevene, og at flere elever må få tilbud om entreprenørskap, som viktig for å styrke elevenes entreprenørskapskompetanse. NHD mener at det må sterkere nasjonale føringer til gjennom skoleeier. Også de eksterne aktørene mener nøkkelen til økt entreprenørskapskompetanse hos elevene er økt kompetanse hos lærerne, og at læreplanene må bli tydelige på å inkludere entreprenørskap. START Norge tror det er utfordrende å styrke entreprenørskapskompetansen blant studentene fordi studentene ikke ser behovet for å lære noe om etablering av bedrift og entreprenørskap når det er så lav arbeidsledighet og det er mange ledige stillinger. I følge UE er hovedproblemet for norsk skole manglende selvtillit hos de som går ut av skolene. UE vil gi elevene den motsatte følelsen; de vil gi elevene tro på egne iboende krefter og hjelpe dem til å finne egne styrker og bygge rundt dette. HSH mener at dersom man skal styrke elevenes entreprenørskapskompetanse, er det viktig at elevene får møte entreprenørskap så tidlig som mulig, og på så mange måter som mulig. Arbeidet nedlagt av UE når det gjelder å utvikle ulike program tilpasset ulike mål- og aldersgrupper koplet til skolering av lærere, er svært viktig. HSH anser at kompetansemålbaserte læreplaner koplet til generell del gir gode føringer for fortsatt arbeid med entreprenørskap i skolen. LO ønsker en større satsning på entreprenørskap ved at det etableres flere elevbedrifter ved flere skoler enn i dag.

Styrke entreprenørskapskompetansen blant lærere

Flertallet av både lærere, rektorer og skoleeiere i grunnsopplæringen mener at det er kursing og skoling som må til for å styrke lærernes entreprenørskapskompetanse. Andre aktuelle tiltak for å øke entreprenørskapskompetansen blant lærerne er kontakt med næringslivet, forankring, motivasjon, kompetanse hos rektor, det å avsette tid til kursing og etter- og videreutdanning, lønn, verktøy, intern kompetanseoverføring, nettverk og samarbeid mellom lærerne. En stor andel av informantene fra høyere utdanning mente at kurs og etterutdanning var viktig for at entreprenørskapskompetansen blant foreleserne skulle økes. Flere av informantene synes det er viktig å eksponere foreleserne for mer praktisk entreprenørskap. I dette ligger det at de må både forske og undervise mer, og gjerne delta i nettverk.

Informantene fra departementene og rådgiverne i Utdanningsdirektoratet foreslår at lærernes kompetanse kan økes gjennom kurs, etter- og videreutdanning, gjennom kvalifisering av fagansatte på lærerutdannerne, erfaringsspredning, bedre undervisningsmateriell samt gjennom bedre samarbeid med næringslivet. Ledelsen i Utdanningsdirektoratet påpeker i tillegg viktigheten av å arbeide bevisst for å få entreprenørskap inn i den vanlige skolehverdagen og relatere arbeidet med entreprenørskap til de ulike fagplanene i Kunnskapsløftet. Blant de eksterne aktørene er alle informantene enige i at det er viktig å styrke entreprenørskapskompetansen hos lærerne, og de kommer med en rekke forslag til hvordan dette kan gjøres. Kompetanseheving hos lærerne er sentralt for lærernes entreprenørskapskompetanse. Andre viktige tiltak som skisseres er å gjøre lærere i stand til å tolke entreprenørskap inn i Kunnskapsløftet, få entreprenørskap inn i lærerutdanningene, og å drive erfaringsutveksling knyttet til entreprenørskapsopplæring. UE sier det er en utfordring at lærerne blir målt på alt annet enn entreprenørskap, som for eksempel karakterer og PISA-undersøkelsen.

Økonomisk ressursbruk på entreprenørskap i skolen

Intervjuene med informantene i grunnsopplæringen avdekket at de fleste informantene synes det er knapt med midler til entreprenørskapsaktiviteter i skolen. Flere mener likevel at man kan få til en del aktiviteter selv uten store penger. Det er vel så mye tidsressurser, læremidler og veiledningsmateriell som savnes. Blant informantene fra høyere utdanning mener mange at det satses nok økonomiske ressurser på entreprenørskap i høyere utdanning. En av informantene sier at lite midler tvinger dem til å bli næringslivsorientert, noe som er bra i et entreprenørskaps-perspektiv. Fire av informantene poengterer at entreprenørskapsundervisning er dyrere enn ordinære studier. Som eksempel nevnes et kurs der studentene i samarbeid med gründere, bedrifter og eksterne veiledningskrefter utarbeider en reell forretningsplan for de deltakende gründerne/bedriftene. Dette kurset kjøres som et intensivt prosesskurs, og koster inntil kr 500 000 å gjennomføre. Måten utdanningsinstitusjoner finansieres på oppmuntrer ikke til denne type kurs, selv om resultatene og utbyttet av slike kurs er stort for både studenter og gründere/bedrifter.

Informantene fra departementene og Utdanningsdirektoratet mener økonomiske ressurser er en utfordring, og det nevnes at tiltak ikke er blitt igangsatt på grunn av manglende ressurser. Samtidig er det mye som kan gjøres gjennom å se entreprenørskap som en del av en større helhet. Informantene fra KD hevder at departementet nå har sterkest fokus på de grunnleggende ferdighetene. Videre hevder de at det finnes lite dokumentasjon for at entreprenørskap har betydning for frafall i skolen. Informantene fra KD sier det har vært relativt beskjedne øremerkede bevilgninger til entreprenørskaps-satsningen; totalt 2,8 MNOK. De peker imidlertid på at flere høyere utdanningsinstitusjoner har iverksatt studietilbud og andre tiltak relatert til entreprenørskap ved hjelp av midler over sitt ordinære budsjett og med midler fra eksterne samarbeidspartnere.

De eksterne aktørene synes det er vanskelig å si om det brukes nok økonomiske ressurser på entreprenørskap i skolen. På en måte anser noen av informantene at man mister litt av entreprenørskapets natur dersom alle aktivitetene til en hver tid er fullfinansiert. På den annen side mener de det er alvorlig dersom skolene ikke kan gjennomføre for eksempel kompetanseheving av lærerne på grunn av manglende økonomiske ressurser. I følge HSH er dette både et spørsmål om penger og om holdninger. Et nært og godt samarbeid mellom lokale aktører innenfor næringslivet og skolen betinger en felles forståelsesramme og en holdning til utvikling av entreprenørskap mer enn økte bevilgninger.

Hindringer for å drive med entreprenørskapsaktiviteter på skolen

Informantene fra grunnopplæringen hadde svært mange innspill på spørsmålet om hva som er de største hindringene for å drive med entreprenørskapsaktiviteter i skolen. Manglende kompetanse hos lærerne og knappe tidsressurser er de hindringene som nevnes oftest, men også mangel på forankring i skolene er en utfordring som nevnes av mange. Også informantene fra høyere utdanning hadde mange meninger om hva som var de største hindringene for å drive med entreprenørskapsaktiviteter på skolen; rekruttering av undervisningspersonale, det gode arbeidsmarkedet gjør at studenter ikke vurderer entreprenørskapsutdanning, fagfeltet må legitimeres, det er behov for en kultur og forståelse for entreprenørskap, de generelle forskningsvilkårene må bedres, finansieringsmodellen er ikke tilpasset entreprenørskapsaktiviteter, og samspillet med næringslivet må økes.

Hindringer for å drive med entreprenørskap i skolen kan i følge informantene fra departementene og rådgiverne i Utdanningsdirektoratet være mangel på tid, skoleledelse som ikke legger til rette for entreprenørskap, manglende kompetanse, manglende prioritering, lite nytenkende lærekrefter, skoleeiere/skoleledere som er motstandere av entreprenørskap i utdanningen, mangel på erfaringsspredning og endringstretthet i skolen.

De eksterne aktørene mener at flere av de største hindringene for å jobbe med entreprenørskap i fremtiden er knyttet til lærerne; manglende motivasjon, presset timeplan, manglende evne til å se hva man oppnår med entreprenørskapsopplæring, samt manglende kunnskap og interesse for området. HSH mener det blir viktig å få fram sammenhengen mellom fokus på bedre grunnleggende ferdigheter og det å arbeide entreprenørielt, slik at det ikke etableres en kunstig motsetning mellom fokus på basiskunnskap og det å drive entreprenørskap i skolen. START Norge hevder at interessen blant studentene må styrkes. UE hevder det blir viktig å få lærere, rektorer og skoleeiere til å bli trygge på at en oppnår resultater med å jobbe med entreprenørskap i skolen. De ønsker imidlertid ikke at alle skal "tvinges" til å ha entreprenørskap. UE mener at hvis entreprenørskap blir obligatorisk mister vi litt av kjernen i hele entreprenørskapsbegrepet.

Forskning på entreprenørskap i utdanningen

Skoleeierne mener det er behov for mer forskning for å fremskaffe et bredere kunnskapsgrunnlag, og de kommer med en rekke innspill på tema for fremtidige forskningsprosjekt. Det er en entydig oppfatning at det bør forskes mye mer på entreprenørskap i utdanningen blant informantene fra departementene og Utdanningsdirektoratet. De mener at det bør forskes på elevenes læringsutbytte, hvordan entreprenørskap kan virke inkluderende og redusere frafall, regionale forskjeller, effekten av samarbeid mellom utdanning og næringsliv, hvorfor enkelte skoler ikke ønsker entreprenørskap i sin skole, effekter av tiltakene i strategiplanen, effekter av ulike entreprenørskapsstudier og formidling av kunnskap om innovasjonsprosesser, studentenes rolle og bidrag til nyskappingsarbeid, kvalitet, om entreprenørskapsundervisning bidrar til at man blir mer entreprenørielle, følgeforskning på deler av strategiplanen, og dybdeforskning på enkelte temaer fra strategiplanen.

De eksterne aktørene mener også det er behov for mer forskning for å fremskaffe et bredere kunnskapsgrunnlag, og de kommer med en rekke innspill på tema for fremtidige forskningsprosjekt; måle effekten av entreprenørskap i skolen, hvilke resultater og målsettinger som oppnås i forhold til læring i ulike fag, om entreprenørskap bidrar positivt i forhold til å oppfylle de overordnede målene i opplæringsloven, og om entreprenørskap kan virke positivt inn på frafallet i videregående skole. HSH hevder at fokus på nasjonale tester og internasjonale undersøkelser gjør behovet for å få frem dokumentasjon på hvilken effekt entreprenørskap har for resultat kvaliteten i norsk skole enda større. Norges Forskningsråd skal koordinere en større satsning på utdanningsforskning, og det er helt sentralt at forskning på entreprenørskap i skolen får en stor plass der. LO har sammen med NHO bedt om at entreprenørskap inkluderes i evalueringen av Kunnskapsløftet, uten at de nådde fram med det ønsket. UE hevder at forskningen på feltet ennå er så fersk at forskningsmiljøene ikke har klart å stille gode nok spørsmål i forhold til det som ønskes målt. De mener derfor at det hadde vært ønskelig om samarbeidet mellom forskningsmiljøene økte.

Videre satsning på entreprenørskap

Intervjuene ble avsluttet med spørsmål om, og i tilfelle hvordan, informantene mente at regjeringen best kan ivareta en videre satsning på entreprenørskap. Lærerne, rektorene og skoleeierne i grunnopplæringen er alle enige om at entreprenørskap bør være et framtidig

satsningsområde i skolene. Flere ønsker en videreføring i form av et nytt plandokument. Andre tiltak som vektlegges er synliggjøring, definerte mål i læreplaner, tiltak for kompetanseheving av lærerne, forankring i skoleledelsen og hos skoleeierne, og en overordnet nasjonal koordinering. Informantene fra høyere utdanning er alle enige om at regjeringen bør videreføre satsningen på entreprenørskap. De ønsker blant annet utlysning av betydelige forskningsprosjekt gjennom Forskningsrådet og etablere permanente kanaler for entreprenørskapsutdanning i utlandet.

Informantene fra departementene og rådgiverne i Utdanningsdirektoratet ønsker en videre satsning på entreprenørskap i utdanningen. Informantene fra KD sier at departementet er inne i en prosess for å vurdere hvordan entreprenørskap i utdanningen konkret skal videreføres. Både KRD og rådgiverne i Utdanningsdirektoratet stiller seg åpne for et nytt plandokument, mens NHD foreløpig er avventende i hvilken form de ønsker den videre satsningen skal ha. Ledelsen i Utdanningsdirektoratet er foreløpig avventende med hensyn til hvilken form en eventuell videreføring skal ha.

Informantene fra KD ser for seg følgende mulige måter å videreføre satsningen på; for eksempel gjennom opprettelse av et forum, gjennom Kunnskapsløftet og innenfor andre satsninger som realfagssatsningen. De er åpne for å ha med både NHD og KRD i et eventuelt forum siden de er så viktige aktører innenfor feltet. KDs informanter frykter ikke at entreprenørskapsatsningen skal miste fokus uten et eget strategidokument siden mange av tiltakene allerede er igangsatt. KRD mener at samarbeidet på tvers av departementene bør opprettholdes. Videre mener de at KD må være med hvis det skal lages en ny plan, og de er redd for at fokuset på entreprenørskap skal forsvinne når planen utgår. NHD ser også faren for at fokuset på entreprenørskap kan forsvinne dersom strategiplanen ikke følges opp med konkrete tiltak. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener at satsningen må følges opp, og det bør være en oppfølging som bygger på den jobben som nå er gjort. De mener at entreprenørskap, som et minimum, bør knyttes opp mot rådgivning og karriereveiledning.

Det synes å være en bred enighet blant de eksterne aktørene om at det er viktig at regjeringen viderefører satsningen på entreprenørskap i utdanningen etter at strategiplanen utløper. Informantene er uenige i hvilken form denne bør ta. Mens KS og LO ikke ønsker en ny strategiplan, er UE og NHO like klar på at de ønsker en videreføring i form av en oppdatert strategiplan. UE mener at strategiplanen har vært samlende for arbeidet, og den gjør det legitimt for mange å være involvert i entreprenørskapsarbeidet. De påpeker at strategiplanen har blitt lagt merke til utenfor Norge, og at vi er det eneste landet som har en slik nasjonal strategiplan. De hevder det kan bli vanskelig å opprettholde denne legitimiteten og oppmerksomheten dersom strategiplanen ikke videreføres i et nytt plandokument. Uavhengig om det blir en oppfølging i planform eller ikke, har informantene trukket frem momenter de mener må ivaretas i en videre satsning: klare mål og ansvarsfordeling, få entreprenørskap tydeligere frem i relasjon til Kunnskapsløftet, legge entreprenørskap inn i kompetanseutviklingsstrategiene for lærere og skoleledere, videreføre og styrke satsningen på Ungt Entreprenørskap, og beholde egen kontaktperson i Utdanningsdirektoratet.

6) HOVEDKONKLUSJONER

Kapitlet inneholder hovedkonklusjoner relatert til anbudsdocumentet. I anbudsdocumentet ble det presisert at følgende problemstillinger/-områder ønskes belyst:

- Grad av måloppnåelse i forhold til målsettingene i strategiplanen.
- En oppsummering av i hvilken grad strategiplanen og tiltakene som er igangsatt har ført til en identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen.
- Har strategien bidratt til å styrke samarbeidet mellom utdanningsinstitusjonene, næringslivet og det offentlige lokalt og nasjonalt?
- Har strategien bidratt til å styrke lærere og lærerutdanningens entreprenørskapskompetanse og bruk av entreprenørielle metoder i undervisningen?
- Har strategien bidratt til å bedre tilgangen på læremidler og veiledningsmaterieill?
- Er det regionale forskjeller i opplæringen i entreprenørskap (forskjeller i kvalitet og kvantitet, mht. antall elever, lærere, lærerutdanninger som deltar i entreprenørskapsaktiviteter)?
- Er det iverksatt tiltak for å øke et internasjonalt samarbeid på entreprenørskapsområdet?
- Beskrivelse av hvordan koordineringsansvaret av strategien er ivaretatt fra statlig nivå (KD, NHD, KRD og Utdanningsdirektoratet).
- Beskrivelse av hvordan strategien er implementert og forankret hos sentrale aktører nasjonalt og lokalt.

Disse problemstillingene blir diskutert i dette delkapitlet.

6.1 Grad av måloppnåelse

Kapittel 4 gjennomgikk den forskningen og statistikken som er relevant for de målsettingene og tiltakene som skisseres i strategiplanen for entreprenørskap i utdanningen. I dette delkapitlet oppsummeres funnene fra kapittel 4 i tabeller for henholdsvis grunnopplæringen, høyere utdanning, lærerutdanningen og alle utdanningsnivå. I tillegg kompletteres denne informasjonen med innspill fra informantene som kan bidra til å gi en bedre innsikt i strategiplanens måloppnåelse.

Tabell 6.1: Oppsummerende status på måloppnåelse for grunnopplæringen.

Grunnopplæringen	
Målsettinger	Dokumentasjon
Skoleeiere som legger til rette for entreprenørskap (avsnitt 4.1.1).	Det er lite forskning om skoleeieres innsats for å forankre entreprenørskap i skolen. De to forskningsprosjektene som inkluderer dette temaet konkluderer med at man fra sentralt hold ikke har klart å utvikle klare retningslinjer for hvordan skoleledelsen skal forholde seg til og arbeide med entreprenørskap i skolen, og at lærerne i grunnskolen mener at skoleeier i relativt liten grad legger til rette for entreprenørskap i opplæringen. Disse lærerne mener imidlertid at skoleeier har en positiv holdning til entreprenørskap i skolen. Flere av informantene fra grunnopplæringen nevnte at manglede tilrettelegging fra skoleeier er en av hindringene for å jobbe med entreprenørskap i skolen.
Elever med sosiale og faglige ferdigheter og holdninger som fremmer kreativitet og nyskaping (avsnitt 4.1.2).	Kunnskapsparken Bodøs grunnskoleundersøkelser viser at grunnskolene i større grad stimulerer de mer generelle egenskapene (f.eks. selvstendighet, ta konsekvenser av egne valg, stole på seg selv) fremfor grunderegenskapene (f.eks. det å være innovativ, risikobevisthet og benytte nettverk). Østlandsforsknings studie fra ungdomsskolen og videregående opplæring indikerer at opplæring i entreprenørskap har positiv innvirkning på elevers trivsel på skolen, skolemotivasjon og akademisk selvtillit.

Tabell 6.1: Oppsummerende status på måloppnåelse for grunnopplæringen (forts.).

Grunnopplæringen	
<i>Målsettinger</i>	<i>Dokumentasjon</i>
Elever med sosiale og faglige ferdigheter og holdninger som fremmer kreativitet og nyskaping (avsnitt 4.1.2). (forts.)	Omtrent en tredjedel av respondentene mener at entreprenørskapsundervisning gjør at elevene får god kjennskap til sitt lokalsamfunn. Under halvparten av respondentene mener elevene får økt lyst til å bli selvstendig næringsdrivende når de deltar i entreprenørskapsopplæring. Nord-Trøndelagsforsknings undersøkelse blant elever og lærere i videregående opplæring viser at deltakelse i ungdomsbedrifter styrker elevenes egenskaper til problemløsning, gjør elevene bedre skikket til å drive bedrift, og gjør skolegangen mer interessant og spennende.
Økt kompetanse hos lærere i skolen til å drive entreprenørskapsopplæring (avsnitt 4.1.3 + 4.3.4).	<p>Kunnskapsparken Bodøs grunnskoleundersøkelser viser at andelen skoler som tilbyr lærerne kompetanseheving ved innføring av entreprenørskap har økt fra 43,6 % i 2005 til 51,9 % i 2007. Fylker som utpeker seg som spesielt aktive er Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane, Nordland, Oppland, Sør-Trøndelag og Telemark. Østlandsforsknings undersøkelse fra ungdomsskolen og videregående opplæring viser at 80 % av ungdomsskolelærerne hadde deltatt på seminarer/kurs i regi av Ungt Entreprenørskap. Tilsvarende tall for lærerne i videregående opplæring var 65 % (kurs/workshop) og 71 % (konferanser/seminarer).⁸⁵</p> <p>Utdanningsdirektoratet har bevilget totalt 7,2 MNOK i perioden 2005-2008 som bl.a. har gått til videreutdanning for lærere i grunnskolen. Utdanningsdirektoratet/KD har også bevilget 5 MNOK til etterutdanning av lærere i grunnskolen. Oversikten i 4.3.4 viser at det har deltatt 246 lærere på kurs i regi av Høgskolen i Hedmark, 100 lærere har deltatt på kurs i regi av høgskolene i Bodø, Narvik og Nesna. 112 lærer har vært på videreutdanningskurs hos Høgskulen i Sogn og Fjordane. I tillegg har Høgskulen i Sogn og Fjordane hatt nesten 2000 deltakere på mindre kurs knyttet til REAL-konseptet. Tabell 4.8 og 4.9 viser at UE er en betydelig aktør når det gjelder å tilby kompetansehevende kurs til lærere.</p> <p>Flertallet av informantene mener at lærernes entreprenørskapskompetanse har økt i strategiplanens periode. Kurs og etter- og videreutdanning ble oftest nevnt som eksempel på tiltak som hadde bidratt til denne kompetanseøkningen. Informantene fra grunnopplæringen fortalte også om en økning i tilbudet om kompetanseheving for lærere og rektorer i strategiplanens periode.</p>
Skoler som utvikler og anvender varierte arbeidsformer og nye metoder (avsnitt 4.1.4).	<p>Grunnskoleundersøkelsene i regi av Kunnskapsparken Bodø AS viser at over 90 % av respondentene mener at undervisningselementer som inkluderer næringslivet faller inn under entreprenørskapsbegrepet; ekskursjoner til lokale bedrifter og arbeid med lærestoff om lokalt næringsliv. Deretter følger utplassering av elever i bedrift/organisasjon, arbeid med lokalt lærestoff om natur og ressursgrunnlag, og arbeid med lærestoff om lokal historie og kultur. Når det gjelder hvilke undervisningselementer skolene faktisk har jobbet med forrige skoleår, er de elementene som er relatert til næringslivet de det har vært jobbet minst med. Dette betyr at skolene har vektlagt andre undervisningselementer enn de som de i størst grad assosierer med entreprenørskap.</p> <p>Østlandsforsknings undersøkelse for ungdomsskolen og videregående opplæring viser at 70 % av lærerne var svært opptatt av at undervisningen/oppgavene skal ta utgangspunkt i problemer/utfordringer fra dagliglivet, samt gi elevene mulighet til å være kreative. 60 % var svært opptatt av at undervisningen/oppgaver skal inkludere teori og praksis, mens 40 % var svært opptatt av at undervisning/oppgaver er tilpasset elevens forutsetninger. De metodene som ble benyttet i størst grad var prosjektarbeid, gruppearbeid og kreative øvelser.</p>

⁸⁵ Denne studien har så få lærerrespondenter at disse funnene kan bare tolkes som indikasjoner.

Tabell 6.1: Oppsummerende status på måloppnåelse for grunnsopplæringen (forts.).

Grunnsopplæringen	
Målsettinger	Dokumentasjon
Skoler som utvikler og anvender varierte arbeidsformer og nye metoder (avsnitt 4.1.4). (forts.)	Ungt Entreprenørskap er den aktøren som tilbyr størst utvalg av aktiviteter/program for hele grunnsopplæringen. Disse aktivitetene involverer flere titalls tusen personer hvert år, og dekker store deler av entreprenørskapsfeltet. Andre viktige program/konsept som trekkes fram i denne evalueringen er REAL, FIRST Scandinavia og Nysgjerriger.
Flere elev- og ungdomsbedrifter på ungdomstrinnet og videregående opplæring, og flere elever som deltar i disse (avsnitt 4.1.5).	<p>Statistikk fra UE viser at det har vært en økning i antall elevbedrifter i perioden 2003-2007. UE har aktivitetsbaserte tall fra 2003 og 2006 når det gjelder antall elever som deltar i EB. Disse tallene viser at det har vært en økning i antall EB-elever i denne perioden. I 2006 deltok det 7 818 elever fordelt på 1 562 elevbedrifter. Grunnskoleundersøkelsene fra Kunnskapsparken Bodø viser at Hedmark, Nord-Trøndelag, Oppland, Sogn og Fjordane og Sør-Trøndelag er de fylkene som både i 2005 og 2007 hadde høyere andel skoler med elevbedrifter enn landsgjennomsnittet. Andel skoler som benytter Ungt Entreprenørskap sitt opplegg økte fra 24,3 % i 2005 til 38,6 % i 2007. Andelen jenter som deltar i elevbedrift har økt marginalt fra 2005 til 2007. Mens det i 2005 var vanligst å ha elevbedrifter som valgfag/praktisk prosjektarbeid, var det vanligst å inkludere elevbedrift i den generelle undervisningen i 2007. Mens det i 2005 var tre av ti skoler som hadde elevbedrift som en del av et tverrfaglig prosjekt, er tilsvarende andel i 2007 fire av ti skoler.</p> <p>Tall fra UE viser at antall ungdomsbedrifter økte fra 1 242 i 2003 til 1 943 i 2005, men at antallet har blitt redusert til 1 845 i 2007. Antall elever som deltar i ungdomsbedrift var i 2007 10 563, mens toppen ble nådd i 2006 da 10 925 elever var involvert i ungdomsbedrifter. Fem av fylkene har totalt hatt flere enn 500 ungdomsbedrifter i perioden; Akershus, Agderfylkene, Hordaland, Nordland og Rogaland.</p>
Økt bruk av partnerskapsavtaler og lignende samarbeid med lokalt arbeidsliv (avsnitt 4.1.6).	<p>NHO rapporterer på sin hjemmeside at de har ca 3500 aktive partnerskapsavtaler, og innhentet informasjon fra NHO tilsier at det er en liten økning fra 2007 til 2008. I databasen til NHO er det totalt registrert 2 404 aktive partnerskapsavtaler per juli 2008.⁸⁶ Disse fordeles med 1 314 i grunnskolen og de resterende 1 090 i videregående skole. Det er store fylkesvise variasjoner; Sogn og Fjordane, Oppland og Hedmark har alle flere enn 200 aktive partnerskapsavtaler, mens Nord-Trøndelag, Troms og Aust Agder er de fylkene med færrest aktive partnerskapsavtaler i regi av NHO.</p> <p>Grunnskoleundersøkelsene (Kunnskapsparken Bodø) viser at det var en betydelig nedgang i andel skoler som har partnerskapsavtaler; fra 35,2 % i 2005 til 24,2 % i 2007. Oppland, Sogn og Fjordane og Telemark er de tre fylkene som har høyere score enn landsgjennomsnittet i begge undersøkelsene. Det var en liten økning i andelen skoler som brukte NHO sitt opplegg for partnerskapsavtaler (53,6 % i 2005, 59,5 % i 2007). Mens partnerskap hyppigst inngikk i den generelle undervisningen i 2005, var det tverrfaglig prosjekt som ble benyttet hyppigst i 2007.</p> <p>Informantene fra grunnsopplæringen (lærere, rektorer og skoleeiere) mente at det hadde skjedd en positiv utvikling i samarbeidet mellom skole og næringslivet i strategiplanens periode, og hadde positive erfaringer med partnerskapsavtaler. Lærerne fortalte at de ble godt mottatt av et næringsliv som var veldig positive i forhold til å samarbeide med skolene.</p>

Av de seks målsettingene for grunnsopplæringen som presentert i tabell 6.1 viser forskning og statistikk at økt kompetanse hos lærerne er den målsettingen som er best dokumentert oppnådd. Videre er det også dokumentert at målsettingen om flere elevbedrifter og flere elever som deltar i disse er oppnådd. Det samme gjelder for ungdomsbedrifter hvis en ser hele perioden 2003 til 2007 under ett. Det har imidlertid vært en liten nedgang de siste årene i antall ungdomsbedrifter og antall deltakende elever. Målsettingen om elever med sosiale og faglige ferdigheter og holdninger

⁸⁶ Se avsnitt 4.1.6 for forklaring på avviket i antallet partnerskapsavtaler.

som fremmer kreativitet og nyskaping er til en viss grad dokumentert oppnådd. Det har vært lite forskning på målsettingen om skoler som utvikler og anvender varierte arbeidsformer og nye metoder. I forhold til denne målsettingen er det imidlertid dokumentert at en rekke private aktører tilbyr ulike opplegg/program/metoder for å jobbe med entreprenørskap på ulike trinn i utdanningsløpet. Ungt Entreprenørskap er den viktigste blant disse aktørene. Det er videre fremkommet at Utdanningsdirektoratet har tildelt over 12 MNOK til etter- og videreutdanning, og en del av disse midlene har gått til utvikling av nye arbeidsformer og tiltak. Den begrensede forskningen som har vært på om skoleeier legger til rette for entreprenørskap indikerer at denne målsettingen ikke kan sies å være oppnådd. Dette støttes også av informantene i denne evalueringen. Regjeringens målsetting om økt bruk av partnerskapsavtaler kan ikke sies å være oppnådd. Grunnskoleundersøkelsene viser at det har vært en betydelig nedgang i antall partnerskapsavtaler (gjelder alle partnerskapsavtaler; ikke bare de i regi av NHO). NHO rapporterer et stabilt antall partnerskapsavtaler. Målsettingen om annet samarbeid med lokalt næringsliv er det ikke tilgjengelig forskning/statistikk på, men informantene fra grunnopplæringen fortalte om økt samarbeid mellom skolen og næringslivet.

Relatert til målsettingene er det skissert en rekke tiltak i strategiplanen. Tabell 6.2 viser status på iverksettelse av disse tiltakene i grunnopplæringen.

Tabell 6.2: Status på iverksettelse av tiltak i grunnopplæringen.

Grunnopplæringen	
Tiltak	Dokumentasjon
Samarbeid mellom skole og kulturliv - for eksempel med kulturskolen.	Det er ikke gjort noe forskning på samarbeid mellom skole og kulturliv relatert til entreprenørskap. I intervjuet med rådgiverne i Utdanningsdirektoratet fremkom det at det ikke er gjort noe med dette tiltaket. Informantene fra grunnopplæringen fortalte at det foregår kulturelle aktiviteter ved skolene, men at disse ikke er satt i sammenheng med entreprenørskap. De var usikre på hvordan de kan koble entreprenørskap med kulturelle aktiviteter.
Samarbeid mellom skole og lokalt næringsliv.	Se tabell 6.1 i punktene om elevbedrifter og partnerskapsavtaler.
Utvikling av elevaktive arbeidsmåter innenfor entreprenørskap; utvikling av verktøy.	Det er det ikke gjort noe forskning på, men oversikten i avsnitt 4.1.4 viser at flere aktører er aktive på å utvikle verktøy som er egnet til å stimulere til entreprenørskap i grunnutdanningen. Undersøkelser fra Kunnskapsparken Bodø, Nord-Trøndelagsforskning og Østlandsforskning viser at elevaktiv læring er sentralt i arbeidet med entreprenørskap i skolen.
Etablering av det nye programfaget entreprenørskap og bedriftsutvikling (vgII).	Det er gjennomført, men det eksisterer foreløpig ingen forskning eller dokumentasjon på effektene av denne programfagetableringen.
Tiltak for å redusere frafallet i videregående skole.	Det har ikke vært noe forskning som har sett konkret på entreprenørskapsopplæring som mulig middel for å redusere frafallet i den videregående skolen. En studie fra Østlandsforskning viser imidlertid at entreprenørskap til en viss grad bidrar positivt til elevenes (vgs) skolemotivasjon. Flertallet av informantene fra grunnopplæringen mente at entreprenørskap var et egnet tiltak for å redusere frafallet i videregående skole.
Forskning på entreprenørskap i utdanningen (følge opp grunnskoleundersøkelsen med en for videregående opplæring).	Østlandsforskning har gjennomført en omfattende studie i 2008 som inkluderer ungdomsskolen og videregående opplæring. Denne studien er imidlertid ikke like rettet inn mot målsettinger og tiltak i strategiplanen som grunnskoleundersøkelsene er.

Tabell 6.2 viser at to av tiltakene kan anses som iverksatt; etablering av programfag og gjennomføring av forskningsprosjekt. Tiltaket om samarbeid mellom skole og kulturliv er ikke igangsatt i regi av Utdanningsdirektoratet. Utviklingstiltak knyttet til elevaktive arbeidsmåter er til en viss grad iverksatt. Det samme gjelder for samarbeid mellom skole og næringsliv. Det har ikke

vært mulig å finne dokumentasjon på om tiltaket om å redusere frafallet i videregående skole med bruk av entreprenørskap er igangsatt.

Strategiplanen inneholder syv målsettinger for høyere utdanning, og tabell 6.3 viser en oppsummering av status på måloppnåelse for høyere utdanning.

Tabell 6.3: Oppsummerende status på måloppnåelse for høyere utdanning.

Høyere utdanning	
Målsettinger	Dokumentasjon
Økt omfang og bredde på entreprenørskapstilbudet for studentene (avsnitt 4.2.1).	I Norge er det per sommeren 2008 ni høyskoler og to universitet som tilbyr Bachelorgradsstudier i entreprenørskap. Med unntak av Agder har alle universitetene i Norge tilbud om mastergradsstudier i entreprenørskap. Det er tre høyskoler som tilbyr mastergradsstudier innenfor dette området. Videre er det tre institusjoner som tilbyr doktorgradsløp innen entreprenørskap; BI, Handelshøgskolen i Bodø og NTNU. Fra 2005 til 2008 har det ikke vært noen store økninger i antall studiesteder som tilbyr studier i entreprenørskap med unntak av EVU-kurs som har økt betraktelig i denne perioden. Det er videre en rekke private aktører som tilbyr ulike tilbud relatert til entreprenørskap: f.eks. START Norge, inkubatorer/preinkubatorer og Europrise.
Flere studentbedrifter og studenter som deltar i disse (avsnitt 4.2.2).	Tall fra Ungt Entreprenørskap viser at det har vært en jevn økning i antall studentbedrifter og antall studenter som deltar i disse fra 2003 til 2006. Fra 2006 til 2007 har antallet studentbedrifter vært stabilt (159), mens det har vært en liten nedgang i antall deltakende studenter (fra 633 til 615). Nordland er det fylket som har flest studentbedrifter. Hedmark, Oppland, Sogn og Fjordane og Sør-Trøndelag har få studentbedrifter.
Økt grad av samarbeid mellom universitetene/høgskolene og næringslivet (avsnitt 4.2.3).	Det er ikke tilgjengelig forskning/statistikk som sier noe om denne målsettingen. En studie fra Rambøll Management viser imidlertid at skoleledelsen ser positivt på et slikt samarbeid, og at det er mange ulike former dette samarbeidet kan ta. Alle informantene fra høyere utdanning fortalte at de hadde samarbeid med næringslivet, men det varierte i form. Formidling av studentoppgaver og veiledning av disse var den vanligste samarbeidsformen.
Økt bruk av internasjonalt samarbeid og utveksling av studenter (avsnitt 4.2.4).	Det finnes ingen forskning på dette området. Gründerskolen er en entreprenørskapsopplæring med obligatorisk utenlandsopphold. I perioden 1999-2006 har det totalt deltatt 634 studenter på Gründerskolen. Ungt Entreprenørskap jobber også internasjonalt, blant annet ved å sende de beste studentbedriftene på internasjonale messer. I tillegg tilbyr de gjennomføring av Cambridge-eksamenen. De fleste informantene fra høyere utdanning fortalte at deres høyskoler/universitet har inngått internasjonale samarbeidsavtaler for studentutvikling. St.m. nr 7 (07-08) viser at det i perioden har vært en økning i internasjonaliseringsarbeidet, men det er ingen dokumentasjon på om dette kan relateres til entreprenørskap.
Doktorgradsstipendiater innen feltet innovasjon og entreprenørskap (avsnitt 4.2.5).	Siden 2003 er det uteksaminert 6 doktorgradskandidater innenfor entreprenørskap ved Handelshøgskolen i Bodø. Hos BI har totalt tre doktorgradskandidater blitt uteksaminert i perioden 2005-2008. Ved NTNU er det uteksaminert 8 dr.ing kandidater innen fagområder som inngår i innovasjon og entreprenørskap. Det har ikke vært mulig å få informasjon om hvor mange av disse som er avlagt i 2004-2008.
Entreprenørskapsopplæring som et tilbud for flere studieretninger (avsnitt 4.2.6).	Det finnes lite forskning på hvilke studieretninger som involverer entreprenørskap. I følge UE inngår entreprenørskap i hovedsak i økonomi/administrasjon, ingeniør, estetiske fag, innovasjon og faglærerutdanning.
Økt tilbud av entreprenørskapskurs for lærere (avsnitt 4.2.7).	Kompetanseheving til forelesere når det kommer til entreprenørskap skjer i stor grad gjennom nettverket InnovationNet som består av 21 deltakende høyskoler. Totalt har det deltatt 216 og 155 personer på henholdsvis basiskurs og spesialkurs. Seks av ti informanter fra høgskolene fortalte at de hadde tilbud om kompetanseheving innen entreprenørskapsfaget til forelesere.

Tabell 6.3 viser at det ikke er mulig å oppdrive forskning/statistikk som kan si noe om måloppnåelse for tre av målsettingene (økt samarbeid mellom høgskole/universitet og næringslivet, økt internasjonalt samarbeid, og entreprenørskapsopplæring som et tilbud for flere studieretninger). Målsettingen om flere studentbedrifter og studenter som deltar i disse er oppnådd, men det er likevel en svært liten andel av studentene som deltar i studentbedrift. Videre er det dokumentert at det i perioden har vært doktorgradsstipendiater innen feltet innovasjon og entreprenørskap. Når det gjelder målsettingen om økt omfang og bredde på entreprenørskapstilbudet for studentene er det dokumentert hva som er status per sommeren 2008, men det har ikke vært mulig å dokumentere en økning i dette tilbudet (sett bort i fra tilbud om EVU-studier som ble fordoblet fra 2005 til 2008). Her er det viktig å presisere at denne evalueringen kun har tatt for seg studier (ikke enkeltkurs) ved høgskolene/universitetene. Dokumentasjon viser at totalt 371 lærere/forelesere har gjennomført entreprenørskapskurs i regi av InnovationNet, men det finnes ikke forskning/statistikk som viser total utvikling av entreprenørskapskurs for lærere/forelesere på høgskoler/universitet.

For å oppnå målsettingene presisert i tabell 6.3 var det foreslått iverksatt fire tiltak. Status på iverksettelse av disse tiltakene presenteres i tabell 6.4.

Tabell 6.4: Status på iverksettelse av tiltak i høyere utdanning.

Høyere utdanning	
Tiltak	Dokumentasjon
Bedre samarbeidet mellom næringslivet og universitets- og høgskolesektoren.	Se tabell 6.3.
Ordning med "næringslivs-doktorgrad."	En femårig testordning på nærings-PhD prøves ut i forskningsprogrammet Brukerstyrt innovasjonsarena (BIA). Denne ordningen ble startet opp i 2008, og forvaltes av Norges forskningsråd. Forskningsrådet anbefaler en oppstart med ca 10 stipendiater i 2008. I perioden 2009-2013 er målet å trappe opp antallet nye stipendiater til 35 hvert år. Ordningen finansieres av NHD. Totalt fikk Forskningsrådet søknader fra 18 bedrifter med ønske om totalt 21 stipendiater med oppstart høsten 2008. Dette er også tilfellet for de øvrige 500 næringsrettede doktorgradsløpene som Forskningsrådet delfinansierer gjennom ulike program.
Samarbeid med studenter	Det har ikke vært mulig å finne pålitelig og relevant sekundærdata på dette temaet, men informantene fra høyere utdanning fortalte at dette var den vanligste formen for samarbeid med næringslivet.
Samarbeid mellom høyere utdanning innenfor kultur/kunsthøgskole og kulturinstitusjoner/næringsliv.	<p>Dette har det ikke vært mulig å finne relevant og pålitelig dokumentasjon på.</p> <p>Svært få av informantene fra høyere utdanning kunne fortelle om samarbeid mellom deres skoler/universitet og kunsthøgskole og kulturinstitusjoner. Unntaket var høgskolene i Lillehammer og Telemark. Gjennom regjeringens handlingsplan for kultur og næring som ble lansert i 2007, har NHD satt i gang flere tiltak relatert til kulturelt entreprenørskap og som berører entreprenørskap i utdanningen.</p> <p>St.m. nr. 22 (04-05) "Kultur og næring" har eksempler på samarbeid mellom høyere utdanning innenfor kultur/kunsthøgskole og kulturinstitusjoner/næringsliv foregår. Blant annet gis det eksempler fra Kunsthøgskolene i Oslo og Bergen, samt Arkitekt-høgskolen. Et av de mest omfattende samarbeidsprosjektene synes å være Akerselva Innovasjon. Akerselva Innovasjon er en paraplyorganisasjon for Arkitekt-høgskolen i Oslo, Kunsthøgskolen i Oslo, Universitetet i Oslo, Norsk Form, Norsk Designråd og Oslo Teknopol. Samarbeidet ble satt i gang for å styrke samspillet mellom kunst, design, arkitektur og informasjonsteknologi i Oslo, både med hensyn til FoU på feltet, og i forhold til kommersialisering, internasjonal profilering og næringsutvikling. Et av prosjektene som inngår i Akerselva Innovasjon er IKADA (Inkubator for Kunst, Arkitektur, Design og Akademiske fag).⁸⁷ Dette er Norges første inkubator for oppstartsbedrifter innen kunst, design og arkitektur ble opprettet høsten 2005 og holder til sammen med Akademikerbedriften.</p>

⁸⁷ www.akerselvainnovasjon.no.

Tabell 6.4 viser at det ikke har vært mulig å avdekke forskning/statistikk på om tre av tiltakene er iverksatt. Det eneste tiltaket som er dokumentert iverksatt er oppstarten av en femårig testordning på næringslivsdoktorgrad i regi av Norges forskningsråd.

Lærerutdanningen har fått et spesielt fokus i strategiplanen, og status på måloppnåelse presenteres i tabell 6.5.

Tabell 6.5: Oppsummerende status på måloppnåelse for lærerutdanningen.

Lærerutdanningen	
Målsettinger	Dokumentasjon
Økt kompetanse i entreprenørskap hos lærerutdannerne (avsnitt 4.3.1).	Det finnes ingen forskning på dette området. Som nevnt i tabell 6.1 er det gjennom Utdanningsdirektoratet bevilget totalt 7,2 og 5 MNOK i perioden 2005-2008 som har gått til henholdsvis videre- og etterutdanning for lærere. Noen av disse midlene har bidratt til å øke entreprenørskapskompetansen hos lærerutdannerne. Ungt Entreprenørskap har etablert samarbeid med en rekke høyskoler om å bidra med kompetanse og veiledning. I 2007 var det 115 lærere i høyskole/universitet/voksenopplæring som fikk kurs i regi av UE. I 2006 var det 148 som deltok på det samme.
Styrking av arbeidet med entreprenørskap i allmennlærerutdanningen (avsnitt 4.3.2).	Det finnes ingen forskning på dette området. Utdanningsdirektoratet har gjennomført en spørreundersøkelse, og av de ni lærerutdanningene som har svart rapporterer syv at de har entreprenørskapstilbud i grunnutdanningen. Entreprenørskapstilbud innenfor praktisk-pedagogisk utdanning involverer ofte samarbeid med Ungt Entreprenørskap og NHO.
Økt samarbeid mellom lærerutdanningen og lokalt næringsliv (avsnitt 4.3.3).	Det er lite forskning på dette området. Undersøkelsen Utdanningsdirektoratet gjennomførte viste at samarbeid med lokalt næringsliv er lite utbredt. Rambøll Managements studie viser at det mest utbredte samarbeidet gjelder utarbeidelse av prosjektoppgaver for arbeidsgivere. Fire av ti lærerutdanninger rapporterer at de benytter seg av mentorer, mens jevnlig bruk av forelesere fra næringslivet er lite utbredt.
Flere lærere og skoleledere som tar entreprenørskapskurs	Det finnes ingen dokumentasjon på om flere lærere og skoleledere ved lærerutdanningene har tatt entreprenørskapskurs. Når det gjelder entreprenørskapskurs i regi av lærerutdanningene for lærere og skoleledere i grunnutdanningen, vises det til tabell 6.1.

I følge tabell 6.5 er det foretatt svært lite forskning på målsettingene for lærerutdanningene. Målsettingen om at flere lærere og skoleledere ved lærerutdanningene tar entreprenørskapsutdanning, finnes det ingen dokumentasjon på. Dette gjelder også for målsettingen om økt samarbeid mellom lærerutdanningene og lokalt næringsliv. De øvrige to målsettingene kan til en viss grad dokumenteres. Utdanningsdirektoratet har bidratt med økonomiske midler og nettverk for å øke entreprenørskapskompetansen hos lærerutdannerne, men man vet foreløpig lite om utviklingen og effekten av disse midlene. Samarbeidet Ungt Entreprenørskap har hatt med høyskoler viser en nedgang fra 2006 til 2007 i antall lærere på høyskoler/universitet/voksenopplæring som deltok på kurs i regi av UE. Innspill fra Utdanningsdirektoratets spørreundersøkelse indikerer at arbeidet med entreprenørskap i allmennlærerutdanningen er i ferd med å bli utbredt i grunnutdanningen. For å oppnå de fire målsettingene for lærerutdanningen var det skissert tre tiltak i strategiplanen. Tabell 6.6 viser status på iverksettelse av tiltak i lærerutdanningen.

Tabell 6.6: Status på iverksettelse av tiltak i lærerutdanningen.

Lærerutdanningen	
Tiltak	Dokumentasjon
Etablering av studier innen entreprenørskap: samarbeid med kommune og fylkeskommuner.	Det finnes ingen fullstendig oversikt over dette, men det er dokumentert at etablering av studier i samarbeid mellom lærerutdanninger og øvrige aktører blant annet har skjedd ved høgskolene i Hedmark, Sogn og Fjordane, Bodø, Narvik og Nesna (de tre sistnevnte samarbeider om studiet).
Kompetanseutvikling i allmennlærerutdanningen: tverrfaglig tema med fokus på pedagogiske prinsipper og egnede verktøy.	Det finnes lite dokumentasjon på dette, men innspillene fra intervjuene tyder på at det er mangel på pedagogiske prinsipper og verktøy for jobbing med entreprenørskap i skolen.
Kompetanseutvikling for lærere i grunnopplæringen: organisert av universiteter og høyskoler i form av EVU, hospitering og erfaringsutveksling.	Det har vært en fordobling i antall høyskoler/universitet som tilbyr EVU-studier innenfor entreprenørskap fra 2005 til 2008 (fra 7 til 14). For øvrig finnes det lite dokumentasjon på dette.

Det tiltaket som er best dokumentert er etablering av studier innen entreprenørskap i samarbeid med kommuner og fylkeskommuner. Slike etableringer har funnet sted ved i hvert fall fem høyskoler i Norge. Det er ikke mulig å gi et klart svar på om kompetanseutvikling for lærere i grunnopplæringen i form av EVU, hospitering og erfaringsutveksling er iverksatt. Det har vært en økning i antall høyskoler/universitet som tilbyr EVU-studier innenfor entreprenørskap og de fleste av disse er knyttet til lærerutdanningene. Tildelingene fra Utdanningsdirektoratet tyder på at det, i hvert fall i liten skala, er iverksatt utvikling av pedagogiske prinsipper og egnede verktøy for entreprenørskapsopplæring. Det synes imidlertid å være et behov for en ytterligere vektlegging av dette området.

Når det gjelder status på måloppnåelse og iverksettelse av tiltak på alle utdanningsnivå, er det i alt skissert fem målsettinger og seks tiltak. Oppsummerende status på måloppnåelse vises i tabell 6.7, mens status på iverksettelse av tiltakene presenteres i tabell 6.8.

Tabell 6.7: Oppsummerende status på måloppnåelse for alle utdanningsnivå.

Alle utdanningsnivå	
Målsettinger	Forskning/statistikk
En helhetlig og godt forankret entreprenørskapssatsing som omfatter offentlige og private aktører	Se tabell 6.1 og avsnitt 4.1.1 for grunnopplæringen. Informantene fra sentrale eksterne aktører (HSH, KS, LO, NHO, START Norge og UE) hadde alle god kjennskap til strategiplanen. Flere av disse brukte planen aktivt i sine organisasjoner. Noen jobbet også aktivt med å få implementert strategiplanen hos sine medlemsbedrifter. Når det gjelder forankring hos skoleeier, indikerer informantene at dette er variabelt.
Økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjoner og nærings- og samfunnslivet	Se tabell 6.1 og avsnitt 4.1.6 for grunnopplæringen Se tabell 6.3 og avsnitt 4.2.3 for høyere utdanning Se tabell 6.5 og avsnitt 4.3.3 for lærerutdanningen
Entreprenørskapsfokus i regional utviklingspolitikk	Det er lite forskning på dette området, men det synes som om de fylkene som scorer høyt på undersøkelser relatert til entreprenørskapsaktiviteter i utdanningen, også har politisk fokus på entreprenørskap i utdanningen (for eksempel Nordland og Sogn og Fjordane). Ungt Entreprenørskap er med sine regionkontorer med på å opprettholde fokus på entreprenørskap regionalt, og i 2007 hadde UE aktivitet i ca 300 av landets kommuner, hvorav 219 var innenfor de distriktspolitiske virkeområdene. Dette er en økning på 53 kommuner fra 2006.

Tabell 6.7: Oppsummerende status på måloppnåelse for alle utdanningsnivå (forts.)

Alle utdanningsnivå	
Målsettinger	Forskning/statistikk
Økt kontakt med utdanningssystemer i andre land, økt kontakt med internasjonale nettverk og større muligheter for elever og studenter til å få internasjonale erfaringer	De fleste informantene fra høyskolene fortalte at de deltar i internasjonalt samarbeid, hovedsakelig studentutveksling. UE har et godt nettverk gjennom tilsvarende organisasjoner i andre europeiske land (JA-YE Europe).
En opplæring som gir variasjon og utfordringer på ulike læringsarenaer	Det finnes ikke dokumentasjon på dette. Samarbeidsprosjekt med næringslivet indikerer imidlertid bruk av ulike læringsarenaer. Det samme gjelder for flere av de konseptene som tilbys av private aktører (for eksempel UE, FIRST Scandinavia, Nysgjerrigper).

Tabell 6.7 viser at det ikke finnes tilstrekkelig dokumentasjon for målsettingene om internasjonalisering, og en opplæring som gir variasjon og utfordringer på ulike læringsarenaer. For de øvrige målsettingene er det indikasjoner på at disse er oppnådd.

Tabell 6.8: Status på iverksettelse av tiltak for alle utdanningsnivå.

Alle utdanningsnivå	
Bedre kunnskapsgrunnlag gjennom forskningsbasert arbeid	I perioden 2004-2008 er det identifisert 25 norske forskningsrapporter som spesifikt omhandler ulike aspekter ved entreprenørskap i utdanningen. Det er i all hovedsak forskningsinstitutt som publiserer på temaet, og Østlandsforskning er det mest aktive miljøet etterfulgt av Kunnskapsparken Bodø AS. Forskningsrapportene består av få representative, nasjonale studier. Eksempler på tema som tas opp er; måloppnåelse ifht regjeringens strategiplan, følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps programmer, effekt av entreprenørskap i utdanningen (i form av bedriftsetableringer) og studier som sammenligner Norge med andre land.
Entreprenørskapskonferanser og erfaringsutveksling	Høsten 2006 arrangerte norske myndigheter i samarbeid med Europakommisjonen en konferanse i Oslo om entreprenørskap i utdanning. De to største nasjonale arenaene hvor lærere kan utveksle erfaringer om entreprenørskap har vært på Utdanningsdirektoratets erfaringsspredningskonferanser (2005: 170 deltakere, 2006: 179 deltakere og 2007: samarbeid med INOVUS, 288 deltakere) og INOVUS. Utdanningsdirektoratet arrangerer ikke erfaringsspredningskonferansen i 2008 grunnet reduksjon i bemanningen, men de var medarrangør da Høgskolen i Bodø arrangerte en nordisk forskerkonferanse om entreprenørskap i utdanningen i august 2008. INOVUS er en nasjonal entreprenørskapsfestival i Bodø som arrangeres av Kunnskapsparken Bodø AS annet hvert år (første gang i 2005 med 166 deltakere på skolekonferansen). INOVUS består av to konferanser, en med fokus på unge gründere og en for skolesystemet. Disse konferansene bindes sammen gjennom felles foredrag, sosiale aktiviteter og kulturelt entreprenørskap. Tanken bak INOVUS er at mennesker som jobber i næringslivet, skolen og virkemiddelapparatet skal møte hverandre, og ikke minst barn og ungdom, på en kreativ arena. Av totalt 431 deltakere på konferansene på INOVUS i 2007 hadde 40,5 % arbeidssted i grunnskolen, 8,8 % videregående skole, og 15,1 % høyskole/universitet. I tillegg til disse nasjonale konferansene har det vært arrangert flere regionale konferanser, men dette har det ikke vært mulig å få en total oversikt over. Videre arrangerer UE konferanser i sammenheng med sine nasjonale messer for UB og SB. I strategiplanen presiseres også erfaringsspredning gjennom internettsiden til Utdanningsdirektoratet. Dette har ikke blitt gjennomført i vesentlig grad.

Tabell 6.8: Status på iverksettelse av tiltak for alle utdanningsnivå (forts.)

Alle utdanningsnivå	
Samarbeid med organisasjoner og nettverk	UE har mottatt støtte fra KD, NHD og KR D. Det er også UE som står for det største nettverksarbeidet gjennom sine regionale kontorer. Utdanningsdirektoratet har forsøkt å samle de som har fått tildelt EVU-midler i et nettverk. Eksempler på andre organisasjoner som har fått støtte for å utvikle kompetanse om entreprenørskap i opplæringen er Høgskulen i Sogn og Fjordane (REAL) og FIRST Scandinavia.
Styrke internasjonalt samarbeid	Styrking av og stimulering til internasjonalt samarbeid har hovedsakelig skjedd innen høyere utdanning i tillegg til at UE har bidratt til noe internasjonalt samarbeid. Se avsnitt 4.2.4, samt tabell 6.3. Utover dette finnes det ikke dokumentasjon på området.
Tverrdepartemental referansegruppe for oppfølging av strategien	Referansegruppen består av deltakere fra de tre eierdepartementene, og Utdanningsdirektoratet er sekretariat for gruppen

Tabell 6.8 viser at fem av tiltakene vurderes som iverksatt. Det eneste tiltaket det ikke eksisterer nok dokumentasjon på er tiltaket om å styrke internasjonalt samarbeid.

6.2 Identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen

Basert på diskusjonen om måloppnåelse og iverksettelse av tiltak i 6.1 oppsummeres grad av måloppnåelse og iverksettelse av tiltak i tabellene 6.9 og 6.10. Grad av måloppnåelse er delt inn i fire kategorier:

- 1) Dokumentert oppnådd: Bygger på statistikk og/eller omfattende forskning.
- 2) Delvis oppnådd: Bygger på forskning og innspill fra informantene.⁸⁸
- 3) Delvis ikke oppnådd: Bygger på forskning og innspill fra informantene.
- 4) Ikke dokumenterbar: Det har ikke vært mulig å skaffe til veie tilstrekkelig dokumentasjon for å si om målsettingen er oppnådd eller ikke.

Tabell 6.9: Grad av måloppnåelse for de ulike utdanningsnivåene.

Målsettinger for ulike utdanningsnivå	Kategorier			
	1	2	3	4
Grunnopplæringen				
Skoleeiere som legger til rette for entreprenørskap.			X	
Elever med sosiale og faglige ferdigheter og holdninger som fremmer kreativitet og nyskaping.		X		
Økt kompetanse hos lærere i skolen til å drive entreprenørskapsopplæring.	X			
Skoler som utvikler og anvender varierte arbeidsformer og nye metoder.		X		
Flere elev- og ungdomsbedrifter på ungdomstrinnet og videregående opplæring, og flere elever som deltar i disse.	X			
Økt bruk av partnerskapsavtaler og lignende samarbeid med lokalt arbeidsliv.		X		
Høyere utdanning	1	2	3	4
Økt omfang og bredde på entreprenørskapstilbudet for studentene.		X		
Flere studentbedrifter og studenter som deltar i disse.	X			
Økt grad av samarbeid mellom universitetene/høgskolene og næringslivet.				X
Økt bruk av internasjonalt samarbeid og utveksling av studenter.				X
Doktorgradsstipendiater innen feltet innovasjon og entreprenørskap.	X			
Entreprenørskapsopplæring som et tilbud for flere studieretninger.				X
Økt tilbud av entreprenørskapskurs for lærere.		X		

⁸⁸ Forskingen det henvises til i pkt 2 og 3 er ikke like omfattende som i pkt 1. For eksempel kan det være forskning på en avgrenset del av populasjonen eller på en avgrenset del av temaet. Nyansen mellom kategori 2 og 3 er at forskningsresultatene er positive (2) eller negative (3) ifht måloppnåelse.

Tabell 6.9: Grad av måloppnåelse for de ulike utdanningsnivåene (forts.)

Målsettinger for ulike utdanningsnivå	Kategorier			
Lærerutdanningen	1	2	3	4
Økt kompetanse i entreprenørskap hos lærerutdannerne.		X		
Styrking av arbeidet med entreprenørskap i allmennlærerutdanningen.		X		
Økt samarbeid mellom lærerutdanningen og lokalt næringsliv.				X
Flere lærere og skoleeiere som tar entreprenørskapskurs.				X
Alle utdanningsnivå	1	2	3	4
En helhetlig og godt forankret entreprenørskapssatsing som omfatter offentlige og private aktører.		X		
Økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjoner og nærings- og samfunnslivet.		X		
Entreprenørskapsfokus i regional utvikling.		X		
Økt kontakt med utdanningssystemet i andre land, økt kontakt med internasjonale nettverk og større muligheter for elever og studenter til å få internasjonale erfaringer				X
En opplæring som gir variasjon og utfordringer på ulike læringsarenaer.				X

Basert på den nevnte kategoriseringen, viser tabell 6.9 at kun 4 av de 22 målsettingene i strategiplanen kan dokumenteres som oppnådd. 10 av målene er delvis oppnådd, mens 1 av målene anses å være delvis ikke oppnådd. For 7 av målene er det ikke tilstrekkelig dokumentasjon for å foreta en vurdering av måloppnåelse.

Tabell 6.10 viser grad av iverksettelse av tiltakene på de ulike utdanningsnivåene. Grad av iverksettelse av tiltak er delt inn i fire kategorier:

- 1) Dokumentert iverksatt: Bygger på statistikk og/eller omfattende forskning
- 2) Delvis iverksatt: Bygger på forskning og innspill fra informantene⁸⁹
- 3) Delvis ikke iverksatt: Bygger på forskning og innspill fra informantene
- 4) Ikke dokumenterbar: Det har ikke vært mulig å skaffe til veie tilstrekkelig dokumentasjon for å si om tiltakene er iverksatt eller ikke.

Tabell 6.10: Grad av iverksettelse av tiltakene på de ulike utdanningsnivåene.

Tiltak på ulike utdanningsnivå	Kategorier			
Grunnopplæringen	1	2	3	4
Samarbeid mellom skole og kulturliv - for eksempel med kulturskolen.			X	
Samarbeid mellom skole og lokalt næringsliv.		X		
Utvikling av elevaktive arbeidsmåter innenfor entreprenørskap: utvikling av verktøy.		X		
Etablering av det nye programfaget entreprenørskap og bedriftsutvikling (VG II).	X			
Tiltak for å redusere frafallet i videregående skole.				X
Forskning på entreprenørskap i utdanningen (følge opp grunnskoleundersøkelsen med en for videregående opplæring).	X			
Høyere utdanning	1	2	3	4
Bedre samarbeidet mellom næringslivet og universitets- og høyskolesektoren.				X
Ordning med "næringslivsdoctorgrad."	X			
Samarbeid med studenter.				X
Samarbeid mellom høyere utdanning innenfor kultur/ kunsthøgskole og kulturinstitusjoner/ næringsliv.				X

⁸⁹ Se kommentar for kategoriseringen for grad av måloppnåelse.

Tabell 6.10: Grad av iverksettelse av tiltakene på de ulike utdanningsnivåene (forts.)

Tiltak på ulike utdanningsnivå	Kategorier			
	1	2	3	4
Lærerutdanningen				
Etablering av studier innen entreprenørskap: samarbeid med kommune og fylkeskommune.	X			
Kompetanseutvikling i allmennlærerutdanningen; tverrfaglig tema med fokus på pedagogiske prinsipper og verktøy.		X		
Kompetanseutvikling for lærere i grunnsopplæringen: organisert av universiteter og høyskoler i form av EVU, hospitering og erfaringsutveksling.				X
Alle utdanningsnivå	1	2	3	4
Bedre kunnskapsgrunnlag.	X			
Entreprenørskapskonferanser og erfaringsutveksling.	X			
Erfaringsutveksling og spredning av gode eksempler.	X			
Samarbeid med organisasjoner og nettverk.	X			
Styrke internasjonalt samarbeid.				X
Tverrdepartemental referansegruppe.	X			

Basert på den nevnte kategoriseringen, viser tabell 6.10 at 9 av de 19 av tiltakene kan dokumenteres iverksatt. Ytterligere 3 tiltak er delvis iverksatt, mens 1 av tiltakene vurderes som delvis ikke iverksatt. Det mangler tilstrekkelig dokumentasjon for 6 av tiltakene for å kunne vurdere om de er iverksatt eller ikke.

Tabell 6.9 og 6.10 viser at strategiplanen til en viss grad har ført til en identifiserbar og målbar styrking av entreprenørskap i utdanningen. Det er iverksatt mange tiltak, men det mangler dokumentasjon på oppnådde resultater for flere av målsettingene og tiltakene. En av årsakene til at ikke flere av målsettingene er oppnådd eller tiltakene iverksatt, kan være manglende ressurser avsatt til implementeringen av strategiplanen. I forhold til det budsjettet rådgiver i Utdanningsdirektoratet utarbeidet med tanke på implementering av alle tiltakene, har det tildelte budsjettet utgjort ca 1/3 av dette. Andre mulige forklaringer, som trekkes frem av informantene, er at innføringen av Kunnskapsløftet var så omfattende at entreprenørskap kom litt i bakgrunnen. En tredje forklaring kan være at lærerne legger mest tyngde på det de blir målt på som er andre faktorer enn entreprenørskap, som for eksempel karakterer og PISA-undersøkelsen. En fjerde mulig forklaring kan være manglende forankring hos skoleeier.

6.3 Strategiplanens effekt på tre spesifikke områder

Avsnitt 6.1 og 6.2 har presentert i hvilken grad målsettingene er oppnådd og i hvilken grad tiltakene er iverksatt. Spørsmålene om strategiplanens effekt, oppfattes til å vurdere om denne utviklingen kommer som et resultat av strategiplanen. En utfordring med å måle effekt er at effekt er noe som skjer over tid, og det tar gjerne 3-5 år før man kan se effekten av en innsats.⁹⁰ Videre finnes det ingen tidligere forskningsprosjekt som har tatt for seg effekten av strategiplanen. Dette innebærer at delkapittel 6.3 bygger på informasjon fra informantene i denne evalueringen. Som diskutert i metoden, bygger ikke evalueringen på representative utvalg for tre av informantgruppene. Vurderingene kan derfor bare gi indikasjoner på strategiplanens effekt.

Samarbeid mellom utdanningsinstitusjonene, næringslivet og det offentlige lokalt og nasjonalt

Avsnitt 6.1 viste at det er indikasjoner på at det har vært økt samarbeid mellom utdanningsinstitusjonene, næringslivet og det offentlige lokalt og nasjonalt. I vedlegg 2 er det flere eksempler på hvordan dette samarbeidet har foregått. Spørsmålet om utviklingstrekkene kan relateres til strategiplanen ble oppfattet som vanskelig å svare på av informantene i grunnsopplæringen. Informantene fra høyere utdanning tror i liten grad at utviklingstrekkene kan relateres til strategiplanen. Blant informantene fra departementer, Utdanningsdirektorat og eksterne aktører var det en felles oppfatning av at strategiplanen hadde hatt en positiv effekt på å

⁹⁰ Rambøll Management (2007b).

styrke samarbeidet mellom utdanningsinstitusjonene, næringslivet og det offentlige lokalt og nasjonalt. De påpeker at denne positive effekten kan tilskrives spesielt to faktorer: 1) Det tverrdepartementale eierskapet til strategiplanen er trukket frem som en døråpner i forhold til å få til økt samarbeid mellom skole, næringsliv og offentlige aktører. 2) Strategiplanen har gitt legitimitet for å jobbe med entreprenørskap, og dermed også samarbeid med aktører utenfor skolen.

Lærere og lærerutdannings entreprenørskapskompetanse og bruk av entreprenørielle metoder i undervisningen

Problemstillingen som ønskes belyst var hvilken effekt strategiplanen hadde på hatt på lærerne og lærerutdanningens entreprenørskapskompetanse, og bruk av entreprenørielle metoder i undervisningen. Intervjuene med informanter i grunnopplæringen avdekket at strategiplanen synes å ha hatt en effekt spesielt i forhold til å øke kompetansen hos lærerne og rektorene gjennom økt tilbud av kurs og etter- og videreutdanning. I intervjuene med lærere i høyere utdanning kom det frem at syv av informantene mente at lærernes kompetanse hadde økt, men flere stilte spørsmålstegn ved om det var et resultat av at man hadde hatt en strategiplan. Tre av informantene fra lærerutdanningen mente at forelesernes kompetanse hadde blitt styrket i perioden. To av disse mente at styrkingen av kompetansen ikke har kommet som et resultat av strategiplanen, men heller som en del av skolens strategiske satsning på entreprenørskap. Informantene fra KD oppfatter at strategiplanen, med tilhørende bevilgninger, har hatt en effekt i forhold til å bidra til å styrke lærernes kompetanse. Dette er i tråd med Utdanningsdirektoratets oppfatning, men rådgiverne i Utdanningsdirektoratet påpeker at lærerutdannerne i liten grad har fått styrket sin kompetanse i løpet av strategiplanperioden. HSH har liten tro på at strategiplanen har hatt noen særlig betydning for lærerutdanningene.

Tilgang på læremidler og veiledningsmateriell

Informantene fra grunnopplæringen, høyere utdanning og lærerutdanningen kunne ikke se at strategiplanen hadde hatt noen effekt på tilgangen på læremidler og veiledningsmateriell. Ut over materialet fra UE og REAL tror ikke departementene og Utdanningsdirektoratet at strategiplanen har hatt spesielt synlig effekt i forhold til utvikling av læremidler og veiledningsmateriell. NHO mener at strategiplanen (og økonomiske midler) har bidratt til utvikling av læremidler og veiledningsmateriell i regi av UE spesielt tilpasset norske forhold. UE fortalte at siden deres bevilgninger økte mye da strategiplanen kom, så har de kommet godt i gang med utvikling av læremidler og veiledningsmateriell som de får positiv respons på.

6.4 Regionale forskjeller

Spørsmålene som ønskes belyst er om det er regionale forskjeller i opplæringen i entreprenørskap relatert til forskjeller i kvalitet og kvantitet, med hensyn til antall elever, lærere, lærerutdanninger som deltar i entreprenørskapsaktiviteter. Tallmaterialet relatert til elev-, ungdoms- og studentbedrift, partnerskapsavtaler, samt tilbud om kompetanseheving til lærerne viser at det er regionale forskjeller i antall elever og lærere som deltar i disse entreprenørskapsaktivitetene. Det er i hovedsak seks fylker som skiller seg ut med over gjennomsnittlig aktivitet; Nordland, Oppland, Oslo, Sogn og Fjordane, Telemark og Østfold. Alle disse fylkene har også høgstoler/universitet som har formaliserte entreprenørskapsutdanninger. Sogn og Fjordane og Nordland er to av de fylkene som kan vise til størst aktivitet innen entreprenørskapsområdet, og disse fylkene kjennetegnes også med at det finnes formaliserte planer for entreprenørskap i utdanningen som involverer en rekke institusjoner og organisasjoner. Når det gjelder lærerutdanninger som tilbyr entreprenørskapskurs/-studier, er alle landsdelene representert. Basert på eksisterende forskning/statistikk er det ikke mulig å måle kvaliteten på de ulike entreprenørskapstilbudene rundt om i landet.

6.5 Internasjonalt samarbeid

Spørsmålet som ønskes belyst er om det er iverksatt tiltak for å øke et internasjonalt samarbeid på entreprenørskapsområdet. Dette er besvart i delkapittel 6.1 og 6.2, der det fremgår at det ikke eksisterer tilstrekkelig dokumentasjon for å kunne gi svar på dette.

6.6 Koordinering på statlig nivå

Evalueringen skulle gi en beskrivelse av hvordan koordineringsansvaret av strategien er ivaretatt fra statlig nivå (KD, NHD, KRD og Utdanningsdirektoratet). Et av tiltakene i strategiplanen var å opprette en tverrdepartemental referansegruppe for oppfølging av strategiplanen. Dette er gjort, og i følge mandatet for referansegruppen er målsettingen for gruppens arbeid å koordinere arbeidet og den videre oppfølgingen av tiltak og målsettinger skissert i strategiplanen i departementene og i Utdanningsdirektoratet. Referansegruppen består av deltakere fra de tre eierdepartementene, og Utdanningsdirektoratet er sekretariat for gruppen. Det overordnede ansvaret for strategiplanen ligger hos KD, med et utføreransvar delegert til Utdanningsdirektoratet. Den tverrdepartementale referansegruppen skal bistå Utdanningsdirektoratet i gjennomføringen og oppfølgingen av strategiplanen.

Det tverrdepartementale eierskapet har vekket interesse langt utover Norges grenser, og anses å være en styrke for satsningen på entreprenørskap i utdanningen. Flere av informantene i denne evalueringen trekker frem at det tverrdepartementale eierskapet gir et bredt og tungt trykk på satsningen, at engasjementet blir større og dermed øker gjennomslagskraften. Informantene ser imidlertid noen ulemper ved et slikt eierskap. Det er hovedsakelig bekymringer om ansvarspulverisering og ulike forventninger om oppfølging og prioriteringer, som trekkes frem blant informantene.

Departementene har ulike motivasjon for å være eier av strategiplanen. Informantene fra KD sier at departementets motivasjon som eier er å sikre at strategiplanen blir fulgt opp. Videre ser de at entreprenørskap har en pedagogisk effekt, og at entreprenørskap har positive effekter på skolen. På grunn av ansvaret KD har for utdanningssektoren, hevder informantene fra KD at departementets universitets- og høyskoleavdeling tar eierskap til strategiplanen av to hovedårsaker: 1) Lærerutdanningenes rolle som tilbydere av entreprenørskapskompetanse gjennom grunnutdanning og etter- og videreutdanning. 2) De høyere utdanningsinstitusjonene er blant annet en viktig arena for å utvikle en kultur for entreprenørskap i arbeidslivet blant fremtidige arbeidstakere, gjennom å gi studenter kjennskap til/kunnskap om entreprenørielle prosesser og innovasjonsprosesser. Dermed kan entreprenørskap være med på å oppfylle Universitets- og høyskoleloven som sier at høyere utdanningsinstitusjoner skal bidra til innovasjon og verdiskaping basert på resultater fra forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid. KRD er opptatt av denne strategiplanen og entreprenørskap generelt fordi det å skape arbeidsplasser der folk bor er et overordnet mål i distrikts- og regionalpolitikken. NHD ønsker å styrke kulturen og kompetansen for entreprenørskap og bidra til økt verdiskaping. Dette er ulike argumenter for å satse på entreprenørskap i skolen, og de bidrar til å skape en helhetlig satsning på entreprenørskap i skolen.

Alle departementene oppfatter selv at de har vært drivkrefter i arbeidet med denne strategiplanen. Det er imidlertid et ønske fra KRD og NHD at KD hadde vært mer aktiv. KRD påpeker at det er svært viktig at KD, og dermed Utdanningsdirektoratet, fortsatt har stort fokus på entreprenørskap i utdanningen. NHD kunne ønske at KD satte av mer ressurser til arbeidet med strategiplanen, både i departementet og til Utdanningsdirektoratet. De viser blant annet til at bemanningen i Utdanningsdirektoratet ble kuttet i strategiplanens siste leveår. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener KD har vært en aktiv aktør i utarbeidelsen og oppfølgingen av denne strategiplanen, særlig under revideringen av strategiplanen. De påpeker også at NHD alltid har vært trofast interessert.

NHO mener også at KD burde tatt mer tak i strategiplanen, og de oppfatter NHD som det departementet som leder an. UE hevder at det i Stortinget, blant politikere og statsråder, er involvering i alle tre departementene. De synes at eierforholdet ser sterkest ut hos NHD og KRD. Dette mener de gjenspeiles på forvaltningsnivå, spesielt det manglende engasjementet i KD. Dette mener de kommer tydelig fram gjennom skifte av saksbehandlere flere ganger i året, lite kunnskap om entreprenørskap i skolen i KD, samt manglende prioriteringer. UE mener at dersom engasjementet hadde vært større og sterkere fra KDs side så ville det være lettere å få entreprenørskap forankret i skolen. KD kunne vært mye mer tydelig på og interessert i å finne ut av hvilke føringer de skal legge for å få opp engasjementet omkring entreprenørskap. I likhet med UE og NHO, oppfatter HSH at NHD og KRD har sterkt eierskap til strategiplanen, mens KD oppfattes å ha en mer lunken innstilling til denne planen; særlig gjelder det på forvaltningsnivå. LO tror ikke at KDs eierskap til strategiplanen er spesielt tungt, og har heller ikke registrert at entreprenørskap har vært øverst på prioriteringslisten til KD. Flere av informantene som påpeker at KD ikke er så aktiv

som forventet og ønsket, viser til resultatene av PISA-undersøkelsen og at fokuset i KD nå synes å være styrt i retning av å styrke basiskunnskapene, og at det har ført til en nedprioritering av entreprenørskap i skolen.

HSH understreket at manglende involvering fra KD også får konsekvenser for Utdanningsdirektoratets arbeid. Utdanningsdirektoratet har hatt gjennomføringsansvaret/utføreransvaret for strategiplanens målsetninger og tiltak. Blant skoleeierne som ble intervjuet, mente en informant at Utdanningsdirektoratet var usynlig, og flere av de kommunale skoleeierne forholder seg til fylkesmannen. Informantene fra fylkeskommunene i Akershus og Nordland var godt fornøyd med oppfølgingen fra Utdanningsdirektoratets side. Informanten fra Nordland fylkeskommune påpeker at rådgiverne i Utdanningsdirektoratet har gjort en god jobb, spesielt med tanke på ressursituasjonen det siste året. UE påpeker også at disse rådgiverne har gjort en stor innsats gitt de ressursene de har hatt til rådighet. Videre antar UE at disse to som har jobbet med gjennomføringen av strategiplanen i Utdanningsdirektoratet neppe har fått de forventede føringene fra eget departement. UE bemerker også at Utdanningsdirektorat i andre land tar strategiplanen mer seriøst enn hva ledelsen i det norske Utdanningsdirektoratet gjør. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet sier at de mange utskiftingene av personer i referansegruppen for entreprenørskap har vært en utfordring i forhold til progresjon i arbeidet, men de presiserer at dette ikke er kritikk av enkeltpersoner.

6.7 Implementering og forankring hos sentrale aktører

Spørsmålet om implementering og forankring hos sentrale aktører ble behandlet i delkapittel 6.1. De sentrale eksterne aktørene som ble intervjuet i denne undersøkelsen (HSH, KS, LO, NHO, START Norge og UE) hadde alle god kjennskap til strategiplanen, og flere benyttet den aktivt i sine organisasjoner. Noen av organisasjonene forsøkte å få strategiplanen forankret hos sine medlemsbedrifter. UE er den aktøren som ser ut til å benytte strategiplanen mest i sitt daglige arbeid.

I følge KDs informanter bør strategiplanen være godt kjent av skoleeierne og skolene. Det er imidlertid regionale forskjeller, og mye er ildsjelsbasert. Grunnskoleundersøkelsene viser at entreprenørskap var forankret i skolens virksomhetsplan ved 44,8 % av skolene i 2005, mens tilsvarende andel i 2007 var 41,4 %.

Når det gjelder forankring hos skoleeier, indikerer intervjuene at dette er variabelt. KS kjenner til at strategiplanen er forankret politisk i mange fylkeskommuner og i en del kommuner. Inntrykket KS sitter igjen med er at det jobbes godt i mange fylkeskommuner og at det er noe mindre fokus på entreprenørskap i kommunene på grunnskolenivå. UE mener at spesielt KS er bevisste på strategiplanen og at den skal effektueres. LO mener at implementeringen fra skoleeier og ned i skolene er vanskelig, og at man ikke har klart det på en god nok måte.

7) ANBEFALINGER FOR VIDERE SATSNING

Dette kapitlet inkluderer forslag til videre forskning (7.1) og anbefalinger for den videre satsningen på entreprenørskap i utdanningen (7.2).

7.1 Forslag til videre forskning

Informantene i denne evalueringen er enige om at det er behov for bedre kunnskapsgrunnlag når det kommer til entreprenørskap i utdanningen. HSH hevder at det er helt sentralt at forskning på entreprenørskap i skolen får en stor plass i den satsningen på utdanningsforskning som nå skal skje i regi av Norges Forskningsråd. Informantene fra KD viste til et snevert grunnlag for de undersøkelsene som er gjort, da for få skoler har deltatt i undersøkelsene. De mener derfor det er behov for mer omfattende forskningsprosjekt. KR D spiller også inn at det er interessant å få vite noe om hvorfor skoler velger ikke å jobbe med entreprenørskap. Basert på innspill fra informantene, kan forslagene til videre forskning oppsummeres i fire hovedområder: 1) Utvikling av måleindikatorer for entreprenørskap i skolen, 2) Entreprenørskap i Kunnskapsløftet, 3) Effekten av entreprenørskap i skolen, og 4) Kartlegging av entreprenørskapsaktiviteter på ulike utdanningsnivå.

7.1.1 Utvikling av måleindikatorer for entreprenørskap i skolen

UE hevder at forskningen på feltet ennå er så fersk at forskningsmiljøene ikke har klart å stille gode nok spørsmål i forhold til det som ønskes målt, og de mener derfor at det hadde vært ønskelig om samarbeidet mellom forskningsmiljøene økte. NHD påpeker viktigheten av å utvikle gode måleindikatorer.

Det er en utfordring at det er så mange ulike definisjoner av entreprenørskap i bruk. Dette gjør det vanskelig å sammenligne tiltak, initiere nye aktiviteter, samt motivere lærere, skoleledere og skoleeiere til å inkludere entreprenørskap i sin skole. De som evaluerte prosjektet "Entreprenørskap på timeplanen"⁹¹ går langt i å antyde at årsaken til at prosjektet ikke ble en større suksess var nettopp mangelen på en felles definisjon. Utvikling av måleindikatorer for entreprenørskap i skolesystemet må inneholde de to komponentene som regjeringens begrep "entreprenørskapskompetanse" inkluderer; personlige egenskaper og holdninger, samt kunnskap og ferdigheter. UE Storbritannia har nylig gjennomført en "alumni-evaluering" som viser effekten av å delta i entreprenørskapsaktiviteter i løpet av utdannelsen. Denne undersøkelsen har utviklet måleindikatorer som kan være til nytte også i norsk forskning.

7.1.2 Entreprenørskap i Kunnskapsløftet

Informasjonen fra informantene i denne undersøkelsen viser at det er ulike oppfatninger om hvilken innflytelse Kunnskapsløftet har på entreprenørskap i skolen. I dag finnes det ingen forskning på dette området, og flere av informantene påpekte behovet for å igangsette forskningsprosjekt som fokuserer på entreprenørskap i Kunnskapsløftet. LO har sammen med NHO bedt om at entreprenørskap inkluderes i den brede evalueringen av Kunnskapsløftet, uten at de nådde fram med det ønsket. Rådgiverne i Utdanningsdirektoratet mener det var uheldig at entreprenørskap ikke ble inkludert i evalueringen av Kunnskapsløftet. Dette ville ha satt fokus på entreprenørskap i forhold til oppknytningen til Kunnskapsløftet.

Forskning på entreprenørskap i Kunnskapsløftet bør relateres til alle de tre delene læreplanverket for Kunnskapsløftet består av: generell del, prinsipper og rammer for opplæring, samt læreplaner for fag. Det har blitt etablert et nytt programfag på vg2; Entreprenørskap og bedriftsutvikling. Det kunne vært interessant med forskning relatert til effektene av dette programfaget. Dette gjelder også for "Utdanningsvalg" (som før het "Programfag til valg").

7.1.3 Effekten av entreprenørskap i skolen

KRD, NHD, UE, HSH og informantene fra KD, mener det er behov for mer forskning som fokuserer på læringseffektene av entreprenørskap i både grunnopplæringen og høyere utdanning. HSH hevder at norsk utdanningspolitikk er inne i en fase der det vektlegges hvordan måle resultater og effekter av

⁹¹ Karlsen (2003).

læring i større grad enn før. KDs informanter mener at forskning bør fokusere på læringsutbytte i forhold til grunnleggende ferdigheter, og entreprenørskap som strategi for å bedre elevenes læringsutbytte. Videre ønsker de at det forskes på effekter av ulike entreprenørskapsstudier, og studentenes rolle og bidrag til nyskappingsarbeid. NHO ønsker også at fremtidige forskningsprosjekt skal fokusere på resultater og virkninger av entreprenørskapsarbeidet, og se hvilke resultater og målsettinger som oppnås i forhold til læring i ulike fag. I tråd med det siste forslaget fra NHO, ønsker KS at forskning må få fram hva som er hensikten med å fokusere på entreprenørskap i utdanning, og om det bidrar positivt i forhold til å oppfylle de overordnede målene i opplæringsloven; dette med å delta i arbeid og felleskap i samfunnet. KS mener at forskning som kan dokumentere denne type resultater vil gi gode argumenter for at man skal fokusere på entreprenørskap i utdanningen. Både NHD og KRD ønsker at slike forskningsprosjekt bør ta for seg regionale forskjeller.

I tillegg til å forske på læringseffekten av entreprenørskap, ønsker KRD og NHD at det forskes på effekten av samarbeid mellom skole og næringsliv. Flere av informantene trekker også fram at det er et behov for å få gjennomført forskning som kan si om entreprenørskap i skolen kan bidra til å redusere frafallet i videregående opplæring.

7.1.4 Kartlegging av entreprenørskapsaktiviteter på ulike utdanningsnivå

NHD mener det er behov for å studere kontinuiteten i utdanningsløpet fra barneskole til høyskole/ universitet. Flere av informantene påpeker også viktigheten av å få kartlagt ulike entreprenørskapsaktiviteter som benyttes på ulike trinn i utdanningen, og hvordan disse aktivitetene kan relateres til Kunnskapsløftet.

Ungt Entreprenørskaps portefølje bestående av elev-, ungdoms- og studentbedrift, samt REAL-konseptet er blant de få konseptene i entreprenørskapsutdanningen som det ligger en kontinuitetstanke bak. Skal vi lykkes med å implementere entreprenørskap i skolen, må det være en helhetlig tilnærming til entreprenørskapsatsningen; det må bli en progresjon i innholdet som inkluderes i satsningen. Både UE og aktører fra grunnopplæringen påpeker at det er naturlig å fokusere på de personlige egenskapene og holdninger tidlig i utdanningen, mens kunnskap og ferdigheter vektlegges i større grad senere i utdanningen.

7.2 Anbefalinger for videre satsning på entreprenørskap i utdanningen

I dette delkapitlet skisseres det utfordringer og gis anbefalinger for det videre arbeid med entreprenørskap i utdanningen.

Informantenes oppfatning av hva de fremtidige utfordringene for å jobbe med entreprenørskap i utdanningen er, kan oppsummeres i følgende hovedpunkter:

- Lærerne/vitenskaplig ansatte oppfattes å være nøkkelpersoner i satsningen på entreprenørskap i skolen. Flere av informantene påpekte at manglende kunnskap, kompetanse og motivasjon hos lærerne er utfordringer for å få implementert entreprenørskap i utdanningen. I tillegg nevnes lite nytenkende lærekrefter og endringstretthet i skolen som utfordringer.
- Knappe tidsressurser og presset timeplan nevnes av flere informanter som faktorer som gjør at lærere ikke får anledning til å tilegne seg kunnskap om entreprenørskap gjennom for eksempel kursdeltakelse. Knapphet på tid fører videre til at lærere/skoleledere ikke får utviklet samarbeid og relasjoner med lokalt næringsliv.
- Mangel på læremidler og veiledningsmateriell anses å være en stor utfordring. Usikkerhet blant lærerne om hvordan de kan jobbe med entreprenørskap innenfor Kunnskapsløftet er en annen utfordring.
- En betydelig utfordring er mangel på forankring og prioritering i skolene, skoleledelse som ikke legger til rette entreprenørskap, og skoleeiere/skoleledere som ikke ser nytten av entreprenørskap i utdanningen.
- Mange ser ikke effekten og utbyttet av å jobbe med entreprenørskap i skolen. Det er viktig å få lærere, rektorer og skoleeiere til å bli trygge på at en oppnår resultater med å jobbe med entreprenørskap i skolen, og at det skapes en kultur og forståelse for entreprenørskap. Like viktig er det at det ikke etableres en kunstig motsetning mellom fokus på basiskunnskap og det å drive med entreprenørskap i skolen.

- Rekruttering av undervisningspersonale med kunnskap og erfaring relatert til entreprenørskap.
- Mangel på erfaringsspredning; det etterlyses møteplasser og ressursbanker for å få vite hvordan man kan jobbe med entreprenørskap på ulike trinn i utdanningssystemet.

Strategiplanen utløper 31.12.2008. Dette innebærer at det på politisk nivå må fattes en beslutning om satsningen skal videreføres, og eventuelt i hvilken form og med hvilket innhold dette skal skje. Evalueringen avdekket et entydig ønske hos informantene om at arbeidet med entreprenørskap i utdanningen må videreføres etter at strategiplanen utløper. Basert på den kunnskapen og de innspillene som har fremkommet gjennom denne evalueringen, kommer vi med følgende forslag til hvordan satsningen på entreprenørskap i utdanningen kan videreføres:

- 1. Sikre kontinuitet i det arbeidet som allerede er igangsatt**
Evalueringen viser at det fremdeles er mange mål som ikke er oppnådd og tiltak som ikke er iverksatt. På tross av dette, er det i løpet av strategiplanperioden fremkommet erfaringsbasert kunnskap om hvilke tiltak som synes å være hensiktsmessig for å få implementert entreprenørskap i utdanningen. Denne dokumentasjonen må tas vare på og nyttiggjøres i den videre satsningen.
- 2. Videreføring av det tverrdepartementale eierskapet**
Videreføringen kan best ivaretas gjennom et forpliktende samarbeid mellom de tre departementene; KD, KRD og NHD. Dette tverrdepartementale samarbeidet har ført til en sterkere forankring og legitimitet av entreprenørskap i utdanningen. Referansegruppen for entreprenørskap i utdanningen bør videreføres, og den bør sikre en tettere dialog med sentrale aktører som UE, for på en bedre måte å kunne koordinere aktiviteter. Det er viktig å ha dedikerte personer som har det daglige ansvaret for å jobbe med implementeringen av entreprenørskaps tiltak i utdanningen. Dette ansvaret kan være hensiktsmessig at ligger hos Utdanningsdirektoratet.
- 3. Styrke entreprenørskapskompetansen hos lærere, vitenskaplig ansatte og skoleledere**
Uten lærere, vitenskaplig ansatte og skoleledere som ønsker, og er villige til, å tilegne seg entreprenørskapskompetanse, vil det være vanskelig å få til en vellykket implementering av entreprenørskap i utdanningen. Dette innebærer at entreprenørskap må tilbys både i grunnutdanningen og som etter- og videreutdanningskurs ved lærerutdanningene i større utstrekning enn det som er tilfelle i dag. Andre måter å stimulere til økt entreprenørskapskompetanse hos lærerne/vitenskaplig ansatte er samarbeid med næringsliv og bruk av læringsarenaer utenfor skolen. Skoleleder og -eier må legge til rette for at en slik kompetansebygging kan skje gjennom å avsette ressurser i form av tid og penger.
- 4. Forankring av entreprenørskap hos skoleeierne**
For å lykkes med en videre satsning på entreprenørskap i utdanningen må skoleeierne få et tydeligere ansvar for forankring og implementering. Skoleeierne bør pålegges et større ansvar for å følge opp entreprenørskaps satsningen på egne skoler. I tillegg bør det stilles krav om rapportering fra skoleeierne om iverksatte tiltak.
- 5. Utvikling og spredning av læremidler og veiledningsmateriell**
Det er et behov for å få utviklet læremidler og veiledningsmateriell tilpasset norske forhold. For grunnopplæringen bør disse ta utgangspunkt i Kunnskapsløftet. Spesielt for høyere utdanning bør deler av denne litteraturen være forskningsbasert. Det kan oppnås gevinster ved å ta utgangspunkt i det materialet som eksisterer i regi av UE og REAL. Vel så viktig som utvikling av læremidler og veiledningsmateriell, er å øke kunnskapen om og tilgjengeligheten på de læremidlene/veiledningsmaterialet som allerede er utviklet.
- 6. Ressursbank for erfaringsspredning**
Det foregår mange entreprenørskapsaktiviteter på ulike utdanningsnivå rundt omkring i Norge. Få av disse aktivitetene dokumenteres (med unntak av UE som synes i stor grad å dokumentere sine aktiviteter), og enda færre danner grunnlag for erfaringsspredning. Lærerne har uttrykt et behov for å få tilgang til eksempler på hvordan man kan jobbe med entreprenørskap på ulike trinn, og hvordan disse aktivitetene kan relateres til læringsmålene i Kunnskapsløftet. Denne evalueringen har avdekket at det er gjort et betydelig arbeid for å se ulike entreprenørskapsaktiviteter i lys av Kunnskapsløftet hos blant annet flere lærere, UE og

Høgskulen i Sogn og Fjordane. Dette innebærer at det i første rekke er behov for å se disse arbeidene i sammenheng, og finne egnede kanaler for å nå ut med denne informasjonen til lærere, skoleledere og skoleeiere. En slik ressursbank bør være nettbasert.

7. Bedre kunnskapsgrunnlaget gjennom forskning

Entreprenørskap ble ikke inkludert i den brede evalueringen av Kunnskapsløftet. Dette gjør det enda viktigere at forskning på entreprenørskap i utdanningen får fokus i den satsningen på utdanningsforskning som nå skal skje i regi av Norges forskningsråd. I delkapittel 7.1 fremmes det forslag til forskningstema innenfor entreprenørskap i utdanningen.

8. Fortsatt støtte til Ungt Entreprenørskap

Denne evalueringen viser at UE er den viktigste eksterne aktøren innenfor entreprenørskap i utdanningen. UE er også den aktøren som har størst geografisk spredning på entreprenørskapsaktiviteter. Det er derfor av avgjørende betydning at det satses videre på UE for å sikre at entreprenørskapskompetanse kan tilegnes av flest mulig elever/studenter og lærere.

9. Videreføring i form av en handlingsplan med tilhørende budsjett

Det kan diskuteres hvilken form det er hensiktsmessig at den videre satsningen bør ha. Alternativet til oppfølging i en egen handlingsplan/revidert strategiplan for entreprenørskap i utdanningen, er at entreprenørskap inkluderes i andre planer som for eksempel realfagsplanen og tydeliggjøres i Kunnskapsløftet. Dette kan være fornuftig da entreprenørskap kan anvendes som læringsstrategi i mange fag, også tverrfaglig. Videreføring i en slik form, vil imidlertid ha minimal effekt på høyere utdanning. Denne evalueringen viser at selv en egen strategiplan for entreprenørskap i utdanningen synes å ha hatt begrenset effekt på utbredelsen av entreprenørskap i høgskolene/universitetene. Dette er ikke unaturlig da høgskoler/universitet er mer autonome enn skoler i grunnsopplæringen.

Fordelen med å videreføre satsningen i en handlingsplan er at det kan bidra til å opprettholde den legitimiteten, oppmerksomheten og gjennomslagskraften som den nåværende strategiplanen har medført for store deler av skolesektoren. Det er videre uttrykt bekymring for at fokuset på entreprenørskap i skolen kan forsvinne dersom videreføringen ikke skjer i en revidert strategiplan eller handlingsplan. Vi er nå inne i en overgangsperiode hvor entreprenørskap holder på å bli godt forankret i skolen, men entreprenørskapsatsningen er fremdeles sårbar.

Uavhengig om det blir en oppfølging i form av en handlingsplan, er det noen momenter som bør vektlegges i en videre satsning. Det er viktig at satsningen inkluderer både grunnsopplæringen, høyere utdanning og lærerutdanningen. Videre bør det være klare mål og ansvarsfordeling mellom de involverte aktørene. Avslutningsvis bør det settes av økonomiske midler til gjennomføring av en videre satsning.

REFERANSER

Alsos, G.A., Rasmussen, E. og Rønning, W. (2005). Har du en god idé? Idéskaping i ungdomsbedrifter. Nordlandsforskning: Arbeidsnotat nr: 1008/2005.

Commission of the European Communities (2003): Green Paper on Entrepreneurship in Europe.

Hella Eide, T. og Johansen, V. (2007). Jakten på arbeidsgleden i ungdomsbedriften. Resultater fra følgeevalueringen av prosjektet. Østlandsforskning: ØF-rapport nr: 09/2007.

Frydenlund, S. og Hella Eide T. (2004). Følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Underveisnotat 1. Års følgeevaluering. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 15/2004.

Frydenlund, S. og Hella Eide T. (2005). Følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Underveisnotat 2. Års følgeevaluering. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 04/2005.

Frydenlund, S., Hella Eide, T. og Johansen, V. (2006). Følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps program: "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Underveisnotat 3. Års følgeevaluering. Tema: Elever, lærere og mentors tilfredshet med Ungt Entreprenørskaps tjenester. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 07/2006.

Harris-Christensen, H. og Hella Eide, T. (2007). Entreprenørskap er en muskel som kan trenes. Et forprosjekt om entreprenørskaps-opplæring blant elever og studenter. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 03/2007.

Haugum, M. (2005). Ungdomsbedrifter og entreprenørskap - 2005. Nord-Trøndelagsforskning. NTF-notat 4/2005.

Johansen, V. (2007). Experience from participation in JA-YE Company Programmes. Østlandsforskning: ENRI-report no. 10/2007.

Johansen, V. (2007). Evaluering av Din Framtid. Østlandsforskning. ØF-notat nr: 11/2007.

Johansen, V., Hella Eide, T. og Harris-Christensen H. (2006). Forskning på entreprenørskapsopplæring i Norge, Kunnskapsstatus oktober 2006. Østlandsforskning. ØF-rapport nr: 19/2006.

Johansen, V. og Hella Eide, T. (2006). Entreprenørskapsopplæring i skolen. Hovedkonklusjoner fra 3-års følgeforskning av Ungt Entreprenørskaps program: "Program for nyskaping og entreprenørskap i opplæring og utdanning i Norge" (2001-2005). Østlandsforskning. ØF-notat nr: 13/2006.

Johansen, V. og Hella Eide, T. (2006). Erfaringer fra deltakelse i Studentbedrift. Hvordan opplevd deltakerne tiden som etablerer av Studentbedrift og hva skjedde etterpå? Østlandsforskning. ØF-notat nr: 16/2006.

Johansen, V. og Skålholt, A. (2007). Enterprise 2010. The Next Generation in 2007. ENRI-report no: 19/2007.

Johansen, V., Skålholt, A. og Schanke, T. (2008). Entreprenørskapsopplæring og elevenes læringsutbytte. Østlandsforskning: ØF-rapport nr: 08/2008.

Karlsen, E. (2003). Entreprenørskap på timeplanen. Sluttevaluering. Nordlandsforskning: NF-rapport 10/2003.

KD (2007). St.meld. nr. 7 (2007-2008). Statusrapport for Kvalitetsreformen i høgre utdanning. Oslo: KD.

KD (2001). St.meld. nr. 27 (2000 - 2001). Gjør din plikt - Krev din rett. Oslo: KD

KD, KRD og NHD (2006). Se mulighetene og gjør noe med dem! - strategi for entreprenørskap i utdanningen 2004-2008. Oslo: KD.

Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet (1997): Entreprenørskap i opplæring og utdanning. Oslo: Nasjonalt læremiddelsenter.

Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet (1994): B.innst.S.nr.12 (1994-1995), Innstilling fra kirke-, utdannings- og forskningskomiteen om bevilgninger på statsbudsjettet for 1995 vedkommende Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet, Nærings- og energidepartementet, Fiskeridepartementet og Landbruksdepartementet. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningskomiteen.

Kolvereid, L., Åmo, B.W. og Bullvåg, E. (2007) Global Entrepreneurship Monitor (GEM). Entreprenørskap i Norge 2007. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.

Kolvereid, L., Åmo, B.W. og Bullvåg, E. (2006) Global Entrepreneurship Monitor. Entreprenørskap i Norge 2006. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.

Kolvereid, L., Åmo, B.W. og Alsos, G.A. (2005). Global Entrepreneurship Monitor. Entreprenørskap i Norge 2005. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.

Kolvereid, L., Åmo, B.W., Alsos, G.A., Jenssen, S.A., Johnsen, M. og Pedersen, E. (2004). Global Entrepreneurship Monitor. Entreprenørskap i Norge 2004. Handelshøgskolen i Bodø og Kunnskapsparken Bodø AS.

Kultur- og kirke departementet (2005). St.meld. nr. 22 (2004-2005). Kultur og næring. Oslo: Kultur- og kirke departementet.

Larsen, O.M. og Kyvik, S. (2006). Tolv år etter høgskolereformen - en statusrapport om FOU i statlige høgskoler. NIFU STEP rapport 7/06.

Luktvaslimo, M. S. (2003): Hva hendte siden? Ungdomsbedrifter i den videregående skolen. *Steinkjer: NTF-notat 2003:1*

Norges Forskningsråd (2007). Det norske forsknings- og innovasjonssystemet (Indikatorrapporten).

Nærings- og Handelsdepartementet (2003). Fra idé til Verdi. Regjeringens plan for en helhetlig innovasjonspolitik. Oslo: NHD.

Nærings- og handelsdepartementet, Kommunal- og regionaldepartementet og Kultur- og kirke departementet (2007). Kultur og næring. Oslo: NHD.

OECD (2006). Thematic review of tertiary education (Norway country note).

Ot.prp. nr. 40 (2001-2002). Om lov om endringer i lov 12. mai 1995 nr. 22 om universiteter og høgskoler og lov 2 juli 1999 nr. 64 om helsepersonell.

Ot.prp. nr. 79 (2003-2004). Om lov om universiteter og høyskoler.

Rambøll Management (2007a). Utredningsprosjekt om samarbeid mellom høyere utdanning og arbeidsliv. På oppdrag for Kunnskapsdepartementet.

Rambøll Management (2007b). Evaluering av strategiplanen 'Realfag, naturligvis.' Sluttrapport.

Rotefoss, B. (2005). Entrepreneurship among youths in Norway. I Lundström, A. (red.) Creating Opportunities for Young Entrepreneurship. Örebro: FSF-rapport 2/2005: 221-276.

Rotefoss, B. (2003). Entrepreneurship policy in Norway. I Lundström, A. (red.) Towards and entrepreneurship policy - a Nordic perspective. FSF-rapport 2/2003.

Rotefoss, B., Johnsen, M. og Nyvold, C.E. (2005). Entreprenørskapskompetanse i den norske grunnskolen. Kunnskapsparken Bodø AS: KPB-rapport 1/2005.

Rotefoss, B. og Nyvold, C.E. (2008). Entrepreneurship and innovation policies in Norway. I (Lundström, A., Almerud, M. and Stevenson, L.) Entrepreneurship and innovation policies: Analysing measures in European countries. FSF-rapport 3/2008. I tillegg: egen rapport for den norske undersøkelsen: KPB-rapport 1/2008.

Rotefoss, B. og Nyvold, C.E. (2007). Entreprenørskapskompetanse i den norske grunnskolen 2006/2007. Kunnskapsparken Bodø AS: KPB-rapport 1/2007.

Søfting, E. og Alsos, A. (2006a). Prosjekt lærlingbedrift. Kartlegging av et prøveprosjekt på entreprenørskap i fagopplæringen Nordlandsforskning. Arbeidsnotat 1004/2006.

Søfting, E. og Alsos, A. (2006b). Entreprenøriell læretid. Evaluering av prøveprosjekt med entreprenørskap i fagopplæringen i Nordland. Nordlandsforskning. NF-rapport nr. 10/2006.

UFD, NHD og KRD (2004). Se mulighetene og gjør noe med dem! -strategi for entreprenørskap i utdanningen 2004-2008. Oslo: Utdannings- og forskningsdepartementet.

Ungt Entreprenørskap (2007). Brev fra Ungt Entreprenørskap til Nærings- og handelsdepartementet, 17. september 2007 ang. tilskudd til Ungt Entreprenørskap over statsbudsjettet 2007.

Widding, L.Ø. (2008). Evaluering av Europrise.

Young Enterprise United Kingdom (2008). Alumni Evaluation. Top Ten Headlines.

Internettsider som er benyttet:

www.akerselvainnovasjon.no

www.firstscandinavia.no

www.forskningsradet.no

www.grunderskolen.no

www.hjernekraft.org

www.innovationnet.no

www.ks.no

www.nec.ntnu.no

www.newton.no

www.nho.no

www.nysgjerriger.no

www.regjeringen.no

www.skolenettet.no

www.startnorge.no

www.ue.no

www.young-enterprise.org.uk

www.kpb.no